

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Νομική Σχολή

ΠΜΣ: Αστικό Δίκαιο

Ειδίκευση: Αστικό Δίκαιο και Νέες Τεχνολογίες

Ακαδημαϊκό Έτος: 2020-2021

Διπλωματική Εργασία

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ

A.M.: 7340010220005

**«Η προσβολή της προσωπικότητας μέσω των κοινωνικών δικτύων
και η θεμελίωση αστικής ευθύνης παρόχων, διαχειριστών
σελίδων/ομάδων ή χρηστών»**

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Κωνσταντίνος Καραγιάννης

Παρασκευή Παπαρσενίου

Γεώργιος Μεντής

Αθήνα, Οκτώβριος 2021

Copyright © Βασίλειος Α. Καλλιακμάνης, 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Συντομογραφίες

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
αιτ. σκ.	αιτιολογική σκέψη
αντ.	αντίθετα/ες/οι
ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΑΠΔΠΧ	Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα
άρ.	Άρθρο
Αρμ.	Αρμενόπουλος (Περιοδικό)
Ασφ.Μ.	Ασφαλιστικά Μέτρα
βλ.	βλέπε
ΓΚΠΑ (ή GDPR)	Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (ή General Data Protection Regulation)
ΓΟΣ	Γενικοί Όροι Συναλλαγών
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
δηλ.	Δηλαδή
δημ.	δημοσιευμένο/η/ος
ΔΙΜΕΕ	Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας (Περιοδικό)
ΔΙΤΕ	Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (Περιοδικό, μετεξέλιξη του ΔΙΜΕΕ)
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (Περιοδικό)
ΕΚ	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
εκδ.	Εκδόσεις
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (Περιοδικό)
ενδ.	Ενδεικτικά
επ.	Επόμενα
ΕπισκΕΔ	Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (Περιοδικό)
ΕρμΑΚ	Ερμηνεία κατ' άρθρο του Αστικού Κώδικα
ΕΡΝΟΜΑΚ	Ερμηνεία-Νομολογία Αστικού Κώδικα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Εφ	Εφετείο
ΕφΑΔΠολΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Πολιτικής Δικονομίας (Περιοδικό)
ΕφημΔΔ	Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (Περιοδικό)
κ.α.	και άλλα
κ.λπ.	και λοιπά
κ.ο.κ.	και ούτω καθεξής
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚτΠ	Κοινωνία της Πληροφορίας
λ.χ.	λόγου χάριν
ΜΠλημ	Μονομελές Πλημμελειοδικείο
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
μτφ.	Μετάφραση
ν.	Νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (Περιοδικό)
Οδ.	Οδηγία
ΟΔΗΛΕ	Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο (2000/31/ΕΚ)

Ολ	Ολομέλεια
όπ.π.	όπως παραπάνω/προηγούμενως
π.	Πρώην
Π.Δ.	Προεδρικό Διάταγμα
π.χ.	παραδείγματος χάριν
παρ.	Παράγραφος
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠΠρ	Πολυμελές Πρωτοδικείο
Τμ.	Τμήμα
ΤΝΠ	Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών
ΤρΕφ	Τριμελές Εφετείο
ΣΕΑΚ	Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα
σελ.	Σελίδα
Συντ. (ή Σ)	Σύνταγμα
ΥΑ	Υπουργική Απόφαση
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδος Κυβερνήσεως
ΧρΙΑ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (Περιοδικό)
DSA	Digital Services Act
DSM	Digital Single Market (Οδηγία 2019/790/EE)
N.C.J.L. & Tech.	North Carolina Journal of Law & Technology
NetzDG	Netzdurchsetzungsgesetz (Γερμανικός νόμος - Network Enforcement Act)
OB	Oversight Board
P2P	Peer to peer
SCC	Supreme Court of Canada
v.	Versus
VerfBlog	Verfassungsblog (Διαδικτυακό Νομικό Forum)

Πρόλογος

«Power does not reside in institutions, not even the state or large corporations. It is located in the networks that structure society»¹,

- Manuel Castells, Κοινωνιολόγος - Ακαδημαϊκός²

Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας τον 21^ο αιώνα έχει αλλάξει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συναναστρέφονται, επικοινωνούν, ενημερώνονται, εργάζονται, συλλέγουν πληροφορίες και τις μετατρέπουν σε γνώση. Το διαδίκτυο έχει εξελιχθεί ανά το χρόνο σε αγαθό πρώτης ανάγκης, ενώ οι έννομες σχέσεις σταδιακά αλλάζουν το πεδίο διαμόρφωσής τους, καθώς, όλο και περισσότερο αναπτύσσονται μέσα από αυτό. Σε όλη αυτήν την κατάσταση, τα κοινωνικά δίκτυα έχουν εδραιωθεί ως μέσα επικοινωνίας, ενώ πολλές φορές η χρήση τους ξεπερνά την απλή ανταλλαγή πληροφορίας και καταλήγει σε εντονότερες μορφές εννόμων σχέσεων (π.χ. διαφήμιση, πώληση αντικειμένων κ.λπ.) διαμορφώνοντας έτσι μία «δικτυωμένη κοινωνία (network society)³» στην οποία οι περισσότερες ανθρώπινες σχέσεις οργανώνονται μέσα από τα δίκτυα. Τη ρύθμιση των σχέσεων στην κοινωνία αυτή θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Ποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά εμφανίζουν τα κοινωνικά δίκτυα σε σχέση με τους υπόλοιπους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου; Τι κοινό έχουν και ποιες οι διαφορές τους σε σχέση με τα παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας, όπως ο τύπος; Ποιο νομικό πλαίσιο εφαρμόζεται στην περίπτωση τους; Πώς η αυτοέκθεση του υποκειμένου επηρεάζει το εύρος της επιτρεπτής δραστηριότητας άλλων χρηστών κοινωνικών δικτύων; Η προσωπικότητα προσβάλλεται κατά τρόπο διαφορετικό στα κοινωνικά δίκτυα, σε σύγκριση με την «μη δικτυωμένη κοινωνία», και αν ναι, ποιες ιδιαιτερότητες παρουσιάζονται στις περιπτώσεις αυτές; Αυτά είναι μερικά μόνο από τα ερωτήματα που πρόκειται να προσεγγιστούν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης σε σχέση με τη φύση των κοινωνικών δικτύων και την προσβολή της προσωπικότητας στους ιστοχώρους αυτών. Κατόπιν, προς διαμόρφωση μιας σφαιρικής εικόνας ως προς το παρόν θέμα, είναι αναγκαίο να αναλυθούν ζητήματα ευθύνης των υποκειμένων που λαμβάνουν ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας και εκφοράς προσβολών στα κοινωνικά δίκτυα. Είναι γεγονός ότι οι δυνατότητες που παρέχουν στους χρήστες τους οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν νέους τρόπους εκδήλωσης πιθανών προσβολών της προσωπικότητας, καθιστώντας ενδιαφέρουσα την προσπάθεια των δικαστηρίων να συνεκτιμήσουν τις ιδιαιτερότητες αυτών στην προσπάθεια εφαρμογής του ισχύοντος νομικού πλαισίου. Ακόμη, παρουσιάζει ενδιαφέρον η διαφορά ανάμεσα στο καθεστώς ευθύνης των χρηστών για προσβολές της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα και το καθεστώς ευθύνης των διαχειριστών σελίδων/ομάδων, ως τρίτων, στις προσβολές αυτές, ενώ στη σύγκριση αυτή, έρχεται να προστεθεί και η προσπάθεια του νομοθέτη για «προφύλαξη» των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης από τη θεμελίωση ευθύνης στο πρόσωπό τους για παράνομο περιεχόμενο που αυτοί τυχόν φιλοξενούν. Η περίπτωση, όμως,

¹ Μτφ. «Η εξουσία δεν κατοικεί σε θεσμούς, ούτε καν στο κράτος ή στις μεγάλες εταιρείες. Βρίσκεται στα δίκτυα που δομούν την κοινωνία».

² Κύριος τομέας έρευνάς του αποτελεί η παγκοσμιοποίηση, η επικοινωνία και η Κοινωνία της Πληροφορίας, ενώ παράλληλα έχει συντάξει μελέτες γύρω από την αστική κοινωνιολογία.

³ Castells M., Ο γαλαξίας του διαδικτύου. Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2005, σελ. 209.

θεμελίωσης δικής τους ευθύνης, έχει οδηγήσει τους παρόχους κοινωνικής δικτύωσης σε πολιτικές αυτορρύθμισης προκειμένου να αποτρέπουν οι ίδιοι πιθανές προσβολές που αναρτώνται στους ιστοχώρους τους. Για να επιτευχθεί αυτό, καθιερώνουν εσωτερικούς κανόνες, οι οποίοι, όμως, πολλές φορές εμφανίζουν ιδιομορφίες και δε συμμορφώνονται καθολικά με τις επιταγές του διεθνούς και εσωτερικού δικαίου. Συνεπώς, δημιουργούνται εκ νέου ζητήματα προσβολής της προσωπικότητας, αυτή τη φορά απευθείας από τους παρόχους, στο πλαίσιο υπέρμετρου περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης, τα οποία χρήζουν επίλυσης. Τέλος, λόγω της αποσύνδεσης του εδαφικού στοιχείου από τα κοινωνικά δίκτυα, ανακύπτουν και προβλήματα διεθνούς δικαιοδοσίας και εφαρμοστέου δικαίου, ειδικότερα σε περιπτώσεις προσβολών της προσωπικότητας που παρουσιάζουν στοιχεία αλλοδαπότητας.

Όλα τα παραπάνω θέματα εμφανίζουν ως κοινό σημείο αναφοράς την επιρροή της ιδιαίτερης φύσης των κοινωνικών δικτύων στην έννομη προστασία της προσωπικότητας. Ως εκ τούτου, στη μελέτη που ακολουθεί, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε σφαιρικά, μέσα από τη θεωρία και την πρόσφατη νομολογία, πώς το ισχύον δίκαιο προσπαθεί να καλύψει το «κενό» που δημιουργούν οι αρρύθμιστοι αυτοί διαδικτυακοί χώροι, προσπαθώντας, έτσι, να εξάγουμε ένα ορθό συμπέρασμα σε σχέση με την ύπαρξη ανάγκης για ρύθμιση αυτού του τελείως διαφορετικού πεδίου ανάπτυξης εννόμων σχέσεων, του οποίου το εύρος η υπάρχουσα νομοθεσία ελάχιστα καλύπτει.

Πίνακας περιεχομένων

Συνοτομογραφίες	4
Πρόλογος	6
Κεφάλαιο 1^ο - Η νομική ανασκόπηση των κοινωνικών δικτύων.....	10
I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας και η χρήση των κοινωνικών δικτύων	10
II. Κατηγοριοποίηση και πρόσθετα γνωρίσματα των κοινωνικών δικτύων	11
III. Το νομικό καθεστώς των κοινωνικών δικτύων	13
IV. Η πολιτική προστασίας της ιδιωτικότητας (οι όροι χρήσης) των κοινωνικών δικτύων	17
Κεφάλαιο 2^ο – Εκφάνσεις προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα	20
I. Το περιεχόμενο του δικαιώματος στην προσωπικότητα στο Αστικό Δίκαιο	20
II. Ιδιαίτερες εκφάνσεις προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα.....	21
α) Προσβολή της τιμής	22
β) Προσβολή της εικόνας.....	23
γ) Προσβολή του ονόματος.....	25
δ) Προσβολή δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας	26
ε) Παράνομη επεξεργασία και δημοσίευση προσωπικών δεδομένων	28
στ) Profile hacking	30
ζ) Spamming	30
η) Προσβολή της «εικονικής προσωπικότητας»	32
III. Λόγοι άρσης του παρανόμου της προσβολής	33
α) Συγκατάθεση	34
β) Δικαιολογημένο ενδιαφέρον	35
γ) Στάθμιση συμφερόντων	36
Κεφάλαιο 3^ο – Η ευθύνη χρηστών και διαχειριστών σελίδων/ομάδων	37
I. Η ευθύνη των χρηστών εν γένει.....	37
II. Οριακές περιπτώσεις ευθύνης χρηστών.....	38
α) για σχόλια και αναρτήσεις σε κλειστή ομάδα.....	38
β) για αντιδράσεις (reactions) – ιδεογράμματα	39
γ) για τοποθέτηση υπερσυνδέσμων (hyperlinks).....	41
III. Το πρόβλημα της ανωνυμίας των χρηστών	43
IV. Η ευθύνη διαχειριστών ομάδων, σελίδων και ιστολογίων	44
Κεφάλαιο 4^ο – Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης	47
I. Το ιδιαίτερο καθεστώς ευθύνης των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης.....	47
II. Το νέο καθεστώς ευθύνης των παρόχων «διαμοιρασμού περιεχομένου» βάσει του άρ. 17 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/790 DSM.....	51

III. Το φαινόμενο του «overblocking» - Η προβληματική σε σχέση με την παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης από τους παρόχους κοινωνικής δικτύωσης	54
IV. Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης βάσει της Digital Services Act - DSA	56
Κεφάλαιο 5^ο – Η προστασία της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα	58
I. Εξώδικη προστασία.....	58
α) Συστήματα Ειδοποίησης και Απόσυρσης (Notice and Take Down Systems)	58
β) Αυτοματοποιημένος έλεγχος (Upload Filters)	60
γ) Δικαίωμα απάντησης	61
II. Δικαστική προστασία.....	62
α) Άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον.....	63
β) Ανόρθωση υλικής ζημίας.....	64
γ) Ικανοποίηση ηθικής βλάβης.....	65
III. Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο	66
Συμπέρασμα	70
Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία	71

Κεφάλαιο 1^ο - Η νομική ανασκόπηση των κοινωνικών δικτύων

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας και η χρήση των κοινωνικών δικτύων

Η Κοινωνία της Πληροφορίας νοείται ως το σύνολο όλων εκείνων των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνονται «ηλεκτρονικά», ενώ η πρόσβαση σε αυτή παρέχεται, ως επί το πλείστον, από το διαδίκτυο, το οποίο είναι πλέον συνυφασμένο με ένα εξαιρετικά εκτεταμένο πεδίο δραστηριοτήτων, όπως η πώληση αγαθών, η παροχή υπηρεσιών, η εργασία, η ενημέρωση, η επικοινωνία, η πολιτική δράση, η καλλιτεχνική δημιουργία κ.α.⁴. Το φαινόμενο αυτό εντάθηκε ιδιαίτερος κατά την περίοδο της πανδημίας που διανύουμε, όπου το διαδίκτυο, κατ' ουσίαν, κλήθηκε, εν πολλοίς, να υποκαταστήσει τη φυσική ανθρώπινη επαφή.

Η εκτεταμένη, λοιπόν, χρήση του διαδικτύου από την πλειοψηφία των ανθρώπων και η ταύτισή του με ποικιλόμορφες καθημερινές δραστηριότητες και ανάγκες, έχουν οδηγήσει στην αναγωγή του δικαιώματος στην «Κοινωνία της Πληροφορίας» (εν συντομία «ΚτΠ»), το οποίο κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρ. 5Α § 2 Συντ.⁵, σε δικαίωμα ύψιστης σημασίας. Είναι δε πασιδής η σημασία του εν λόγω δικαιώματος, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι, υπό τις σημερινές συνθήκες, μόνο με την πραγμάτωση αυτού μπορεί να διασφαλιστεί η ενεργός συμμετοχή του κάθε ανθρώπου στην κοινωνική και οικονομική ζωή εν γένει. Παρατηρούμε, λοιπόν, την αναγνώριση ενός αυτόνομου και όχι παρεπόμενου δικαιώματος, το οποίο παρακολουθεί τις τεχνολογικές εξελίξεις και την μετάλλαξη του πεδίου διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων.

Στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον της Κοινωνίας της Πληροφορίας την τελευταία δεκαπενταετία έχουν διεκδικήσει σπουδαίο ρόλο τα κοινωνικά δίκτυα, ή αλλιώς «social media»⁶. Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν διαδικτυακούς χώρους στους οποίους ο κάθε χρήστης (και όχι ο ίδιος ο πάροχος) μπορεί να παράγει ή και να αναδημοσιεύει πληροφορίες. Στο πλαίσιο αυτής της κίνησης της πληροφορίας, οι χρήστες μπορούν να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με συζήτηση, σχόλια, αντιδράσεις, παραθέσεις πολυμέσων κ.λπ.. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται διαδικτυακές κοινότητες στις οποίες εκμηδενίζονται οι αποστάσεις και η ανθρώπινη επικοινωνία διευκολύνεται, ενώ οι πληροφορίες διαδίδονται με ασύλληπτους ρυθμούς και τα ίδια τα ανθρώπινα υποκείμενα διαδραματίζουν πολύ ενεργότερο ρόλο στην ενημέρωση και την πληροφόρηση. Το φαινόμενο, όμως, αυτό δεν παύει να έχει κινδύνους. Μέσω των κοινωνικών δικτύων είναι πολύ πιο συχνά τα φαινόμενα διάδοσης ψευδών ειδήσεων και παραπληροφόρησης, ενώ παρατηρούνται συνεχώς προσβολές της προσωπικότητας των χρηστών, είτε ευθέως είτε μέσω της παραβίασης της ιδιωτικής τους ζωής ή της παράνομης επεξεργασίας των προσωπικών τους δεδομένων.

Ενόψει τούτων, καθίσταται σαφές ότι, στο πλαίσιο λειτουργίας ενός ιστότοπου κοινωνικής δικτύωσης, η προσωπικότητα των χρηστών μπορεί εύκολα να αποτελέσει αντικείμενο προσβολών κάθε είδους και έντασης. Συγκεκριμένα, αφενός, ο ίδιος ο πάροχος μπορεί να εκμεταλλευτεί, τα προσωπικά δεδομένα του χρήστη προς ίδιον οικονομικό όφελος και, αφετέρου, κάθε χρήστης μπορεί

⁴ Παπαχρίστου Θ., Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002, σελ. 7 επ.

⁵ Το εν λόγω άρθρο του Συντάγματος ορίζει επί λέξει ότι «η διευκόλυνση της πρόσβασης στην Κοινωνία της Πληροφορίας αποτελεί υποχρέωση του Κράτους».

⁶ Για ορισμό των social media βλ. και έκθεση του ENISA (European Network and Information Security Agency), Editor: Giles Hogben, Position Paper No. 1 Security Issues and Recommendations for Online Social Networks, 2007, διαθέσιμο σε www.enisa.europa.eu.

με τη σειρά τους να αναδημοσιεύει στοιχεία και πτυχές της προσωπικότητας έτερων χρηστών, χωρίς να έχει λάβει προηγουμένως την απαραίτητη συγκατάθεση από αυτούς.

Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κυριαρχεί το φαινόμενο της οικειοθελούς δημοσίευσης προσωπικών πληροφοριών από τους χρήστες. Ειδικότερα, η διαδικασία δημιουργίας ενός προσωπικού προφίλ, η οποία είναι και συνήθως απαραίτητη για τη χρήση του εκάστοτε κοινωνικού δικτύου, προϋποθέτει από μόνη της την οικειοθελή δημοσίευση πλήθους προσωπικών πληροφοριών (π.χ. όνομα, ηλικία, φωτογραφίες, ενδιαφέροντα, φιλικές και ερωτικές σχέσεις, σεξουαλικός προσανατολισμός κ.λπ.) Έτσι, παρατηρείται, εκ πρώτης όψεως, μια αντίθεση ανάμεσα, αφενός, στην ως άνω οικειοθελή δημοσίευση ιδιωτικής φύσεως πληροφοριών από τους χρήστες και, αφετέρου, στην ανάγκη προστασίας της προσωπικότητας των χρηστών, και δη της ιδιωτικής τους ζωής και των προσωπικών τους δεδομένων, Ωστόσο, η εν λόγω σύγκρουση είναι, εν τέλει, φαινομενική, καθώς η επίμαχη ανάγκη προστασίας είναι θεμιτή αν αναλογιστεί κανείς ότι στην κανονιστική εμβέλεια του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή εμπίπτει, πέραν πάσης αμφιβολίας, και η ελεύθερη επιλογή του ατόμου για το ποιες πληροφορίες θα γνωστοποιήσει και ποιες θα κρατήσει ιδιωτικές⁷. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό (*recht auf informationelle selbstbestimmung*)⁸ είναι ταυτόσημο με το δικαίωμα αποκλειστικού ελέγχου κάθε πληροφορίας που σχετίζεται με το υποκείμενο⁹. Η ανακοίνωση, λοιπόν, προσωπικών πληροφοριών από έναν χρήστη σε ένα κοινωνικό δίκτυο αποτελεί έκφραση του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, η οποία, στην περίπτωση αυτή, υποχωρεί, με τη βούληση του υποκειμένου, προς χάριν της επικοινωνίας και της ελευθερίας της έκφρασης. Αυτό, βέβαια, δεν καθιστά το υποκείμενο ανάξιο νομικής προστασίας¹⁰, καθώς, σε κάθε περίπτωση, μπορεί να δεχθεί προσβολή της προσωπικότητάς του πολλαπλώς, και, μάλιστα, ανεξαρτήτως αν έχει δημοσιεύσει το ίδιο την επίμαχη πληροφορία, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η χρήση των κοινωνικών δικτύων μπορεί να έχει θετικό και αρνητικό αντίκτυπο στην προσωπικότητα του χρήστη. Ο διπλός αυτός αντίκτυπος συνυφάνεται με την ίδια τη φύση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ως χώρων φιλοξενίας πληροφορίας, η οποία εκπορεύεται απευθείας από τα υποκείμενα. Τη φύση αυτή των δικτύων θα προσπαθήσουμε να πραγματευτούμε στη συνέχεια.

II. Κατηγοριοποίηση και πρόσθετα γνωρίσματα των κοινωνικών δικτύων

Εισαγωγικά, για να μπορέσουμε στη συνέχεια να μελετήσουμε τις πολλαπλές εκφάνσεις της προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα, καθώς και την ευθύνη των χρηστών, των διαχειριστών ιστολογίων και των παρόχων, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στις κατηγορίες των κοινωνικών δικτύων, στα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η κάθε μία από αυτές, καθώς και στους πιθανούς διαφορετικούς τρόπους χρήσης τους.

Τα social media μπορούν να διακριθούν σε κατηγορίες ενδεικτικά, ανάλογα με: α) το είδος και το περιεχόμενό τους, β) το αντικείμενό τους (π.χ. φιλοξενία δημοσιευμάτων κάθε είδους, αποκλειστικά φωτογραφιών ή βίντεο κ.λπ.), γ) τον τρόπο εγγραφής και συμμετοχής των χρηστών

⁷ Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα – II, ΔΙΜΕΕ, τεύχος 2/2012, σελ. 196 επ.

⁸ Αποτελεί δημιούργημα νομολογίας του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, BVerfG 15.12.1983, NJW 1984, 419 επ.

⁹ Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 245 επ.

¹⁰ Βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 2^ο, IV. Λόγοι άρσης του παρανόμου της προσβολής, α) Συγκατάθεση.

τους (π.χ. δημιουργία λογαριασμού/προφίλ, διάθεση συγκεκριμένου λογισμικού κ.λπ.) και δ) τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των χρηστών τους (chatting, blogging, posting, streaming ή συνδυασμός αυτών κ.λπ.). Από τα παραπάνω, το πιο σύνηθες και ασφαλές κριτήριο για τον διαχωρισμό των κοινωνικών δικτύων αποτελεί το είδος και το περιεχόμενο αυτών¹¹. Η πιο γνωστή κατηγορία κοινωνικών δικτύων βάσει είδους είναι οι *ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης υπό στενή έννοια (Social Networks)*, ενώ κύριος ρόλος αυτών είναι να προσφέρουν εύκολη και γρήγορη αλληλεπίδραση των χρηστών, οι οποίοι, κατ' αυτόν τον τρόπο, οργανώνονται σε εικονικές κοινότητες. Πιο γνωστή πλατφόρμα αυτής της κατηγορίας αποτελεί το Facebook, ενώ στον χώρο της επαγγελματικής κοινωνικής δικτύωσης έχει διακριθεί το LinkedIn. Επόμενη κατηγορία αποτελούν τα *θεματικά κοινωνικά δίκτυα περιεχομένου*, τα οποία έχουν ως στόχο τη φιλοξενία και τον διαμοιρασμό αποκλειστικά ενός είδους πολυμέσου (λ.χ. φωτογραφίες, βίντεο κ.λπ.). Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν πλατφόρμες όπως το Instagram, το YouTube και το TikTok. Πέραν τούτων, υπάρχουν τα *ιστολόγια (Blogs)* και τα *μικρο-ιστολόγια (Microblogs)*, τα οποία αποτελούν στην ουσία διαδικτυακά ημερολόγια, όπου καταχωρούνται δημοσιεύματα από τους χρήστες με χρονολογική σειρά. Με την έννοια του microblogging είναι ταυτισμένη η πλατφόρμα Twitter. Τέλος, διακρίνουμε τα Wikis, τα οποία χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι φιλοξενούν περιεχόμενο το οποίο έχει δημιουργηθεί από τη συνεργασία πολλών χρηστών, μπορεί δε ο καθένας να το τροποποιήσει ή να το διαγράψει. Πιο γνωστό παράδειγμα τέτοιου διαδικτυακού τόπου συμμετοχικού χαρακτήρα αποτελεί η Wikipedia. Πολλές φορές, όμως, ένα κοινωνικό δίκτυο μπορεί να ανήκει σε δύο ή περισσότερες κατηγορίες¹² ή να συνδυάζει μεμονωμένες λειτουργίες υπαγόμενες σε διαφορετική κατηγορία. Επομένως, ο παραπάνω διαχωρισμός των κοινωνικών δικτύων είναι ενδεικτικός.

Γνώρισμα των κοινωνικών δικτύων αποτελεί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η αλληλεπίδραση των χρηστών, η οποία μπορεί να επιτευχθεί με ποικίλους τρόπους. Πιο συγκεκριμένα, πολλά κοινωνικά δίκτυα, παράλληλα με τη βασική τους λειτουργία, μπορεί να εμπεριέχουν μικρότερα ιστολόγια, στα οποία η ροή των δημοσιεύσεων (status updates) να λαμβάνει χώρα σε πραγματικό χρόνο. Συνήθως, οι χρήστες έχουν τη δυνατότητα να αντιδρούν στις δημοσιεύσεις αυτές, είτε μέσω σχολίων (comments), είτε μέσω ενδείξεων επιδοκimasίας (likes), είτε με άλλα ιδεογράμματα (reactions), είτε με κοινοποίηση δημοσίευσης (share). Μπορεί ακόμη να συμμετέχουν σε χώρους ζωντανής συνομιλίας (chat rooms), ατομικούς ή ομαδικούς, καθώς, επίσης, και σε κλειστές (προσβάσιμες από συγκεκριμένο αριθμό χρηστών) ή ανοιχτές (προσβάσιμες από όλους τους χρήστες) ομάδες (groups), οι οποίες συνήθως συγκεντρώνουν χρήστες με κοινά ενδιαφέροντα. Μπορούν, τέλος, να παρακολουθούν σταθερά τη δραστηριότητα άλλων χρηστών που επιλέγουν (follow, friend request κ.λπ.).

Ένα ακόμη χρήσιμο στοιχείο για την παρούσα μελέτη είναι η αναφορά στον διαφορετικό τρόπο χρήσης του εκάστοτε κοινωνικού δικτύου. Ιστορικά, τα κοινωνικά δίκτυα ξεκίνησαν να χρησιμοποιούνται αποκλειστικά στον τομέα της επικοινωνίας. Σταδιακά, όμως, όπως προαναφέρθηκε, λόγω της διευρυμένης χρήσης τους, απέκτησαν και ενημερωτικό χαρακτήρα, ενώ, πλέον, και ειδικότερα τα τελευταία χρόνια, χρησιμοποιούνται και για επαγγελματικούς σκοπούς. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι όλο και περισσότερες επιχειρήσεις δημιουργούν το δικό τους κοινωνικό δίκτυο, ή χρησιμοποιούν κάποιο από τα ήδη υπάρχοντα, προκειμένου να προωθήσουν τις υπηρεσίες και τα προϊόντα τους, ενώ υπάρχει και ξεχωριστή κατηγορία επαγγελματικών μέσων κοινωνικής

¹¹ Βλ. Εφαρμογές Πληροφορικής, Τα κοινωνικά δίκτυα, διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <http://ebooks.edu.gr/ebooks>.

¹² Π.χ. το Instagram, λόγω των πολλαπλών λειτουργιών και τρόπων χρήσης του, μπορεί ευκόλως να θεωρηθεί τόσο θεματικό κοινωνικό δίκτυο περιεχομένου όσο και μέσο κοινωνικής δικτύωσης υπό στενή έννοια.

δικτύωσης, στα οποία δημιουργούνται μόνο επαγγελματικοί λογαριασμοί με στόχο την εύρεση εργασίας. Ταυτόχρονα, ένας αρκετά μεγάλος αριθμός χρηστών με μεγάλο κοινό χρησιμοποιεί τη δυναμική και την αναγνωρισιμότητά του μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα προκειμένου να ασκήσει επιρροή σε άλλους χρήστες και να προωθήσει έναντι αμοιβής προϊόντα και υπηρεσίες άλλων επιχειρηματιών. Πρόκειται για τους λεγόμενους «influencers», των οποίων η δραστηριότητα στα κοινωνικά δίκτυα είναι καθαρά επαγγελματική, ενώ οι λογαριασμοί και τα προφίλ τους συνήθως εμφανίζουν και οικονομική αξία. Τέλος, δε μπορούμε να παραγνωρίσουμε τη μερίδα εκείνη των επαγγελματιών που χρησιμοποιούν τα επαγγελματικά τους προφίλ στα κοινωνικά δίκτυα για παροχή των υπηρεσιών τους ή για επικοινωνία με τους πελάτες τους, φαινόμενο που έχει ενταθεί λόγω πανδημίας. Ανάλογα, λοιπόν, με τη χρήση του κοινωνικού δικτύου μπορεί να διαφέρει και το είδος της αστικής ευθύνης, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Στο σημείο δε τούτο, ας σημειωθεί ότι ορισμένες εταιρείες-κολοσσοί έχουν δημιουργήσει πλατφόρμες που έχουν εδραιώσει εδώ και χρόνια τη θέση τους στο χώρο των κοινωνικών δικτύων ενώ άλλες, αν και πιο πρόσφατες, εκμεταλλευόμενες τις τάσεις της περιόδου, έχουν καταφέρει σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να ξεχωρίσουν ανάμεσα στο πλήθος των κοινωνικών δικτύων. Το σίγουρο είναι ότι, παρά την ύπαρξη μεγάλου αριθμού κοινωνικών δικτύων, ορισμένα μόνο από αυτά, γνωστά τοις πάσι, απασχολούν περισσότερο τη νομολογία, ιδιαίτερα για περιπτώσεις αστικής ευθύνης από δημοσιεύματα που προκαλούν προσβολή της προσωπικότητας.

III. Το νομικό καθεστώς των κοινωνικών δικτύων

Είναι γεγονός ότι τα κοινωνικά δίκτυα και ο τύπος παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία. Ο τύπος, ως η κύρια πηγή ενημέρωσης των περασμένων δεκαετιών, τυγχάνει ειδικής προστασίας από το ελληνικό δίκαιο. Κατ' αρχάς, με το άρ. 14 του Συντάγματος καθιερώνεται η ελευθερία του τύπου, ενώ και ειδικοί νόμοι, όπως ο ν. 1178/1981 (περί αστικής ευθύνης του τύπου και άλλων τινών διατάξεων), ο ν. 2328/1995 (περί ΜΜΕ), το άρ. 614 § 7 ΚΠολΔ (περί υπαγωγής σε ειδική διαδικασία των διαφορών που αφορούν σε προσβολές από δημοσιεύματα ή ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές), προβλέπουν ειδικές ρυθμίσεις ως προς την ευθύνη του τύπου για τις περιπτώσεις δημοσιευμένου προσβλητικού περιεχομένου¹³. Όμως, το γεγονός ότι η ελευθερία του τύπου στην ελληνική έννομη τάξη έχει ξεχωριστή προστασία από την ελευθερία της έκφρασης δημιουργεί περίπλοκα ζητήματα σε σχέση με τις δημοσιεύσεις στα κοινωνικά δίκτυα. Ορισμένες από τις πιο σημαντικές διαφορές που προβλέπει ο νόμος αποκλειστικά για τις δια του τύπου προσβολές είναι: α) η αντικειμενική ευθύνη του ιδιοκτήτη εντύπου (άρ. μόνο του ν. 1178/1981), β) η απαραίτητη για το παραδεκτό της αγωγής προηγούμενη επίδοση εξώδικης δήλωσης (άρ. 37 § 2 ν. 4356/2015) και γ) η υπαγωγή των δια του τύπου διαφορών στην ειδική διαδικασία περιουσιακών διαφορών (άρ. 614 § 7 ΚΠολΔ)¹⁴. Υπό αυτά τα δεδομένα, το ερώτημα που έχει απασχολήσει τη θεωρία και τη νομολογία την τελευταία δεκαετία είναι αν οι ειδικές αυτές προβλέψεις εφαρμόζονται αναλογικά και στις περιπτώσεις προσβολής προσωπικότητας μέσω δημοσιεύματος σε ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης.

Για να προσεγγίσουμε μία πιθανή απάντηση στο ως άνω ερώτημα θα πρέπει αρχικά να σκιαγραφήσουμε τη φύση και τα χαρακτηριστικά ενός μέσου κοινωνικής δικτύωσης. Όπως προεκτέθηκε, υπάρχουν ιστοσελίδες στις οποίες ο καθένας μπορεί να έχει εύκολη και άμεση

¹³ Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο των ΜΜΕ, III. Το δικαίωμα της προσωπικότητας ως όριο της ελευθερίας αναζητήσεως πληροφοριών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 200 επ.

¹⁴ Τομαράς Κ., Η προβληματική της αναλογικής εφαρμογής του νόμου περί αστικής ευθύνης του τύπου (ν. 1178/1981) στο διαδίκτυο και ιδίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ΧρΙΔ τεύχος 3/2021, σ. 172 επ

πρόσβαση δημιουργώντας απλώς έναν λογαριασμό, και οι οποίες χαρακτηρίζονται από έντονη διάδραση μεταξύ των χρηστών, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν μέσο επικοινωνίας αόριστου αριθμού προσώπων. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το βασικό γνώρισμα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης -που αποτελεί ταυτόχρονα και διαφοροποιητικό στοιχείο σε σχέση με τον τύπο- δεν είναι άλλο από τη συνδιαμόρφωση από τους χρήστες του περιεχομένου του κοινωνικού δικτύου. Αποτελούν, δηλαδή, τα social media μέσα δημόσιας επικοινωνίας¹⁵. Από την άλλη μεριά, το νομικό καθεστώς του τύπου, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, ρυθμίζεται με ειδικές διατάξεις, σύμφωνα με τα ανωτέρω. Συγκεκριμένα, η έννοια του τύπου είναι συνήθως ταυτισμένη με ιεραρχική δομή (π.χ. συντάκτης δημοσιεύματος, εκδότης, διευθυντής μέσου, ιδιοκτήτης εντύπου κ.λπ.), επιχειρηματική διάρθρωση του μέσου και επαγγελματική δραστηριότητα γύρω από το λειτούργημα της ενημέρωσης (μαζική επιρροή της κοινής γνώμης). Μόνο κοινό δε με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί η απεύθυνση σε μεγάλο και αόριστο αριθμό προσώπων. Είναι όμως το χαρακτηριστικό αυτό ικανό για να εξισώσει, ως προς τις εφαρμοστέες διατάξεις, τύπο και μέσα κοινωνικής δικτύωσης;

Τόσο ο νομοθέτης¹⁶ όσο και η νομολογία¹⁷ αποδέχονται ότι η δημοσίευση σε ιστοσελίδα στο διαδίκτυο πρέπει να υπάγεται στην ειδική νομοθεσία για τον τύπο, έτσι ώστε οποιαδήποτε προσβολή της προσωπικότητας πραγματοποιείται μέσω διαδικτύου να συνιστά δια του τύπου προσβολή και να εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των άρθρων 591 και 614 ΚΠολΔ καθώς και ως προς το ουσιαστικό σκέλος να τηρείται η εφαρμογή του ν. 1178/1981. Αυτό φαντάζει εύλογο, αφού για τις προσβολές μέσω του διαδικτύου εν γένει δεν υπάρχει ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο, η δε διαδικτυακή πληροφόρηση είναι η μετεξέλιξη της πληροφόρησης μέσω του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Η παραπάνω αναλογική εφαρμογή αφορά, λοιπόν, σίγουρα στις περιπτώσεις του «ηλεκτρονικού τύπου» (π.χ. ηλεκτρονικές εκδόσεις που αναπαράγουν μία έντυπη έκδοση, διαδικτυακές εφημερίδες και περιοδικά, ειδησεογραφικές ιστοσελίδες κ.λπ.), καθώς αυτός συγκεντρώνει ακριβώς τα ίδια στοιχεία με τον παραδοσιακό τύπο, σε αντίθεση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παρουσιάζουν ορισμένες ιδιαιτερότητες.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να αναφερθεί ότι μετά την εισαγωγή του άρ. 614 παρ. 7 ΚΠολΔ με τον ν. 4335/2015, όλες οι διαφορές από δημοσιεύματα στο διαδίκτυο (και άρα και οι δημοσιεύσεις στα κοινωνικά δίκτυα) που αφορούν σε αποκατάσταση οποιασδήποτε μορφής ζημίας, ασχέτως αν εφαρμόζεται ο ν. 1178/1981, εκδικάζονται πλέον κατά την ειδική διαδικασία περιουσιακών διαφορών¹⁸.

Όσον αφορά δε την εφαρμογή του ν. 1178/1981 στα κοινωνικά δίκτυα, η ελληνική νομολογία τάσσεται στην πλειοψηφία της¹⁹ υπέρ της άποψης ότι τα τελευταία δεν συγκεντρώνουν όλα εκείνα τα απαραίτητα χαρακτηριστικά για να υπαχθούν στις διατάξεις «περί τύπου». Χαρακτηριστικά, η

¹⁵ Αναστασιάδου Ε., Το νομικό καθεστώς των ιστολογίων (blogs), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), τεύχος 4/2018, σελ. 477 επ.

¹⁶ Βλ. αιτιολογική έκθεση του ν. 4335/2015, σύμφωνα με την οποία σκοπός της ρύθμισης του άρ. 37 § 2, που αντικατέστησε το άρ. μόνο § 2 του ν. 1178/1981, είναι να στηριχθεί η αποτελεσματική εφαρμογή των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 14 παρ. 5 του Συντάγματος (δικαιώματα λόγω προσβολής από δημοσίευμα ή εκπομπή) με την σύνδεση τους με τη διαδικασία εξωδικαστικής επίλυσης της διαφοράς.

¹⁷ Ενδ. ΑΠ 1652/2013 ΝοΒ 2014.616, ΕφΑθ 3071/2014, ΕφΔωδ 220/2013 ΔΙΜΕΕ 2014.198, ΕφΔωδ 36/2011, δημ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΕφΠειρ 680/2009, δημ. ΤΝΠ ΔΣΑ, ΕφΑθ 8962/2006 ΕλλΔνη 200.1518, ΠΠρΑθ 1465/2014, δημ., ΠΠρΑθ 6411/2013 ΕλλΔνη 2014.821, ΠΠρΑθ 6148/2013, δημ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁸ Τομαράς Κ., Η προβληματική της αναλογικής εφαρμογής του νόμου περί αστικής ευθύνης του τύπου (ν. 1178/1981) στο διαδίκτυο και ιδίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ΧρΙΔ τεύχος 3/2021, σ. 172 επ.

¹⁹ Ενδ. ΠΠρΠειρ 4980/2009, ΔΙΜΕΕ 1/2010, σελ. 101 επ., ΠΠρΘεσ 25552/2010, ΔΙΜΕΕ 4/2010, σελ. 515 επ. ΠΠρΘεσ 22228/2011, ΔΙΜΕΕ 3/2011, σελ. 379 επ. ΠΠρΑθ 3799/2015 ΔΙΜΕΕ 1/2016, σελ. 77 επ.

πρόσφατη υπ' αρ. 3667/2020 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών²⁰ έκρινε ότι «κριτήριο για την εφαρμογή των περί Τύπου διατάξεων και στις αναρτήσεις των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι μόνο το αντικειμενικό γεγονός ότι η ανάρτηση (κείμενο, σχόλιο, φωτογραφία κ.λπ.) αυτή έχει παραχθεί με μηχανική ή φυσικοχημική ή ηλεκτρονική διαδικασία, κατάλληλη για την παραγωγή σημαντικού αριθμού αντιτύπων, αλλά θα πρέπει παράλληλα και η κατά προορισμό χρήση της να είναι η διάδοση, γεγονός που κατά κανόνα δεν συντρέχει στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης». Μπορεί, λοιπόν, σύμφωνα με την ως άνω απόφαση, μία δημοσίευση σε ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης να απευθύνεται σε μεγάλο και συνήθως αόριστο αριθμό κόσμου, δεν έχει όμως σκοπό τη μαζική ενημέρωση (όπως στην περίπτωση του ηλεκτρονικού τύπου), αλλά την ανταλλαγή απόψεων και ιδεών μέσω ενός «μηχανισμού δυναμικής επικοινωνίας». Κριτήριο, λοιπόν, για την υπαγωγή μιας διαφοράς στην ειδική περί τύπου νομοθεσία αποτελεί για την νομολογία ο μαζικός ενημερωτικός σκοπός της δημοσίευσης.

Η ελληνική νομολογία έχει, επίσης, θεσπίσει ως κριτήριο για την εφαρμογή των ειδικών περί τύπου διατάξεων, το προσβλητικό δημοσίευμα να έχει συνταχθεί από επαγγελματία δημοσιογράφο κατά την άσκηση του δημοσιογραφικού λειτουργήματος. Το κριτήριο αυτό, αν και συναντάται σπανιότερα, έχει προταθεί με το σκεπτικό ότι οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι παρέχουν αντικειμενική και αμερόληπτη ενημέρωση και, ως εκ τούτου, έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες επιρροής και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Αντιθέτως, τα δημοσιεύματα απλών χρηστών είναι επιφορτισμένα με την προσωπική υποκειμενική τους άποψη, ως τέτοια αντιμετωπίζονται από τους αναγνώστες τους και, κατά συνέπεια, ασκούν μικρότερη επιρροή στην κοινή γνώμη.

Πέραν των ανωτέρω, κριτήριο, σύμφωνα με τη νομολογία²¹, για την υπαγωγή διαφορών στην ειδική περί τύπου νομοθεσία, πέραν του ενημερωτικού ή μη χαρακτήρα του δημοσιεύματος, είναι η ιεραρχική οργάνωση του μέσου και η σχέση εξάρτησης που αναπτύσσεται μεταξύ του συντάκτη του δημοσιεύματος, του εκδότη και του ιδιοκτήτη του εντύπου. Η σχέση αυτή δικαιολογεί, άλλωστε, και την αντικειμενική ευθύνη του ιδιοκτήτη του μέσου κατ' αρ. μόνο του ν. 1178/1981. Άλλωστε, οι ιδιοκτήτριες εταιρίες των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης δεν θα μπορούσαν να ευθύνονται αντικειμενικά ως ιδιοκτήτες εντύπου, καθώς τυγχάνουν, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια²², ως πάροχοι φιλοξενίας, ξεχωριστής νομοθετικής αντιμετώπισης, ως προς την ευθύνη τους για προσβλητικό περιεχόμενο που τυχόν φιλοξενούν (άρ. 11-14 Π.Δ. 131/2003).

Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι έχουν εκδοθεί και αποφάσεις που έχουν κρίνει διαφορετικά αναγνωρίζοντας ανάγκη εφαρμογής των περί του τύπου διατάξεων και στα social media. Συγκεκριμένα, η πρόσφατη υπ' αρ. 643/2020 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών²³ έκρινε πως «οι προαναφερόμενες διατάξεις εφαρμόζονται ανάλογα και επί προσβολών της προσωπικότητας, οι οποίες συντελούνται στο διαδίκτυο (internet), μέσω ηλεκτρονικών ιστοσελίδων ή άλλων διαδικτυακών ιστοτόπων, (ενν. το YouTube) [...], που λειτουργούν ως διεθνές μέσο διακίνησης πληροφοριών, εν όψει του ότι για τις προσβολές αυτές δεν υπάρχει ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο και η αντιμετώπισή τους δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με την αναλογική εφαρμογή της ήδη υπάρχουσας

²⁰ Αναστασιάδου Ε, παρατηρήσεις επί της ΠΠρΑθ 3667/2020 (Τμ. Ενοχικό) [Προσβολή προσωπικότητας που συντελείται στο διαδικτυακό τόπο (internet) με καταχωρήσεις σε ηλεκτρονική ιστοσελίδα εφημερίδας], ΔΙΜΕΕ τεύχος 1/2021, σελ. 93 επ.

²¹ Βλ. ενδ. ΑΠ 271/2012, ΑΠ 387/2005, ΕφΑθ 463/2019, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²² Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 4^ο – Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης.

²³ ΠΠρΑθ 643/2020 (Τμ. Ενοχικού Δικαίου) [Παραδεκτό αγωγής αποζημίωσης εναντίον ιδιοκτήτη διαδικτυακού ιστότοπου], ΔΙΜΕΕ τεύχος 1/2020, σελ. 87 επ.

νομοθεσίας για τις προσβολές της προσωπικότητας μέσω του έντυπου (εφημερίδες, περιοδικά) ή του ηλεκτρονικού (τηλεόραση, ραδιόφωνο) τύπου, αφού και η διαδικτυακή πληροφόρηση δεν διαφέρει ως προς τα ουσιώδη στοιχεία της από εκείνη, που παρέχεται από τον ηλεκτρονικό τύπο, ιδίως δε ως προς τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά της, που οδήγησαν το Νομοθέτη στην καθιέρωση ειδικής διαδικασίας για την εκδίκαση των διαφορών, που ανακύπτουν από τη λειτουργία τους, ήτοι την εμβέλεια δράσης τους, που μάλιστα στο διαδίκτυο είναι παγκόσμια, και συνακόλουθα του αριθμού των αποδεκτών όσων δια αυτού διαδίδονται, που μεγεθύνει την προβολή εκείνου, που θίγεται από τη διάδοση συκοφαντικών, δυσφημιστικών ή εξυβριστικών ισχυρισμών». Πράγματι, η παραδοχή ότι η πληροφόρηση μέσω των κοινωνικών δικτύων δε διαφέρει ουσιαστικά από την πληροφόρηση μέσω ηλεκτρονικού τύπου έχει λογικό έρεισμα. Η ως άνω άποψη έχει υποστηριχθεί επίσης αρκετές φορές από την ελληνική νομολογία²⁴, γεγονός που αποδεικνύει ότι τα κοινωνικά δίκτυα μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να τύχουν ίδιας νομοθετικής αντιμετώπισης με τον τύπο. Ακόμη, αποφάσεις έχουν απορρίψει αγωγές που αφορούν σε δημοσιεύματα στα κοινωνικά δίκτυα ως απαράδεκτες, διότι δεν είχε τηρηθεί η προδικαστική δικονομική προϋπόθεση αποστολής εξώδικης πρόσκλησης κατ' άρ. μόνο παρ. 5 του ν. 1178/1981²⁵.

Οι τελευταίες νομολογιακές κρίσεις επιρρωνύονται και από το ότι η εκτεταμένη πληροφόρηση μέσω social media είναι πλέον ένα κοινωνικό φαινόμενο που έχει σχεδόν αντικαταστήσει την πληροφόρηση μέσω εντύπων, ραδιοφώνου και τηλεόρασης. Αξίζει δε να αναφερθεί ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες έχει εδώ και χρόνια γίνει δεκτό ότι η προστασία που λαμβάνουν οι δημοσιογράφοι κατά τον γραπτό τύπο θα πρέπει να επεκτείνεται και στους απλούς πολίτες που διατυπώνουν τη γνώμη τους στο διαδίκτυο ανεξάρτητα με το αν ασκούν επαγγελματική δραστηριότητα ως δημοσιογράφοι. Πρόκειται για την αντίληψη περί ύπαρξης της λεγόμενης «δημοσιογραφίας των πολιτών»²⁶, σύμφωνα με την οποία με τα νέα ηλεκτρονικά μέσα ένα μέρος της ανάγκης για ενημέρωση καλύπτεται από τη συμμετοχική δημοσιογραφία. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα γεγονότων που ανοίχτηκαν στον δημόσιο διάλογο μέσα από αυτή τη διαδικασία (λ.χ. λήξη συμβάσεων διανομέων της εταιρείας e-food). Παράλληλα δε, άνθρωποι δραστηριοποιούνται πλέον επαγγελματικά μέσα στις συγκεκριμένες πλατφόρμες («influencers», «youtubers» κ.λπ.), οι οποίοι παρ' όλο που δεν ασκούν το επάγγελμα του δημοσιογράφου, ασχολούνται κυρίως με την προώθηση προϊόντων ή την ψυχαγωγία του κοινού, έχουν τη δυνατότητα να πληροφορήσουν μεγάλες μάζες ανθρώπων, να ασκήσουν τεράστια επιρροή στην κοινή γνώμη. Βλέπουμε, λοιπόν, πόσο σημαντικό ρόλο μπορούν να παίξουν τα κοινωνικά δίκτυα στην ενημέρωση των πολιτών, καθώς επίσης και πόσο ρευστά μπορεί να είναι σήμερα τα όρια μεταξύ ενός καθαρά ενημερωτικού κειμένου και ενός προσωπικού δημοσιεύματος σε μία ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης, μεταξύ, δηλαδή, τύπου και social media. Τούτων έπεται, ότι τα social media συγκεντρώνουν μεν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, πλην όμως αυτά δεν εμποδίζουν πάντοτε την εφαρμογή των περί τύπου διατάξεων.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη την αντιφατική νομολογία και τις διαφορετικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί επί του ζητήματος, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι ο ενημερωτικός ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δεν μπορεί, σε κάθε περίπτωση, να αμφισβητηθεί. Ενόψει

²⁴ Βλ. ενδ. ΠΠρΠατρ 435/2020 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΑΠ 576/2015 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΡοδop 44/2008 με σχόλια Τάσση Σ., ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2009, σελ. 204 επ., ΕφΑθ 3071/2014, ΕφΔωδ 220/2013, ΕφΔωδ 36/2011 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΕφΠειρ 680/2009 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΕφΑθ 8962/2006, ΠΠρΑθ 1101/2018, ΠΠρΑθ 2718/2017 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

²⁵ Βλ. ενδ. ΕφΑθ 1057/2020 ΔΙΜΕΕ 2020, 351 επ.

²⁶ Δεληγιάννη Έ., Δίκαιο και Επικοινωνία στα Ιστολόγια (Blogs) και στα Νέα Μέσα. Νομικά ζητήματα, ηθική δεοντολογία της δημοσιογραφίας των πολιτών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 29 επ.

δε των ανωτέρω, θα ήταν προτιμότερο από αυτή τη διαπίστωση να ξεκινά και ο εφαρμοστής του νόμου κατά την υπαγωγή της αγόμενης ενώπιόν του διαφοράς στο ορθό νομοθετικό πλαίσιο. Ελλείψει, λοιπόν, ειδικότερου νομοθετικού πλαισίου, κάθε περίπτωση πρέπει να κρίνεται *ad hoc*, ενώ για το σχηματισμό της δικανικής κρίσης πρέπει να συνυπολογίζονται οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των προαναφερθέντων κριτηρίων, προκειμένου οι διαφορές που προκύπτουν από προσβολές μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ως νέας μορφής διαδραστικής ενημέρωσης, να υπαχθούν στους πιο συναφείς ανά περίπτωση κανόνες δικαίου. Σε κάθε περίπτωση, για λόγους άρσης της ανασφάλειας δικαίου που έχει δημιουργηθεί, κατά τα προαναφερθέντα, προωθητική θα ήταν και η παρέμβαση του νομοθέτη, προκειμένου να ομαδοποιηθούν, στο μέτρο του δυνατού, και υπό το φως των ανωτέρω νομολογιακών θέσεων, οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες οι δημοσιεύσεις στα social media πρέπει να απολαμβάνουν την ειδική προστασία του τύπου.

IV. Η πολιτική προστασίας της ιδιωτικότητας (οι όροι χρήσης) των κοινωνικών δικτύων

Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν παρόχους υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας και συγκεκριμένα Παρόχους Κοινωνικής Δικτύωσης²⁷. Ανήκουν στην κατηγορία των Παρόχων Φιλοξενίας (Hosting Providers) και ενίοτε στην κατηγορία των Παρόχων Διαμοιρασμού Περιεχομένου (Content-Sharing Providers)²⁸. Αναλυτικότερα, οι ίδιες οι πλατφόρμες των κοινωνικών δικτύων δε δημιουργούν το ψηφιακό περιεχόμενο που ανεβαίνει σε αυτές, αλλ' αντίθετα απλώς φιλοξενούν πληροφορίες τις οποίες έχουν δημοσιεύσει οι χρήστες αυτών. Αποτελούν, δηλαδή, απλούς μεσάζοντες της πληροφορίας μεταξύ των χρηστών, οι οποίοι αποτελούν με τη σειρά τους Παρόχους Δημιουργίας Περιεχομένου (Content Providers)²⁹. Για τον λόγο αυτόν τυγχάνουν και διαφορετικής νομοθετικής αντιμετώπισης όσον αφορά την ευθύνη τους για το προσβλητικό περιεχόμενο που τυχόν φιλοξενούν³⁰. Αντίθετα από τους Παρόχους Κοινωνικής Δικτύωσης, οι Πάροχοι Περιεχομένου είναι οι ίδιοι που δημιουργούν τα δεδομένα, διακινούν αυτά στις πλατφόρμες των κοινωνικών δικτύων και ευθύνονται ευθέως για τις προσβολές που πραγματοποιούν μέσω αυτών.

Οι περισσότερες πλατφόρμες κοινωνικών δικτύων ανήκουν σε εμπορικές εταιρείες που συνήθως παρέχουν τις υπηρεσίες τους δωρεάν στους χρήστες τους και βασίζουν το οικονομικό τους όφελος σε έσοδα από την προβολή διαφημίσεων³¹ παράλληλα με την προβολή του περιεχομένου που αναρτούν οι χρήστες ή τη συλλογή και πώληση προσωπικών δεδομένων. Μόνη προϋπόθεση για την χρήση των υπηρεσιών των πλατφορμών αυτών αποτελεί η αποδοχή από τον εκάστοτε χρήστη της πολιτικής προστασίας ιδιωτικότητας του κάθε κοινωνικού δικτύου. Η αποδοχή των όρων χρήσης της κάθε πλατφόρμας αποτελεί μία σύμβαση, οι όροι της οποίας δεσμεύουν την εταιρεία και δημιουργούν συμβατικές υποχρεώσεις έναντι των χρηστών³². Φαινομενικά, λοιπόν, υπάρχουν δύο μέρη το ένα εκ των οποίων παρέχει τις υπηρεσίες του και ως αντάλλαγμα αντλεί νομίμως τη συγκατάθεση του άλλου μέρους για την συλλογή και χρήση των δεδομένων που προέρχονται από αυτό.

²⁷ Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 19 επ.

²⁸ Οδηγία (ΕΕ) 2019/790 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Απριλίου 2019 για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των οδηγιών 96/9/ΕΚ και 2001/29/ΕΚ (Οδηγία DSM), άρ. 17, διαθέσιμη σε <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790&from=NL>

²⁹ Γιαννόπουλος Γ., όπ.π. σελ. 12 επ.

³⁰ Βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο 4^ο - Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης

³¹ Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Το δίκαιο της πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, σελ. 149 επ.

³² Πισκοπάνη Α.-Μ., Το φαινόμενο Facebook: αποδομώντας το δίκαιο προστασίας της ιδιωτικότητας, διαθέσιμο στο <http://www.icsd.aegean.gr>.

Πολλά ζητήματα ανακύπτουν, όμως, σχετικά με την αποδοχή των όρων χρήσης από τον εκάστοτε χρήστη. Κατά πόσον η δήλωση βούλησης του υποκειμένου -μελλοντικού χρήστη- για την αποδοχή των εκάστοτε όρων χρήσης είναι ελεύθερη, ρητή και σχετικώς ειδική; Πράγματι, τις περισσότερες φορές ο χρήστης δεν ελέγχει καν το κείμενο της πολιτικής προστασίας της ιδιωτικότητας της εκάστοτε πλατφόρμας, καθώς εκείνο είναι μεγάλης έκτασης και δυσνόητο για κάποιον που δεν διαθέτει τις απαραίτητες τεχνικές γνώσεις. Η πλειοψηφία, μάλιστα, των χρηστών των κοινωνικών δικτύων είτε δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν τους όρους χρήσης αυτών³³ είτε δεν κατανοούν την έκταση των δεδομένων που συλλέγεται και καταγράφεται, την πιθανή μελλοντική τους χρήση καθώς και την ενδεχόμενη οικονομική τους αξία³⁴. Ως εκ τούτων, είναι πρόδηλο ότι η αποδοχή των όρων χρήσης και η, δι' αυτής, συγκατάθεση για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των χρηστών δημιουργούν εύλογα ερωτηματικά ως προς την εγκυρότητά τους.

Αναφορικά δε με τη συγκατάθεση πρέπει να υπομνηστεί ότι αυτή προϋποθέτει δύο απαραίτητα στοιχεία, τη γνώση και την επιλογή. Όπως προαναφέρθηκε, η ύπαρξη της σχετικής γνώσης του υποκειμένου αμφισβητείται εντόνως στην πλειοψηφία των περιπτώσεων. Στην πραγματικότητα, μάλιστα, ούτε η ίδια η εταιρεία έχει την απαιτούμενη γνώση τη στιγμή της λήψης της συγκατάθεσης από το χρήστη ως προς τον ακριβή τρόπο μελλοντικής οικονομικής εκμετάλλευσης του όγκου των δεδομένων που πρόκειται να συλλέξει. Το ίδιο, όμως, συμβαίνει και με την επιλογή. Αφενός, ακόμη και αν ο χρήστης επιλέξει να δημοσιοποιήσει τις προσωπικές του πληροφορίες σε συγκεκριμένο αριθμό ατόμων, λόγω της εκτεταμένης ελευθερίας που υπάρχει στα social media, κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι η επιλογή του αυτή θα γίνει σεβαστή και από όλους τους άλλους χρήστες, αφετέρου δε, από κοινωνιολογικής άποψης, η συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αμφισβητείται αν είναι πάντα προϊόν ελεύθερης βούλησης. Τούτο δε διότι, είναι δεδομένο πως, ειδικότερα στις νεότερες ηλικίες, η χρήση των social media είναι αποτέλεσμα κοινωνικής πίεσης (peer pressure), καθώς οι τάσεις της εκάστοτε εποχής επιβάλλουν τη συμμετοχή σε κάποιο μέσο κοινωνικής δικτύωσης. Σε αντίθετη περίπτωση, υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ των χρηστών και μη του εκάστοτε κοινωνικού δικτύου και, κατ' αποτέλεσμα, περιορισμός της κοινωνικής ζωής του υποκειμένου, καθώς αποκλείεται από ορισμένες κοινωνικές δραστηριότητες. Επομένως, τίθεται, εκ νέου, το ερώτημα ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος για να δοθεί η απαραίτητη συγκατάθεση του χρήστη ή ακριβέστερα αν, επί της αρχής, η ίδια η συγκατάθεση του χρήστη, η οποία επάγεται έννομες συνέπειες, μπορεί να δοθεί με έγκυρο τρόπο.

Σε θεωρητικό πλαίσιο, η αποδοχή των όρων χρήσης απαιτεί τη χρήση μηχανισμών που δεν αφήνουν καμία αμφιβολία αναφορικά με την πρόθεση του χρήστη να συγκαταθέσει στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων³⁵. Ως εκ τούτου, αμφισβητείται η αποτελεσματικότητα ενός απλού κλικ σε ένα πλαίσιο στο τέλος του κειμένου των όρων χρήσης της κάθε πλατφόρμας. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο δυσεπίλυτο επί περιπτώσεων υποκειμένων ανίκανων προς δικαιοπραξία, όπως οι ανήλικοι³⁶. Άλλωστε, ας μη λησμονούμε ότι ο χρήστης, ως ατομικότητα, δεν έχει την ισχύ να συναλλάσσεται επί ίσοις όροις με την εταιρία-πλατφόρμα, ενώ ουσιαστικά

³³ Hashemi Y., Σημείωση: Facebook' s privacy policy and it's third-party partnerships, 15 B.U. J. Sci. & Tech. L., 2009, σελ. 153 επ.

³⁴ Μήτρου Λ., Προστασία της ιδιωτικότητας και τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών. Νομικά και τεχνικά θέματα., εκδόσεις Παπασωτηρίου, 2010, σελ. 514 επ.

³⁵ Βλ. Γνώμη 15/2011, Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29, WP187, 13 Ιουλίου 2011, στον σύνδεσμο: http://ec.europa.eu/justice/dataprotection/article29/documentation/opinionrecommendation/files/2011/wp187_el.pdf, σελ. 24.

³⁶ Βλ. αναλ. Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 75 επ.

καταρτίζει με αυτήν μια σύμβαση προσχώρησης. Συναινεί, δηλαδή, «τυφλά» στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων και δεν διαπραγματεύεται με αυτήν (ούτε και έχει την αντίστοιχη επιλογή) τους όρους χρήσης της πλατφόρμας. Ενόψει των ανωτέρω, μία πιθανή λύση θα μπορούσε να αποτελέσει η ύπαρξη ενός μηχανισμού ελέγχου της καταχρηστικότητας των προδιατυπωμένων όρων χρήσης, ανάλογου με το σύστημα ελέγχου καταχρηστικότητας των ΓΟΣ, όπως αυτό προβλέπεται στον ν. 2251/1994 (άρ. 7 § 2 - ενδεικτική απαρίθμηση περιπτώσεων καταχρηστικότητας ΓΟΣ).

Συνοπτικά, το μέγεθος αυτοέκθεσης των χρηστών social media και η ποσότητα της πληροφορίας που διακινείται μέσω αυτών θέτουν μία πληθώρα ζητημάτων και δημιουργούν ερωτήματα σχετικά με τον προσδιορισμό του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, την ελευθερία διαμόρφωσης δήλωσης βούλησης, τα όρια της θεμιτής επεξεργασίας της πληροφορίας και της προσβολής της προσωπικότητας των χρηστών. Έχει ήδη γίνει προσπάθεια, από πλευράς των εταιρειών των κοινωνικών δικτύων, προς τη θέσπιση ενός κώδικα αυτορρύθμισης, προκειμένου να είναι περιττή μία νομοθετική παρέμβαση, χωρίς ωστόσο αυτό να παρέχει και πάλι την απαιτούμενη ασφάλεια³⁷. Έχουν δε γραφτεί και διατυπωθεί πολλά επιστημονικά έργα σε σχέση με την προβληματική που διατυπώθηκε παραπάνω, ενώ λύσεις προσεγγίζονται και μέσω των διατάξεων για τη συγκατάθεση του υποκειμένου του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (GDPR - Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679), καθώς και τις αντίστοιχες αιτιολογικές σκέψεις αυτού³⁸ και του πρόσφατου ελληνικού νόμου ενσωμάτωσης 4624/2019, στο άρθρο 49 αυτού. Όμως, μένουν ακόμη αρκετά βήματα ώστε να μπορέσουμε να κάνουμε λόγο για πλήρη προστασία της ιδιωτικότητας στα social media τη στιγμή που η ταχύτατη εξέλιξη της τεχνολογίας και η πρόοδος στο πεδίο της κυκλοφορίας της πληροφορίας θα θέτουν συνεχώς νέα αναχώματα στην προσπάθεια προστασίας της ιδιωτικότητας των χρηστών.

³⁷ Πισκοπάνη Α.-Μ., Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του Facebook, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), Τεύχος 3/2009, σελ. 338 επ.

³⁸ Βλ. ενδ. Αιτ. Σκ. (32) «Η συγκατάθεση θα πρέπει να παρέχεται με σαφή θετική ενέργεια η οποία να συνιστά ελεύθερη, συγκεκριμένη, ρητή και εν πλήρει επιγνώσει ένδειξη της συμφωνίας του υποκειμένου των δεδομένων υπέρ της επεξεργασίας των δεδομένων που το αφορούν, για παράδειγμα με γραπτή δήλωση, μεταξύ άλλων με ηλεκτρονικά μέσα, ή με προφορική δήλωση. Αυτό θα μπορούσε να περιλαμβάνει τη συμπλήρωση ενός τετραγωνιδίου κατά την επίσκεψη σε διαδικτυακή ιστοσελίδα, την επιλογή των επιθυμητών τεχνικών ρυθμίσεων για υπηρεσίες της κοινωνίας των πληροφοριών ή μια δήλωση ή συμπεριφορά που δηλώνει σαφώς, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, ότι το υποκείμενο των δεδομένων αποδέχεται την πρόταση επεξεργασίας των οικείων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Επομένως, η σιωπή, τα προσυμπληρωμένα τετραγωνίδια ή η αδράνεια δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως συγκατάθεση. Η συγκατάθεση θα πρέπει να καλύπτει το σύνολο των δραστηριοτήτων επεξεργασίας που διενεργείται για τον ίδιο σκοπό ή για τους ίδιους σκοπούς. Όταν η επεξεργασία έχει πολλαπλούς σκοπούς, θα πρέπει να δίνεται συγκατάθεση για όλους αυτούς τους σκοπούς. Εάν η συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων πρόκειται να δοθεί κατόπιν αιτήματος με ηλεκτρονικά μέσα, το αίτημα πρέπει να είναι σαφές, περιεκτικό και να μην διαταράσσει αδικαιολόγητα τη χρήση της υπηρεσίας για την οποία παρέχεται.», (42) «Όταν η επεξεργασία βασίζεται στη συναίνεση του υποκειμένου των δεδομένων, ο υπεύθυνος επεξεργασίας θα πρέπει να είναι σε θέση να αποδείξει ότι το υποκείμενο των δεδομένων συγκατατέθηκε στη πράξη επεξεργασίας. [...] Σύμφωνα με την οδηγία 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, θα πρέπει να παρέχεται δήλωση συγκατάθεσης, διατυπωμένη εκ των προτέρων από τον υπεύθυνο επεξεργασίας σε κατανοητή και εύκολα προσβάσιμη μορφή, με σαφή και απλή διατύπωση, χωρίς καταχρηστικές ρήτρες. Για να θεωρηθεί η συγκατάθεση εν επιγνώσει, το υποκείμενο των δεδομένων θα πρέπει να γνωρίζει τουλάχιστον την ταυτότητα του υπευθύνου επεξεργασίας και τους σκοπούς της επεξεργασίας για την οποία προορίζονται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Η συγκατάθεση δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι δόθηκε ελεύθερα αν το υποκείμενο των δεδομένων δεν έχει αληθινή ή ελεύθερη επιλογή ή δεν είναι σε θέση να αρνηθεί ή να αποσύρει τη συγκατάθεσή του χωρίς να ζημιωθεί.» και (43) «[...] Η συγκατάθεση θεωρείται ότι δεν έχει παρασχεθεί ελεύθερα, εάν δεν επιτρέπεται να δοθεί χωριστή συγκατάθεση σε διαφορετικές πράξεις επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ακόμη και αν ενδείκνυται στη συγκεκριμένη περίπτωση, ή όταν η εκτέλεση μιας σύμβασης, συμπεριλαμβανομένης της παροχής μιας υπηρεσίας, προϋποθέτει τη συγκατάθεση, ακόμη και αν η συγκατάθεση αυτή δεν είναι αναγκαία για την εν λόγω εκτέλεση.».

Κεφάλαιο 2^ο – Εκφάνσεις προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα

I. Το περιεχόμενο του δικαιώματος στην προσωπικότητα στο Αστικό Δίκαιο

Η προσωπικότητα του προσώπου προστατεύεται από το Αστικό Δίκαιο μέσα από το άρ. 57 ΑΚ και τις ειδικότερες διατάξεις των άρ. 58, 60, 932 ΑΚ κ.λπ.. Η έννοια της προσωπικότητας, όμως δεν ορίζεται ρητά σε καμία διάταξη της ελληνικής νομοθεσίας. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία. Ο νομοθέτης επιδιώκει την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προστασία της προσωπικότητας και, κατά τούτο, επέλεξε να διατηρήσει την έννοια αυτή γενική και αφηρημένη³⁹. Η ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στο άρ. 5 § 1 Συντ., περιλαμβάνει αμέτρητες και αστάθμητες ανθρώπινες αξίες και, ως εκ τούτου, δεν αποτελεί δικαίωμα με αυστηρά προκαθορισμένο περιεχόμενο, αλλά δικαίωμα εντός του οποίου προστατεύονται πολλές διαφορετικές εκφάνσεις αυτού οι οποίες και ενεργοποιούνται επί διαφόρων περιπτώσεων προσβολών της προσωπικότητας.

Από τις ειδικότερες αυτές εκφάνσεις της προσωπικότητας αρκετές δεν προστατεύονται ειδικώς (λ.χ. η ψυχική υπόσταση του προσώπου), επομένως επί προσβολής τους βρίσκουν εφαρμογή οι γενικές διατάξεις που προαναφέρθηκαν. Άλλες πάλι έχουν τύχει ιδιαίτερης προστασίας βάσει μεταγενέστερων ειδικών νόμων⁴⁰ (λ.χ. η προστασία των προσωπικών δεδομένων με τους ν. 4624/2019, ν. 3471/2006 και ν. 2472/1997). Στις περιπτώσεις αυτές, οι γενικές διατάξεις εφαρμόζονται επικουρικά. Μία ενδεικτική απαρίθμηση των εκφάνσεων αυτών θα μπορούσε να περιλαμβάνει, εκτός των προαναφερθέντων, τη φυσική υπόσταση του ατόμου (ζωή, σωματική ακεραιότητα, υγεία κ.λπ.), την ηθική υπόσταση του ατόμου (τιμή, υπόληψη, αξιοπρέπεια κ.λπ.), την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας (αυτοδιάθεση σώματος, ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης κ.λπ.), την ταυτότητα (όνομα, φύλο, εικόνα, φωνή κ.α. στοιχεία εξατομίκευσης), τα προϊόντα διάνοιας (δικαιώματα πνευματικής και βιομηχανικής ιδιοκτησίας), όπως προστατεύονται και από το άρ. 60 ΑΚ αλλά και από ειδικότερα νομοθετήματα, τον ιδιωτικό βίο, τα κοινόχρηστα αγαθά (περιβάλλον, δρόμοι, νερό κ.λπ.) κ.α.⁴¹. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι φορείς του δικαιώματος, πέραν των φυσικών προσώπων (και το κυοφορούμενο εφόσον γεννηθεί ζωντανό), μπορεί να είναι και τα νομικά πρόσωπα στο βαθμό που έχουν αναπτύξει χαρακτηριστικά συνυφασμένα με την προσωπικότητά τους και συνάμα άξια προστασίας (π.χ. καλή εμπορική φήμη, όνομα στις συναλλαγές κ.λπ.)⁴².

Όταν υφίσταται υπέρβαση του ορίου μιας κοινωνικά πρόσφορης συμπεριφοράς, γεννάται ζήτημα προσβολής προσωπικότητας. Η νομική έννοια της προσβολής συνίσταται σε πράξη παράνομη, προερχόμενη από τρίτο πρόσωπο που διαταράσσει μία επιμέρους έκφανση της προσωπικότητας. Η προσβολή δεν είναι παράνομη μόνο στις περιπτώσεις που συντρέχει κάποιος λόγος άρσης του παρανόμου (λ.χ. η συναίνεση του προσβαλλόμενου, η νομοθετική επιβολή της προσβολής, η νόμιμη άσκηση δικαιώματος τρίτου κ.α.). Στην περίπτωση της νόμιμης άσκησης δικαιώματος τρίτου υφίσταται σύγκρουση δικαιωμάτων κατά την οποία ο δικαστής θα πρέπει να σταθμίσει τα αντικρουόμενα αγαθά και, κατόπιν τούτου, να επιλύσει την εν λόγω σύγκρουση. Αξίζει, όμως, να αναφερθεί ότι η προσωπικότητα με τις διαφορετικές εκφάνσεις της δεν υπερισχύει a priori έναντι άλλων δικαιωμάτων, αλλά είναι αναγκαίο σε κάθε περίπτωση να υπάρχει ad hoc εκτίμηση των εκάστοτε συνθηκών.

³⁹ Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2009, σελ. 214 επ.

⁴⁰ Καράκωστας Ι., Το δίκαιο της προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 118 επ.

⁴¹ Γεωργιάδης Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2012, σελ. 172 επ.

⁴² Βλ. ενδ. ΑΠ 1303/2012 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΑΠ 179/2011, ΕφΑΔ 5 σελ. 125 επ., ΤρΕφΛαφ 85/2016 ΤΝΠ ΔΣΛ κ.α.

Ο προσβληθείς μπορεί να προστατευθεί από την προσβολή είτε μέσω τυχόν εφαρμοζόμενων ειδικότερων διατάξεων, είτε, επικουρικώς, μέσω των γενικών διατάξεων του Αστικού Κώδικα. Συγκεκριμένα, έχει: α) αξίωση για άρση της προσβολής (άρ. 57 § 1 εδ. α' ΑΚ), β) αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον (άρ. 57 § 1 εδ. α' ΑΚ), γ) αξίωση προς αποζημίωση (άρ. 57 § 2 και 914 ΑΚ) και δ) αξίωση για ικανοποίηση ηθικής βλάβης (άρ. 59 ΑΚ). Μπορεί δε δικονομικά να στραφεί κατά του προσβολέα είτε μέσω αγωγής, είτε μέσω ασφαλιστικών μέτρων, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις ίσως επιτρέπεται και η αυτοδύναμη προστασία της προσωπικότητάς του (άρ. 282 και 284 ΑΚ)⁴³.

Ειδικά για την περίπτωση της ιδιωτικής ζωής, η οποία προστατεύεται επίσης συνταγματικά (άρ. 9 § 1 Σ), γεννιέται το ερώτημα αν αυτή αυτονομείται ή συνεχίζει να εξαρτάται από το δικαίωμα στην προσωπικότητα. Τόσο η ιδιωτικότητα όσο και η προσωπικότητα θεωρούνται νομικές αντανakλάσεις του προσώπου, με τη διαφορά ότι η πρώτη αναφέρεται κυρίως στην εσωτερικότητα του προσώπου ενώ η δεύτερη στην εξωτερικότητα και την εξωστρέφεια του⁴⁴. Υπό αυτά τα δεδομένα, στην υπό εξέταση περίπτωση της αυτοέκθεσης του υποκειμένου μέσω των κοινωνικών δικτύων, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι παραβίαση της ιδιωτικότητας δεν υφίσταται από τη στιγμή που το υποκείμενο, μέσω της χρήσης των κοινωνικών δικτύων και του δικαιώματός του στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό, αποφασίζει την κοινή χρήση των προσωπικών του πληροφοριών⁴⁵. Και, άρα, οι μόνες προσβολές που θα μπορούσαν να υπάρξουν να ήταν προσβολές αναφορικά με τη χρήση του ονόματος, της εικόνας του προσώπου κ.λπ.. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν βρίσκει έρεισμα. Πρέπει να γίνει σαφές ότι η αυτοέκθεση του χρήστη στα κοινωνικά δίκτυα δεν απαλλάσσει από την ευθύνη όσους βλάπτουν έννομα αγαθά του τελευταίου, στην περίπτωση που υπερβαίνουν τα όρια που έχουν τεθεί από την εικαζόμενη δική του συγκατάθεση.

II. Ιδιαίτερες εκφάνσεις προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα

Το δικαίωμα στην προσωπικότητα, έχει, όπως είδαμε, πολλές εκφάνσεις οι οποίες μπορεί να προστατεύονται και από έτερες διατάξεις. Λόγω, λοιπόν, των επιμέρους αυτών διαφορετικών εκφάνσεων της μπορεί να προσβληθεί πολλαπλώς και ποικιλοτρόπως. Τα τελευταία χρόνια, έχει παρατηρηθεί, λόγω της προαναφερθείσας επέλασης του διαδικτύου και των κοινωνικών δικτύων στις ζωές των ανθρώπων, το φαινόμενο της προσβολής της προσωπικότητας μέσα από τα social media. Ας μην ξεχνάμε ότι, αφενός, αυτά, μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρουν στους χρήστες τους, όπως η δυνατότητα καταγραφής και αποθήκευσης στοιχείων ή η ευκολία εξωτέρικευσης της σκέψης, δημιουργούν ιδανικές συνθήκες για την ευδοκίμηση προσβολών, αφετέρου, δε, τα υποκείμενα, όπως είδαμε, υποβάλλονται συνεχώς σε μία διαδικασία υπέρμετρης αυτοέκθεσης, που έχει ως αποτέλεσμα την αλόγιστη κυκλοφορία των προσωπικών τους πληροφοριών στο διαδίκτυο και την παρεπόμενη αυτής παράνομη εκμετάλλευσή τους. Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το καθεστώς, όπως είναι λογικό, οι προσβολές εκφεύγουν της κλασσικής μορφής τους και δημιουργούν ιδιαίτερες περιπτώσεις, νομικά σημαντικές⁴⁶, τις οποίες θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ορισμένες από αυτές τις περιπτώσεις τις οποίες απαριθμούμε ενδεικτικά είναι α) η προσβολή της τιμής, β) η προσβολή της εικόνας, γ) η προσβολή του ονόματος, δ) η προσβολή δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, ιδίως δε των πνευματικών ή άλλων συγγενικών δικαιωμάτων, ε) η

⁴³ Γεωργιάδης Α., όπ.π. σελ. 180 επ.

⁴⁴ Ακριβοπούλου Χ., Το Δικαίωμα στην Ιδιωτική Ζωή. Από τη γέννηση, στη σύγχρονη διαμόρφωση και προστασία του, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 286 επ.

⁴⁵ Καράκωστας Ι., Διαδικτυακά ΜΜΕ και προστασία της προσωπικότητας, ΔΙΜΕΕ τεύχος 3/2010, σελ. 315 επ.

⁴⁶ Παναγοπούλου-Κουντατζή Φ., Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα – Ι, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2012, σελ. 186 επ.

παράνομη επεξεργασία και δημοσίευση προσωπικών δεδομένων, στ) το profile hacking, ζ) το spamming και η) η προσβολή της εικονικής προσωπικότητας. Σε κάθε μία από τις παραπάνω, κοινό στοιχείο αποτελεί ο ιδιαίτερος ρόλος του εκάστοτε κοινωνικού δικτύου στην εκδήλωσή τους. Αναλυτικά:

α) Προσβολή της τιμής

Όπως προαναφέρθηκε, στοιχείο της προσωπικότητας και προστατευόμενο αγαθό είναι και η τιμή κάθε ανθρώπου, η οποία συνίσταται στην υπόληψη, εκτίμηση και αξία που αποδίδεται σ' αυτόν από τους άλλους (άρ. 5 παρ. 2 Σ). Πολύ συχνά η ελευθερία της έκφρασης (άρ. 14 παρ. 1 Σ) έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με την προστασία της τιμής. Για τον λόγο αυτόν, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, με τους οποίους επιδιώκεται να προστατευθούν άτομα και το κοινωνικό σύνολο από την ενδεχόμενη υπέρβαση των ορίων της ελευθερίας αυτής. Σύμφωνα δε με την παρ. 2 του άρ. 10 της Σύμβασης της Ρώμης, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης επιτρέπεται να υπαχθεί σε περιορισμούς προκειμένου να επιτευχθούν υπέρτεροι σκοποί όπως «[...] η προστασία της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων τρίτων». Το ίδιο πλαίσιο ισχύει καθολικά σε όλες τις περιπτώσεις σύγκρουσης των δύο αυτών συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, πολλώ δε μάλλον στα κοινωνικά δίκτυα τα οποία αποτελούν σημαντικό πεδίο εκδήλωσης της ελευθερίας της έκφρασης.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί, η δημοτικότητα και η καθημερινή χρήση των κοινωνικών δικτύων έχει οδηγήσει στην αύξηση των περιπτώσεων προσβολής της τιμής και της υπόληψης εντός των ιστοχώρων τους. Δεδομένου του προσοιτού δημοσίου βήματος και της δυνατότητας ανωνυμίας που παρέχουν τα κοινωνικά δίκτυα, οι χρήστες διατυπώνουν ευκολότερα τη γνώμη τους σε σχέση με τα τεκταινόμενα της περιόδου, με αποτέλεσμα να προβαίνουν όλο και πιο συχνά στην υπέρβαση των ορίων της ελευθερίας της έκφρασης. Η συνήθης αποτύπωση του λόγου τους εγγράφως, η δημοσίευσή του ενώπιον μεγάλου αριθμού χρηστών και η διατήρησή του στην εκάστοτε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης για σεβαστό χρονικό διάστημα εντείνουν ακόμη περισσότερο το φαινόμενο αυτό, καθώς καθιστούν ευκολότερα αντιληπτή στον προσβληθέντα την πιθανή εκφερόμενη προσβολή, με αποτέλεσμα αυτός να τίθεται σε θέση «άμυνας», επιδιώκοντας να προστατεύσει την τιμή του.

Οι προσβολές της τιμής μπορούν να εκδηλωθούν με πλείστους τρόπους στα κοινωνικά δίκτυα. Η πιο συνήθης μορφή είναι η ευθεία προσβολή μέσω κάποιας δημόσιας ανάρτησης. Πέραν αυτής, μπορεί η προσβολή να εκδηλώνεται μέσω άλλων ενεργειών όπως μηνυμάτων, σχολίων, αντιδράσεων, κοινοποιήσεων υπερσυνδέσμων κ.α.. Πάντως, στις περιπτώσεις αυτές μιλάμε για πιο έμμεσες δημόσιες εκφράσεις και, άρα, για οριακές περιπτώσεις προσβολής της τιμής και της υπόληψης. Για τις περιπτώσεις αυτές, καθώς και για την ευθύνη των υποκειμένων που προβαίνουν σε αυτές, θα μιλήσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια⁴⁷.

Όπως είδαμε, η άμεση αλληλεπίδραση μεγάλου αριθμού χρηστών, η απεύθυνση του λόγου σε πλήθος κόσμου την ίδια χρονική στιγμή και η «ασφάλεια» που προσφέρει η έλλειψη κοινής τοπικής αναφοράς ή η δυνατότητα ανωνυμίας σίγουρα οδηγεί τους χρήστες να παραβιάζουν συχνότερα το άνωθεν νομοθετικό πλαίσιο και να προβαίνουν δια του δημοσίου «λόγου» τους στην προσβολή της τιμής άλλων ατόμων. Με αυτά τα δεδομένα, για τον περιορισμό των προαναφερθέντων φαινομένων προσβολών της τιμής μέσω των κοινωνικών δικτύων, πολλές φορές καταλήγουμε στα

⁴⁷ Βλ. Κεφάλαιο 3^ο – Η ευθύνη χρηστών και διαχειριστών σελίδων/ομάδων.

αντίθετα εκ των επιδιωκόμενων αποτελέσματα, στο να περιορίζεται, δηλαδή, σε υπερβολικό βαθμό η ελευθερία του λόγου, μέσω της συλλήβδην απαγόρευσης εκφράσεων και ενεργειών από τους εσωτερικούς κανόνες των πλατφορμών ή τη νομοθεσία, που εκτός πλαισίου κοινωνικών δικτύων θα ήταν νομικά αδιάφορες. Ενόψει όλων αυτών, είναι αναγκαίο κάθε φορά να επέρχεται στάθμιση μεταξύ των συγκρουόμενων δικαιωμάτων, ενώ επί οριακών περιπτώσεων να εφαρμόζεται η αρχή *in dubio pro libertate* προκειμένου να διασφαλιστεί ο χαρακτήρας των κοινωνικών δικτύων ως «ελεύθερων μέσων».

β) Προσβολή της εικόνας

Στοιχείο της προσωπικότητας που υπόκειται πολύ συχνά σε προσβολές εκ μέρους χρηστών των κοινωνικών δικτύων είναι η εικόνα του προσώπου, η οποία έχει αναγνωριστεί ως αντικείμενο αυτοτελούς δικαιώματος που θεμελιώνεται στο άρθρο 57 ΑΚ. Η εικόνα του προσώπου μπορεί, λοιπόν, ως αντικείμενο αυτοτελούς δικαιώματος, να προσβάλλεται αυτοτελώς μέσω ενεργειών όπως η αποτύπωση, η αναπαραγωγή, η διάδοση, η εμπορία κ.λπ.⁴⁸. Μπορεί, όμως, ταυτόχρονα με την προσβολή της εικόνας να προσβάλλονται και άλλες εκφάνσεις της προσωπικότητας, όπως η τιμή, η ιδιωτική σφαίρα κ.α. (π.χ. επί ανάρτησης φωτογραφίας προσώπου σε ιδιωτικές στιγμές προσβάλλεται και η ιδιωτική σφαίρα αλλά και η ίδια η εικόνα του προσώπου). Η εικόνα δε μπορεί να παρατίθεται αυτούσια ή κατ' απομίμηση⁴⁹. Όπως γίνεται δε δεκτό, η ίδια η λήψη της εικόνας συνιστά προσβολή, ακόμη και αν δεν παρουσιαστεί σε τρίτο πρόσωπο⁵⁰. Επί προσβολής της εικόνας, πέραν των παραδοσιακών μέσων προστασίας, όπως αναφέρονται ανωτέρω (άρση και παράλειψη της προσβολής στο μέλλον, αποζημίωση και ικανοποίηση ηθικής βλάβης)⁵¹, γεννώνται και αξιώσεις από τις διατάξεις για τη διοίκηση αλλοτρίων (άρ. 739 επ. ΑΚ), καθώς και από τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό (άρ. 904 επ. ΑΚ)⁵² στις περιπτώσεις που ο προσβάλλων αποκομίζει περιουσιακό όφελος από την αξιοποίηση της εικόνας άλλου προσώπου (απόρροια του δικαιώματος της οικονομικής εκμετάλλευσης της προσωπικότητας⁵³), ενώ ανάλογα το μέσο με το οποίο πραγματοποιείται η προσβολή μπορεί να υπάρχει και ειδικότερη νομοθετική προστασία (π.χ. δικαίωμα απάντησης). Τέλος, είναι δυνατόν να συντρέχουν λόγοι για την άρση του παρανόμου της προσβολής επί της εικόνας, πιο σημαντικοί εκ των οποίων είναι η συγκατάθεση του απεικονιζόμενου ή η ιδιότητα αυτού ως δημοσίου προσώπου/προσώπου της επικαιρότητας.

Η ευρεία χρήση των κοινωνικών δικτύων, όπως είναι αντιληπτό, έχει συντελέσει αποφασιστικά στην εκτόξευση του αριθμού των προσβολών επί της εικόνας τα τελευταία χρόνια. Πέραν των συντρεχόντων λόγων που έχουν ήδη περιγραφεί στην παραπάνω ενότητα για τους οποίους ευδοκμούν και οι προσβολές της τιμής, δέον όπως αναφερθούν ορισμένα ακόμη στοιχεία των κοινωνικών δικτύων που υποβοηθούν φαινόμενα προσβολής της εικόνας. Βασικό παράγοντα αποτελεί η ανάρτηση προσωπικών φωτογραφιών από τους ίδιους τους χρήστες, δεδομένου ότι αυτή αποτελεί καθημερινή τους διαδικτυακή δραστηριότητα. Χρειάζεται δε να σημειωθεί ότι τα

⁴⁸ Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημιώσεως επί παρανόμου χρησιμοποίησεως της εικόνας προσώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, σελ. 16 επ.

⁴⁹ Καρακώστας Ι., Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 271 επ.

⁵⁰ Φουντεδάκη Κ., ΣΕΑΚ – Τόμος Ι, άρ. 57-60, αρ. 34.

⁵¹ Βλ. Παρόν Κεφάλαιο, Ι. Το περιεχόμενο του δικαιώματος στην προσωπικότητα στο Αστικό Δίκαιο.

⁵² Βλ. αναλ. Καραγιάννης Κ., όπ.π., σελ. 101 επ.

⁵³ Έχει αναγνωριστεί στις ΗΠΑ το δικαίωμα ελέγχου και διαχείρισης της εμπορικής χρήσης στοιχείων της προσωπικότητας (Right of Publicity). Σε αυτό περιλαμβάνεται και η οικονομική εκμετάλλευση της εικόνας. Φουντεδάκη Κ., Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2012, σελ 276 επ.

περισσότερα κοινωνικά δίκτυα ζητούν φωτογραφία προφίλ από το στάδιο της εγγραφής σε αυτά, ενώ ορισμένα άλλα θεματικά κοινωνικά δίκτυα περιχομένου έχουν ως βασική τους λειτουργία μόνο την ανάρτηση φωτογραφιών/δημιουργία φωτογραφικών άλμπουμ.

Κατά τη δημοσίευση μιας εικόνας από τον ίδιο τον απεικονιζόμενο τεκμαίρεται η συγκατάθεσή του για διατήρηση αυτής στον συγκεκριμένο ιστότοπο. Επιπλέον, οι περισσότερες πλατφόρμες κοινωνικών δικτύων διαθέτουν διαφορετικά επίπεδα απορρήτου σε σχέση με τις φωτογραφίες που δημοσιεύονται από το χρήστη (π.χ. εμφάνιση σε «όλους τους φίλους», σε «φίλους φίλων», «μόνο σε μένα», «δημόσια» κ.λπ.). Άπαξ όμως και ξεπεραστούν τα όρια της συγκατάθεσης αυτής (π.χ. επί δημοσίευσης σε διαφορετικό ιστότοπο, η αναδημοσίευση σε ευρύτερο από τον επιλεγόμενο κύκλο προσώπων κ.λπ.) τότε έχουμε καθαρή περίπτωση προσβολής της εικόνας. Συνεπώς, οι φωτογραφίες που κυκλοφορούν στο διαδίκτυο και δη στα κοινωνικά δίκτυα, δεν αποτελούν πληροφορίες ελεύθερων δικαιωμάτων⁵⁴. Η αυθαίρετη δημοσίευση φωτογραφίας προσώπου σε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης αντλημένη από άλλη πηγή, όπου οικειοθελώς ο απεικονιζόμενος την έχει αναρτήσει, δεν απαλλάσσει από την ευθύνη του τον προσβολέα.

Τι γίνεται όμως επί δημοσίευσης φωτογραφίας την οποία δεν έχει ουδέποτε ανεβάσει ο ίδιος ο χρήστης σε κάποια πλατφόρμα; Πολλές φορές επί μιας τέτοιας δημοσίευσης ο χρήστης μπορεί να ειδοποιηθεί σε μετέπειτα χρόνο μέσω επισήμανσης (tag), είτε να μην ειδοποιηθεί ποτέ. Εφόσον δε ειδοποιηθεί, έχει απλώς τη δυνατότητα, τις περισσότερες φορές, απλώς να αφαιρέσει την επισήμανση από την επίμαχη φωτογραφία, χωρίς, ωστόσο, η ίδια η φωτογραφία να διαγράφεται από την πλατφόρμα. Για το χρονικό διάστημα δε από τη στιγμή της δημοσίευσης έως την ειδοποίηση του ατόμου για την ύπαρξη αυτής της φωτογραφίας, η προσωπικότητά του, κατά το μέρος που εμπεριέχει την εικόνα του, έχει ήδη προσβληθεί. Ακόμη όμως και ο απεικονιζόμενος να επιλέξει την αφαίρεση της επισήμανσης, η φωτογραφία παραμένει ορατή στους χρήστες που έχει επιλέξει ο αναρτήσας, καθώς και στους χρήστες που επιλέγουν τα υπόλοιπα επισημασμένα πρόσωπα⁵⁵. Ως μόνη λύση προτείνεται δε η επικοινωνία του απεικονιζόμενου χρήστη με τον χρήστη που ανέβασε τη φωτογραφία προκειμένου να επιτευχθεί η οικειοθελής αφαίρεση αυτής!⁵⁶ Συνεπώς, είναι σαφές ότι το σύστημα προστασίας της εικόνας που έχουν υιοθετήσει οι περισσότερες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης κρίνεται τουλάχιστον ανεπαρκές.

Είναι, λοιπόν, αρκετά εύκολο να δημοσιευθεί εικόνα προσώπου χωρίς τη συγκατάθεσή του. Οι χρήστες δικαιολογούν δε τη συγκεκριμένη ενέργεια με το επιχείρημα πως η φωτογραφία τραβήχτηκε εν γνώσει του ατόμου που απεικονίζεται. Εντούτοις, ακόμη και αν θεωρούσαμε την οικειοθελή συμμετοχή του ατόμου στη φωτογράφιση ως συγκατάθεση, η συγκατάθεση αυτή δεν καλύπτει την αναδημοσίευση της εικόνας σε κάποιο κοινωνικό δίκτυο, κάτι για το οποίο θα απαιτείτο ειδική συγκατάθεση.

⁵⁴ Καράκωστας Ι., Διαδικτυακά ΜΜΕ και προστασία της προσωπικότητας, εισήγηση στο συνέδριο που διοργάνωσε η Επιστημονική Ένωση Δικηγόρων «e-θέμις» με θέμα «Το διαδίκτυο ως χώρος δημιουργίας, ελευθερίας και ασυδοσίας. Προστασία και Προσβολή του Ιδιωτικού Βίου», 05-06.03.2010, Αράχωβα, όπως δημοσιεύθηκε στο ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2010, σελ. 315 επ. (ΙΙ').

⁵⁵ Findla D., Recent Development: Tag! Now You're Really "It" What Photographs on Social Networking Sites Mean for the Fourth Amendment, 10 N.C. J.L. & Tech., 2008, σελ. 184 επ.

⁵⁶ Βλ. Κέντρο Βοήθειας στο Facebook: «Το άτομο που ανέβασε μια φωτογραφία επιλέγει το κοινό της. Αν δεν σας αρέσει κάτι στο οποίο έχετε προστεθεί με ετικέτα, μπορείτε να αφαιρέσετε την ετικέτα ή να ζητήσετε από το άτομο που δημοσίευσε το περιεχόμενο να το αφαιρέσει», διαθέσιμο: <https://www.facebook.com/help/267689476916031>.

Οι περιπτώσεις προσβολών της εικόνας προσώπου στα κοινωνικά δίκτυα είναι τόσες πολλές που θα έπρεπε να υπάρχει αποτελεσματικότερο μέτρο προστασίας των προσβληθέντων χρηστών πέραν της δικαστικής οδού και των προαναφερθέντων μέσων προστασίας επί προσβολής της προσωπικότητας εν γένει. Μία λύση που θα μπορούσε να υιοθετηθεί είναι ο πάροχος να έδινε τη δυνατότητα αναφοράς στους χρήστες για φωτογραφία που τους απεικονίζει χωρίς τη συγκατάθεσή τους, προκειμένου να εντόπιζε την επίμαχη φωτογραφία και να προχωρούσε στην άμεση διαγραφή της, χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη που την ανήρτησε⁵⁷. Δεν θα ετίθετο ζήτημα προσβολής του δικαιώματος δημοσίευσης επί του έργου του φωτογράφου-χρήστη, καθώς έχει κριθεί ότι το δικαίωμα στην προσωπικότητα χρήζει μεγαλύτερης προστασίας έναντι του πνευματικού δικαιώματος του δημιουργού. Σημειωτέον, όμως, ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί η καταχρηστική χρήση του ως άνω μηχανισμού από τους χρήστες, από την οποία πιθανώς να δημιουργούταν κίνδυνος εξουδετέρωσης της θετικής λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων και ανεπίτρεπτος περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης.

γ) Προσβολή του ονόματος

Το όνομα ενός ατόμου, όπως και η εικόνα του, θεωρείται στοιχείο της ταυτότητάς του και προστατεύεται, επίσης, αυτοτελώς από την έννομη τάξη, ως έκφανση της προσωπικότητας. Στην έννοια δε του ονόματος περιλαμβάνεται και το ψευδώνυμο εφόσον αυτό είναι γνωστό ότι χρησιμοποιείται από συγκεκριμένο πρόσωπο ως προσδιορισμός της ταυτότητάς του⁵⁸. Σύμφωνα με το άρ. 58 ΑΚ: *«Αν σ' αυτόν που δικαιούται να φέρει ένα όνομα αμφισβητείται από άλλον το δικαίωμα αυτό, ή αν κάποιος χρησιμοποιεί παράνομα ορισμένο όνομα, ο δικαιούχος ή εκείνος που βλέπεται, μπορεί να ζητήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα και με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται»*. Χρήση, λοιπόν, του ονόματος ή της επωνυμίας (για τα νομικά πρόσωπα) απαγορεύεται από τρίτον και, αν δεν συντρέχει κάποιος λόγος άρσης του παρανόμου, η χρήση αυτή θεωρείται προσβολή της προσωπικότητας. Συναφώς, προσβολή θεωρείται και η περίπτωση αμφισβήτησης του δικαιώματος να φέρει κάποιος το όνομα (άρ. 58 εδ. α' ΑΚ). Το κατά τα ως άνω δικαίωμα μπορεί, βέβαια, να υποχωρήσει χάριν της αναγκαιότητας πληροφόρησης του κοινού και ενόψει της ελευθερίας της έκφρασης, σύμφωνα με το αρ. 10 της ΕΣΔΑ.

Στα κοινωνικά δίκτυα είναι αρκετά συχνή η προσβολή του ονόματος υποκειμένων. Όλες οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης κατά την εγγραφή απαιτούν από τους χρήστες, πέραν της φωτογραφίας τους, το όνομα, το επώνυμο, την ημερομηνία γέννησης και πιθανώς ένα ψευδώνυμο το οποίο ο εκάστοτε χρήστης χρησιμοποιεί. Ωστόσο, η χρήση των ονομάτων και εν γένει των στοιχείων που καταχωρούνται δεν ελέγχονται με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η αυτοπαρουσίαση ενός χρήστη μέσω ενός προφίλ με διαφορετικό από το πραγματικό του όνομα. Πρόκειται για το φαινόμενο των «fake profiles», το οποίο είναι αρκετά συνηθισμένο στον χώρο των κοινωνικών δικτύων και έχει απασχολήσει ήδη την ελληνική νομολογία⁵⁹. Στις περιπτώσεις δε που το ψεύτικο όνομα που έχει

⁵⁷ Παναγοπούλου-Κουντατζή Φ., Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα – Ι, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2012, (Δ') σελ. 186 επ.

⁵⁸ Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 119 επ.

⁵⁹ Βλ. ενδ. ΜΠρΠατρ (Ασφ.Μ.) 295/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σύμφωνα με την οποία «παρά τις διαρκείς προσπάθειες του αιτούντος να πείσει την καθ' ης να διακόψει οποιαδήποτε επαφή μαζί του και με οποιοδήποτε τρόπο [...], η καθ' ης δεν έπαυσε να τον παρενοχλεί, ούτε και μετά την έκδοση της από 4-10-2019 προσωρινής διαταγής του Προέδρου Πρωτοδικών Πατρών, δημιουργώντας μάλιστα νέους ψεύτικους λογαριασμούς, στο όνομα του αιτούντος ή τρίτων προσώπων, στη διαδικτυακή πλατφόρμα «Instagram», όπου καταχωρεί συνομιλίες στις οποίες φέρεται να συμμετέχει και ο αιτών με

καταχωρήσει ο χρήστης ανήκει σε κάποιον άλλον άνθρωπο, τότε ευθέως και αυτομάτως προσβάλλεται η προσωπικότητα του τελευταίου. Η αντιποίηση δηλαδή της ταυτότητας ενός υποκειμένου αν δεν κατασταλεί σύντομα μπορεί να οδηγήσει σε σφοδρές προσβολές της προσωπικότητας του ατόμου στο οποίο ανήκει το όνομα. Ο προσβολέας μπορεί να προβεί σε παραπλανητικές ή συκοφαντικές δημοσιεύσεις εν ονόματι του προσβληθέντος και να σπλώσει τη δημόσια εικόνα του. Μπορεί, ακόμη, να προβεί σε έκνομες ενέργειες και να δημιουργήσει στον προσβληθέντα περαιτέρω προβλήματα.

Βάσει των ανωτέρω, διαπιστώνουμε ότι οι δύνανται με μεγάλη ευκολία να προβούν στην κλοπή της ταυτότητας και τη χρήση του ονόματος άλλων ατόμων για τη δημιουργία προφίλ σε ιστότοπο κοινωνικών δικτύων. Ο μηδαμινός έλεγχος και οι ανύπαρκτες πολιτικές και τεχνικές προστασίας του ονόματος από τους παρόχους δημιουργούν εύφορο πεδίο για τις προαναφερθείσες προσβολές. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί ως αναγκαία για τη διαφύλαξη δικαιωμάτων των χρηστών μία αυστηρή μέθοδος ταυτοποίησης των εγγραφόμενων μελών από τους παρόχους (π.χ. καταχώρηση αστυνομικής ταυτότητας ή άλλων εγγράφων ταυτοποίησης κατά την εγγραφή των χρηστών), η οποία θα έθετε αναχώματα στις προσβολές αυτές. Κάτι τέτοιο, όμως, ασφαλώς και παρουσιάζει μειονεκτήματα που πρέπει να συνεκτιμηθούν. Βασικότερο όλων είναι ο υπέρμετρος περιορισμός της ελεύθερης έκφρασης της προσωπικότητας των χρηστών στα κοινωνικά δίκτυα με την έμμεση απαγόρευση χρήσης ονόματος ή ψευδωνύμου διαφορετικό από το δικό τους σε αυτά⁶⁰ και κατ' επέκταση υπέρμετρος περιορισμός του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, για όσους δεν επιθυμούν για οποιονδήποτε λόγο την ταυτοποίησή τους.

δ) Προσβολή δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας

Έκφανση της προσωπικότητας συνιστούν και τα προϊόντα διανοίας του υποκειμένου. Ανεξαρτήτως αν ένα προϊόν διανοητικής ιδιοκτησίας έχει αποχωριστεί από τον δημιουργό του με στόχο την οικονομική του εκμετάλλευση, στο πρόσωπο του δημιουργού παραμένει το ηθικό δικαίωμα, ήτοι το δικαίωμα προστασίας του προσωπικού δεσμού του δημιουργού με το έργο (άρ. 1 § 1 ν. 2121/1993), το οποίο εμπεριέχεται στην ευρεία έννοια της προσωπικότητας. Επί περιπτώσεων προσβολής, λοιπόν, των διανοητικών δικαιωμάτων ενός υποκειμένου, εκτός των ειδικών νομοθετημάτων (π.χ. για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα ο ν. 2121/1993 και ο ν. 4481/2017), μπορούν να εφαρμοστούν και οι διατάξεις για την προσωπικότητα ΑΚ 57 επ.⁶¹ Σύμφωνα δε με το άρ. 60 ΑΚ, «Όποιος προσβάλλεται παράνομα στο αποκλειστικό δικαίωμά του επάνω στα προϊόντα της διάνοιάς του έχει δικαίωμα να απαιτήσει κατά τους όρους του νόμου, να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται». Αξίζει να αναφερθεί ότι η σχέση του δικαιώματος στην προσωπικότητα με το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού διέπεται από καθεστώς επαλληλίας και

προσβλητικό γι' αυτόν περιεχόμενο. Πρόδηλο είναι, μετά ταύτα, ότι η προεκτεθείσα συμπεριφορά της καθ' ης, ως παράνομη και προσβλητική της προσωπικότητας του αιτούντος και δη των ειδικότερων εκφάνσεων της επί της τιμής, του ονόματος, της ιδιωτικής ζωής της σφαίρας του απορρήτου, φορτίζει και διαταράσσει τον ψυχικό του κόσμο και του δημιουργεί προβλήματα στην προσωπική και κοινωνική του ζωή».

⁶⁰ Η ελεύθερη έκφραση της προσωπικότητας θα μπορούσε να περιοριστεί υπέρμετρα, παραδείγματος χάριν, στις περιπτώσεις καλλιτεχνών που χρησιμοποιούν τόσο στην κοινωνική όσο και στην επαγγελματική καθημερινότητά τους ψευδώνυμα ή στις περιπτώσεις δημιουργίας «εικονικών προσωπικοτήτων» μέσα από τα social media.

⁶¹ Υπάρχουν βέβαια και πιο συντηρητικές απόψεις σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα. Βλ. αναλ. Καράκωστας Ι., Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 325 επ.

όχι υπαλληλίας⁶². Δεν τελούν, δηλαδή, σε σχέση γενικού και ειδικού δικαιώματος, αλλά υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες εφαρμόζονται μόνο οι διατάξεις ΑΚ 57 επ., με στόχο την υπεράσπιση της γενικής εικόνας του δημιουργού (π.χ. επί διαστρέβλωσης των ηθελημένων ιδεών και αντιλήψεων που αποπνέει ένα έργο - παρερμηνεία), ή μόνο οι διατάξεις περί προστασίας του ηθικού δικαιώματος (π.χ. επί προσβολή δικαιώματος του δημιουργού για απάρνηση του έργου του)⁶³. Επιπλέον, το δικαίωμα στην προσωπικότητα είναι ένα και μοναδικό ανά υποκείμενο, ενώ τα ηθικά δικαιώματα είναι όσα και τα έργα τα οποία αυτό έχει δημιουργήσει. Όμως, παρά την ιδιαίτερη μεταξύ τους σχέση, καθίσταται εμφανής η πρόθεση του νομοθέτη να συμπεριλάβει τη διανοητική ιδιοκτησία στις βασικές εκφάνσεις της προσωπικότητας ενός υποκειμένου.

Επί κοινωνικών δικτύων είναι πολύ συνήθης η ανάρτηση έργων ή άλλων προστατευόμενων αντικειμένων, χωρίς την προηγούμενη λήψη της απαραίτητης άδειας εκμετάλλευσης. Η δημιουργία ή η επεξεργασία έργων διανοητικής ιδιοκτησίας σε ψηφιακή μορφή, καθώς και η κυκλοφορία τους στο διαδίκτυο διευρύνει τους τρόπους και τα μέσα ενεχόμενων προσβολών, τόσο του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας του δημιουργού επί των έργων του ή του συγγενικού δικαιώματός του, όσο και του δικαιώματος της προσωπικότητάς του. Μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, συγκεκριμένα, πραγματοποιούνται οι κλασσικές μορφές προσβολής των εκφάνσεων του δικαιώματος της προσωπικότητας του δημιουργού, αντίστοιχα όπως στο πραγματικό περιβάλλον. Αυτό που διαφοροποιείται στους ιστότοπους των κοινωνικών δικτύων είναι η έκταση της προσβολής που υφίσταται ο δημιουργός και το μέγεθος της ζημίας και της ηθικής βλάβης που αυτός υφίσταται. Ας μην ξεχνάμε την ύπαρξη ακόμη κοινωνικών δικτύων θεματικού περιεχομένου (π.χ. YouTube), που χρησιμοποιούνται, ως επί το πλείστον, για την ανάρτηση πνευματικών έργων, καθώς και τη μαζικότητα των προσβολών διανοητικών δικαιωμάτων που παρατηρείται σε αυτά.

Επίσης, μια διαφορετική παράμετρος, που εμφανίζεται στο χώρο των κοινωνικών δικτύων, είναι η έκθεση των έργων σε περισσότερους κινδύνους, λόγω της πρόσβασης απεριόριστου αριθμού ατόμων σε αυτά, καθώς και της δυνατότητας απεριόριστων επεμβάσεων σε αυτά. Καθημερινά, χρήστες ανεβάζουν στα προσωπικά τους προφίλ εκατομμύρια προστατευόμενα προϊόντα διανοητικής ιδιοκτησίας τρίτων με στόχο είτε το παράνομο περιουσιακό όφελος, είτε την προσωπική τους έκφραση δια του εκάστοτε διαμοιρασμού περιεχομένου. Μάλιστα, κατά τις περιπτώσεις αυτές, ο μέσος χρήστης δεν αντιλαμβάνεται τη στιγμή της κοινοποίησης ή της επέμβασης ότι προβαίνει σε παράνομη πράξη, καθιστώντας την εμφάνιση τέτοιου είδους προσβολών όλο και συχνότερη. Πρόκειται για αποτέλεσμα της αντίληψης των κοινωνικών δικτύων ως χώρων «ελευθερίας» πέραν και έξω από νομικές δεσμεύσεις. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι καθημερινοί χρήστες των κοινωνικών δικτύων είναι πολυάριθμοι, και ενόψει του ανεπαρκούς συστήματος προστασίας διανοητικών δικαιωμάτων που διαθέτουν οι πλατφόρμες, δημιουργεί οδυνηρές συνέπειες για τους δημιουργούς των έργων και τους δικαιούχους άλλων δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας.

Βήμα προς την επίλυση αυτού του τόσο σοβαρού προβλήματος μαζικής παράνομης ανάρτησης περιεχομένου από τους χρήστες αποτελεί το νέο καθεστώς ευθύνης των Παρόχων Διαμοιρασμού Περιεχομένου (Content Sharing Providers), ή αλλιώς των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης, που θεσμοθετεί το άρ. 17 της πρόσφατης υπ' αρ. 2019/790 Οδηγίας (ΕΕ) για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και

⁶² Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2018, σελ. 114 επ.

⁶³ Κοτσίρης Λ., Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας και Κοινοτικό Κεκτημένο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017, σελ. 125 επ.

την τροποποίηση των οδηγιών 96/9/EK και 2001/29/EK (Οδηγία DSM)⁶⁴. Το νέο αυτό καθεστώς ευθύνης των πλατφορμών θα επεξεργαστούμε αναλυτικά στη συνέχεια της παρούσας μελέτης⁶⁵.

ε) Παράνομη επεξεργασία και δημοσίευση προσωπικών δεδομένων

Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποτελούν αδιαμφισβήτητα πτυχή της προσωπικότητας του ατόμου, αφενός, ως έκφραση του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού και αφετέρου, ως στοιχείο του ιδιωτικού βίου. Τα τελευταία χρόνια, με την εξέλιξη της τεχνολογίας, τα προσωπικά δεδομένα και η προστασία τους έχουν έρθει στο προσκήνιο ιδίως λόγω της οικονομικής αξίας που αυτά έχουν προσλάβει. Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν τον κατεξοχήν διαδικτυακό χώρο συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, καθώς αναμφίβολα έχουν δομηθεί προκειμένου να συλλέγουν και να επεξεργάζονται δεδομένα. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, από τη δραστηριότητα αυτή (profiling), παράλληλα με τη διαφήμιση, προκύπτει και το οικονομικό όφελος των εταιρειών που τα διαχειρίζονται⁶⁶. Μέχρι πρότινος, η νομοθεσία που ρύθμιζε τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ήταν ανεπαρκής και δυσανάλογα προστατευτική σε σχέση με την ένταση των προσβολών μέσω της μαζικής συλλογής και επεξεργασίας τους. Πλέον όμως, ο Κανονισμός για τη Προστασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (GDPR) θέτει νέους όρους και κυρίως σε ό,τι αφορά σημεία όπως τη διαφάνεια, τη φορητότητα, τη συγκατάθεση αλλά και την πλήρη διαγραφή των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Τα κοινωνικά δίκτυα, κατά την επεξεργασία δεδομένων, δύνανται να αποτελούν υπεύθυνους επεξεργασίας, εκτελούντες την επεξεργασία, ή και τα δύο, με βάση το εάν ενεργούν για το χρήστη ή την διαφημιζόμενη εταιρεία και υπό ποιους όρους. Για παράδειγμα, στις απλές διαφημίσεις τα κοινωνικά δίκτυα λειτουργούν ως υπεύθυνοι επεξεργασίας, ενώ στις στοχευμένες διαφημίσεις, όπου ο υπεύθυνος ορίζει τα κριτήρια της διαφήμισης, τα κοινωνικά δίκτυα λειτουργούν ως εκτελούντες την επεξεργασία. Άλλωστε, υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που προβαίνουν σε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σε υπεύθυνους επεξεργασίας και εκτελούντες την επεξεργασία. Η διαφορά τους είναι ότι οι πρώτοι καθορίζουν τους σκοπούς και τον τρόπο επεξεργασίας των δεδομένων, ενώ οι δεύτεροι λειτουργούν υπό τις οδηγίες τους και, για τον λόγο αυτόν, υπέχουν και διαφορετική ευθύνη έναντι των υποκειμένων⁶⁷. Εντούτοις, και οι εκτελούντες την επεξεργασία, σε αντίθεση με όσους επεξεργάζονται τα δεδομένα, στο πλαίσιο σχέσεως εξαρτημένης εργασίας, υπό προϋποθέσεις, ευθύνονται ευθέως και έναντι οποιουδήποτε για δικό τους πταίσμα.

Περαιτέρω, όπως προαναφέρθηκε, νόμιμη βάση για την επεξεργασία δεδομένων αποτελεί η συναίνεση του υποκειμένου. Ο ΓΚΠΔ αυστηροποίησε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες η λήψη

⁶⁴ Παραμυθιώτης Γ., Πρόσφατες εξελίξεις στο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Αθήνα 2020, σελ. 62 επ.

⁶⁵ Βλ. Κεφάλαιο 4^ο – Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης, ΙΙ. Το νέο καθεστώς ευθύνης των παρόχων «διαμοιρασμού περιεχομένου» βάσει του άρ. 17 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/790 DSM.

⁶⁶ Βλ. υπ' αρ. 17/2016 απόφασή της ΑΠΔΠΧ σύμφωνα με την οποία «ενόψει των τεχνικών μεθόδων που ακολουθούνται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η καταχώριση και δημοσίευση/διάδοση των δεδομένων αυτών από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συνιστά επεξεργασία εν μέρει αυτοματοποιημένη [...]. Συγκεκριμένα, η αποσπασματική αναπαραγωγή των επίμαχων δεδομένων συνιστά ιδιαίτερη και διακριτή μορφή επεξεργασίας ως καταχώριση και διάδοση δεδομένων. 2. Οι διατάξεις της Οδηγίας 95/46/EK για την προστασία των δεδομένων ισχύουν για τους παρόχους υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης (εν προκειμένω το Facebook) στις περισσότερες περιπτώσεις, ακόμη κι αν η έδρα τους βρίσκεται εκτός ΕΟΧ. Οι πάροχοι υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης είναι κατά κανόνα οι υπεύθυνοι για την επεξεργασία των δεδομένων, σύμφωνα με την Οδηγία 95/46/EK. Παρέχουν τα μέσα για την επεξεργασία των δεδομένων των χρηστών και παρέχουν όλες τις «βασικές» πληροφορίες που αφορούν στη διαχείριση του χρήστη (π.χ. δημιουργία και διαγραφή λογαριασμών). Επίσης, οι πάροχοι υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης καθορίζουν τη χρήση των δεδομένων του χρήστη για σκοπούς διαφήμισης και εμπορικής προώθησης –συμπεριλαμβανομένης της διαφήμισης που παρέχεται από τρίτους».

⁶⁷ Βλ. αναλ. Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σελ. 54 επ.

της συγκατάθεσης θεωρείται νόμιμη και άρα έγκυρη, γεγονός που επηρέασε και την πολιτική απορρήτου των κοινωνικών δικτύων. Πλέον, η νομιμότητα της συγκατάθεσης υπόκειται σε μία σειρά προϋποθέσεις, οι οποίες θα πρέπει όλες να πληρούνται, προκειμένου τελικά η επεξεργασία από τα κοινωνικά δίκτυα να είναι νόμιμη (άρ. 6 ΓΚΠΔ). Έτσι, μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν κατά κόρον από τις πλατφόρμες για την άντληση της συγκατάθεσης του υποκειμένου (όπως λ.χ. το προσυμπληρωμένο κουτάκι αποδοχής της πολιτικής απορρήτου ή η συμπερίληψη του όρου της συγκατάθεσης στους γενικούς όρους χρήσης της εκάστοτε πλατφόρμας, χωρίς ειδική μνεία κ.λπ.) πλέον δεν αρκούν για να δικαιολογήσουν τη νομιμότητα της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων⁶⁸.

Η διαδικασία λοιπόν του profiling που ακολουθείται στα κοινωνικά δίκτυα έχει ως εξής. Αρχικώς, ο χρήστης παρέχει νόμιμα (ρητώς), κατά τα ανωτέρω, τη συγκατάθεσή του στο κοινωνικό δίκτυο για την συλλογή και επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων. Το τελευταίο χρησιμοποιεί τα στοιχεία που συλλέγει από το υποκείμενο για να σκιαγραφήσει τις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντά του, και να δημιουργήσει ένα «προφίλ» με πληροφορίες τις οποίες και πωλεί σε μία επιχείρηση που θέλει να διαφημιστεί, προκειμένου εκείνη να προωθήσει διαφημίσεις στο υποκείμενο αντίστοιχες των ενδιαφερόντων του. Τυπικά, λοιπόν, χρήστης κοινωνικού δικτύου και διαφημιζόμενη επιχείρηση δεν έχουν καμία συμβατική σχέση, αλλά μπορεί αμφότεροι να επηρεάζονται από τους όρους του ίδιου κοινωνικού δικτύου.

Επιπλέον, μία σημαντική διευκρίνιση σε σχέση με τον Κανονισμό είναι ότι ο τελευταίος δεν εφαρμόζεται όταν η επεξεργασία δεδομένων στο πλαίσιο αποκλειστικά προσωπικής ή οικιακής δραστηριότητας⁶⁹. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στα κοινωνικά δίκτυα όπου τις περισσότερες φορές μεταξύ των ιδιωτών-χρηστών πραγματοποιείται επεξεργασία προσωπικών δεδομένων αποκλειστικά για προσωπικούς/οικιακούς σκοπούς. Ωστόσο, η Γνώμη 5/2009 της Ομάδας Εργασίας του Άρθρου 29⁷⁰ έχει επισημάνει ότι η ύπαρξη μεγάλου αριθμού επαφών μπορεί να σημαίνει ότι δεν ισχύει η εξαίρεση λόγω οικιακής χρήσεως και, επομένως, ο χρήστης μπορεί να θεωρείται ως υπεύθυνος της επεξεργασίας δεδομένων, όταν η πρόσβαση στις πληροφορίες προφίλ επεκτείνεται πέραν των επαφών της επιλογής του χρήστη, π.χ. όταν παρέχεται πρόσβαση σε ένα προφίλ σε όλους τους χρήστες της υπηρεσίας κοινωνικής δικτυώσεως ή όταν τα δεδομένα παρέχουν δυνατότητα καταγραφής από τις μηχανές αναζήτησεως, οπότε και η πρόσβαση υπερβαίνει το προσωπικό ή το οικιακό πλαίσιο⁷¹. Συχνά, λοιπόν, και χρήστες των κοινωνικών δικτύων, αναλόγως με τη

⁶⁸ Βλ. αιτ. σκ. ΓΚΠΔ νο. 32: «Η συγκατάθεση θα πρέπει να παρέχεται με σαφή θετική ενέργεια η οποία να συνιστά ελεύθερη, συγκεκριμένη, ρητή και εν πλήρει επιγνώσει ένδειξη της συμφωνίας του υποκειμένου των δεδομένων υπέρ της επεξεργασίας των δεδομένων που το αφορούν, για παράδειγμα με γραπτή δήλωση, μεταξύ άλλων με ηλεκτρονικά μέσα, ή με προφορική δήλωση. Αυτό θα μπορούσε να περιλαμβάνει τη συμπλήρωση ενός τετραγωνιδίου κατά την επίσκεψη σε διαδικτυακή ιστοσελίδα, την επιλογή των επιθυμητών τεχνικών ρυθμίσεων για υπηρεσίες της κοινωνίας των πληροφοριών ή μια δήλωση ή συμπεριφορά που δηλώνει σαφώς, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, ότι το υποκείμενο των δεδομένων αποδέχεται την πρόταση επεξεργασίας των οικείων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Επομένως, η σιωπή, τα προσυμπληρωμένα τετραγωνίδια ή η αδράνεια δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως συγκατάθεση. Η συγκατάθεση θα πρέπει να καλύπτει το σύνολο των δραστηριοτήτων επεξεργασίας που διενεργείται για τον ίδιο σκοπό ή για τους ίδιους σκοπούς. Όταν η επεξεργασία έχει πολλαπλούς σκοπούς, θα πρέπει να δίνεται συγκατάθεση για όλους αυτούς τους σκοπούς. Εάν η συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων πρόκειται να δοθεί κατόπιν αιτήματος με ηλεκτρονικά μέσα, το αίτημα πρέπει να είναι σαφές, περιεκτικό και να μην διαταράσσει αδικαιολόγητα τη χρήση της υπηρεσίας για την οποία παρέχεται» και Χριστοδούλου Κ., όπ.π., σελ. 67 επ., 84 επ. και 90 επ.

⁶⁹ Χριστοδούλου Κ., όπ.π. σελ. 41 επ.

⁷⁰ Βλ. υπ' αρ. 17/2016 απόφασή της ΑΠΔΠΧ διαθέσιμη σε <https://www.dpa.gr>.

⁷¹ Βλ. αποφάσεις ΔΕΚ Bodil Linqvist, Satakunnan arkkinapörssi και Satamedia, σύμφωνα με τις οποίες «η εξαίρεση της οικιακής χρήσεως πρέπει να ερμηνευθεί ως αφορώσα αποκλειστικά τις δραστηριότητες, οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των ιδιωτών», διαθέσιμες σε <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0101>.

δραστηριότητά τους στα κοινωνικά δίκτυα, μπορούν να αποτελέσουν υπεύθυνους επεξεργασίας και να υπαχθούν στις διατάξεις του Κανονισμού.

στ) Profile hacking

Οι χρήστες των κοινωνικών δικτύων πολύ συχνά πέφτουν θύματα παραβιάσεως των προσωπικών τους λογαριασμών σε διαδικτυακούς χώρους που μόνο οι ίδιοι έχουν πρόσβαση μέσα από τους προσωπικούς τους κωδικούς. Πρόκειται για το λεγόμενο Profile Hacking ή Cracking κατά το οποίο τρίτος αποκτά μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση στα προσωπικά στοιχεία του προφίλ ενός χρήστη με στόχο να αποκομίσει κάποιο οικονομικό όφελος σε βάρος του τελευταίου. Πέραν των ποινικών αδικημάτων που αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τον προσβολέα (π.χ. άρ. 386 ΠΚ ή διατάξεις όπως το άρ. 307 Γ παρ. 2 ΠΚ περί «παράνομης πρόσβασης σε πληροφοριακό σύστημα» ή το άρ. 307 Α ΠΚ περί «παραβίασης του απορρήτου των επικοινωνιών»), το profile hacking αποτελεί κατάφωρη προσβολή της προσωπικότητας του χρήστη (κατ' άρ. 57 επ. ΑΚ), του οποίου ο λογαριασμός παραβιάζεται, από τη στιγμή που τρίτος αποκτά παρανόμως πρόσβαση σε προσωπικό «χώρο» αυτού, προσβάλλοντας έτσι το δικαίωμά του στην ιδιωτικότητα.

Η σοβαρότητα της προσβολής μέσω του φαινομένου αυτού διογκώνεται ανάλογα με την ποσότητα και τη σημασία των προσωπικών πληροφοριών στα οποία μπορεί να έχει πρόσβαση ο προσβολέας. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι η καθημερινή χρήση των κοινωνικών δικτύων «επιβάλλει» στους χρήστες την καταχώριση πλήθους πληροφοριών και στοιχείων αυτών τα οποία στον κόσμο του διαδικτύου παρουσιάζουν τεράστια οικονομική αξία και συνεπώς, πολλοί επιτήδριοι προσβολείς μπορεί να επιθυμούν να τα εκμεταλλευτούν οικονομικά. Περαιτέρω, δέον όπως αναφερθεί ότι για την προσβολή μέσω hacking ενδέχεται να ευθύνεται και ο πάροχος κοινωνικού δικτύου αν παρέλειψε να τηρήσει όλα τα μέτρα προστασίας. Συγκεκριμένα, γίνεται δεκτό ότι ο πάροχος κοινωνικού δικτύου έχει καθήκον προστασίας των χρηστών του (ανάλογη του άρ. 15 ΠΚ – ιδιαίτερη νομική υποχρέωση) απέναντι σε έκνομες πράξεις τρίτων (π.χ. hackers) και θα ευθύνεται σχετικώς αν παραλείψει να τους προστατεύσει. Πρόκειται για την ιδιαίτερη νομική υποχρέωση των παρόχων για διατήρηση ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για τους χρήστες τους, μία εξαίρεση στον γενικό κανόνα περί μη ευθύνης των παρόχων που θα αναλύσουμε στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

Τέλος, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι στην καθημερινότητα ένας αρκετά μεγάλος αριθμός των παραβιάσεων προφίλ οφείλεται σε προσωπικά/οικιακά κίνητρα του προσβολέα και όχι οικονομικά. Κατά τη γνώμη μου, και σε αυτές τις περιπτώσεις θα πρέπει να γίνονται δεκτά τα ως άνω αναφερόμενα, ακόμη και αν η έκνομη πράξη δεν πληροί τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή κάποιας διάταξης του Ποινικού Κώδικα. Ούτως ή άλλως, οποιαδήποτε παράνομη πρόσβαση σε ένα «κλειδωμένο» προφίλ χρήστη ανεξαρτήτως οικονομικού ή οικιακού σκοπού θίγει εκφάνσεις της προσωπικότητας του χρήστη, όπως η προστασία της ιδιωτικής ζωής και, συνεπώς, θα ήταν εύλογο ο προσβαλλόμενος να τυγχάνει άξιος προστασίας με βάσει τις διατάξεις των ΑΚ 57 επ. και σε αυτές τις περιπτώσεις.

ζ) Spamming

Το ζήτημα της μη ζητηθείσας επικοινωνίας (spam) που εμφανίζεται εν γένει στο διαδίκτυο έχει αυξημένη παρουσία ιδίως στα κοινωνικά δίκτυα, λόγω των παράλληλων δυνατοτήτων που αυτά προσφέρουν στους χρήστες τους. Συγκεκριμένα, τα περισσότερα κοινωνικά δίκτυα παράλληλα με τη

βασική τους λειτουργία διαθέτουν σύστημα αποστολής ηλεκτρονικών μηνυμάτων (chat, inbox κ.λπ.). Μέσα από αυτά τα λειτουργικά συστήματα πολύ συχνά λαμβάνει χώρα το φαινόμενο της ανεπιθύμητης επικοινωνίας, της μαζικά αποστέλλομενης σε πλήθος χρηστών, ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, η οποία δεν έχει ζητηθεί από τους χρήστες και η οποία, κατά κύριο λόγο, έχει διαφημιστικό περιεχόμενο. Συνηθέστερα, περιεχόμενο της αλληλογραφίας αυτής είναι διαφημίσεις ιστοσελίδων τυχερών παιχνιδιών, πορνογραφικού περιεχομένου, υποκατάστατων φαρμάκων ενώ τελευταία, το σύστημα αυτό χρησιμοποιείται και από επιχειρήσεις με μεγάλη εμπορική φήμη για την προώθηση των προϊόντων τους, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η μέθοδος διαφήμισης αυτή δεν χρησιμοποιείται και από άλλους ιδιώτες για μη εμπορικούς σκοπούς (π.χ. πολιτική διαφήμιση).

Στη θεωρία έχει υποστηριχθεί ότι το παραπάνω, πολλές φορές ενοχλητικό για τους χρήστες, φαινόμενο μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να αποτελέσει προσβολή της προσωπικότητάς τους. Πιο συγκεκριμένα, ως υποεκδήλωση του δικαιώματος στην προσωπικότητα εμφανίζεται το δικαίωμα στην ησυχία (right to be let alone)⁷². Αυτό συνίσταται στην εξουσία του υποκειμένου να διατηρεί μακριά της αντιληπτικής του σφαίρας διαδικτυακό περιεχόμενο από τρίτον. Βέβαια, υποστηρίζεται και η άποψη ότι το spam δεν αποτελεί προσβολή της προσωπικότητας, υπό την έννοια ότι τα μηνύματα αυτά δεν είναι ικανά να προσβάλουν κάποια πτυχή της προσωπικότητας, όπως ο ιδιωτικός βίος ή η ελεύθερη έκφραση του ατόμου σε σχέση με την αξιοποίηση του ελεύθερου του χρόνου⁷³, ή έστω δεν είναι ικανά να την προσβάλουν σε βαθμό νομικά σημαντικό. Η άποψη αυτή παραμένει μειοψηφική, ενώ αρχίζει να χάνει και τα ερείσματά της όσο η ανεπιθύμητη επικοινωνία αυξάνει τη συχνότητα και τη μαζικότητα με την οποία εμφανίζεται. Κατά την διαδικασία του spamming, ο αποστολέας παρεμβαίνει με τη δράση του στην προσωπική σφαίρα του υποκειμένου, με αποτέλεσμα να θίγεται το δικαίωμα του τελευταίου στην πληροφοριακή αυτοδιάθεση και στην προστασία του ιδιωτικού βίου. Μάλιστα, πέραν του αποδέκτη της ανεπιθύμητης επικοινωνίας, κατά τη διαδικασία αυτή είναι πιθανόν να προσβάλλεται και η προσωπικότητα και άλλων προσώπων, όπως οι διαχειριστές των διαφόρων σελίδων στα κοινωνικά δίκτυα ή οι διαχειριστές εν γένει των δικτύων, η φήμη και η αξιοπιστία των οποίων θίγεται, καθώς επίσης και τρίτα πρόσωπα, πιθανώς έτεροι χρήστες κοινωνικών δικτύων, των οποίων τα προφίλ ή τα στοιχεία χρησιμοποιούνται από τους αποστολείς για λόγους παραπλάνησης.⁷⁴ Παράλληλα, δε, υφίσταται και ζήτημα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του αποδέκτη στη συχνή περίπτωση που για τη συλλογή και την επεξεργασία των στοιχείων επικοινωνίας του υποκειμένου δεν συντρέχει κάποια από τις νόμιμες βάσεις του άρ. 6 ΓΚΠΔ. Εύλογα, λοιπόν, η μη ζητηθείσα επικοινωνία θεωρείται ότι προσβάλλει την προσωπικότητα του υποκειμένου.

Πάντως, το φαινόμενο της μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας ρυθμίζεται από την εθνική νομοθεσία. Συγκεκριμένα, οι διατάξεις του άρθρου 9 παρ. 5 του ν. 2251/1994 επιδιώκουν την προστασία της προσωπικότητας του καταναλωτή-χρήστη, αφενός, έναντι παρενοχλήσεων που πραγματοποιούνται με την απευθείας δια του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μετάδοση του

⁷² Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σελ. 247 επ.

⁷³ Φουντεδάκη Κ., Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 275 επ.. Αντίθετοι οι Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σελ. 247 επ., Κορνηλάκης Π., Διαδίκτυο και Αστικό Δίκαιο, Αρμ. 2007, σελ. 997, Ιγγλεζάκης Ι., Παρατηρήσεις στη ΜΠρΑθ 2110/2002, ΕπισκεΔ 2003, σελ. 259 επ., Παπαζήση Θ., Προστασία της Προσωπικότητας, Προστασία της Προσωπικότητας και Διαδίκτυο, ΑΠΘ - Τμήμα Νομικής – Τομέας Αστικό, Αστικού Δικονομικού και Εργατικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 95 επ.

⁷⁴ Παπαζήση Θ., Προστασία Προσωπικότητας, Προστασία της Προσωπικότητας στο Διαδίκτυο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 108 επ.

διαφημιστικού μηνύματος και αφετέρου, έναντι της χρησιμοποίησης, στην απευθείας μετάδοση του διαφημιστικού μηνύματος, δεδομένων ή πληροφοριών που αφορούν το πρόσωπό του, ορίζοντας ότι η μετάδοση των ως άνω διαφημιστικών μηνυμάτων επιτρέπεται υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 11 του ν. 3471/2006⁷⁵. Ο αποδέκτης δικαιούται να ζητήσει τη διακοπή της διαφήμισης και τη διαγραφή των στοιχείων του από τα αρχεία του αποστολέα. Πρέπει, δε, να σημειωθεί ότι το άρθρο 6 παρ. 1 του Π.Δ. 131/2003 ορίζει ότι, ακόμα και όταν είναι επιτρεπτή η αποστολή σχετικής αλληλογραφίας, αυτή θα πρέπει να είναι σαφώς και άμεσα αναγνωρίσιμη από τον αποδέκτη της⁷⁶. Τέλος, ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ) ρυθμίζει πτυχές του ως άνω ζητήματος, με το άρ. 21 παρ. 2 και 3 και το περιεχόμενο σε αυτές δικαίωμα εναντίωσης του αποδέκτη.

η) Προσβολή της «εικονικής προσωπικότητας»

Όπως είδαμε μέχρι στιγμής, σε γενικές γραμμές, οι ιδιαιτερότητες των νομικών προβλημάτων που δημιουργούν τα κοινωνικά δίκτυα δε δημιουργούν ιδιαίτερα δογματικά ζητήματα, ούτε αναδεικνύουν κάποια νέα έκφανση της προσωπικότητας, αλλά παραλλαγές των ήδη γνωστών από το αστικό δίκαιο εκφάνσεων. Εξαίρεση στον κανόνα αυτό μπορεί να αποτελέσει η προσβολή στην «εικονική προσωπικότητα»⁷⁷ ενός υποκειμένου. Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο εικονική προσωπικότητα νοείται ο εικονικός εκείνος χαρακτήρας τον οποίο έχει δημιουργήσει ένας χρήστης για να δραστηριοποιείται μέσω αυτού αποκλειστικά στα κοινωνικά δίκτυα. Τι συμβαίνει, λοιπόν, στην περίπτωση που κάποιος προσβάλλει το διαδικτυακό αυτό alter ego του υποκειμένου;

Το παραπάνω ερώτημα προφανώς δεν φτάνει έως το σημείο της αναγνώρισης παραπάνω από μίας προσωπικότητες στο ίδιο φυσικό πρόσωπο ούτε στην αναγνώριση ξεχωριστής νομικής προσωπικότητας για την εικονική προσωπικότητα. Ο προβληματισμός έγκειται απλώς στο αν μπορεί η εικονική προσωπικότητα να θεωρηθεί ως μία ακόμη έκφανση της προσωπικότητας του ατόμου που την έχει δημιουργήσει. Η θεωρία έχει διατυπώσει διαφορετικές απόψεις σε σχέση με το παραπάνω ζήτημα. Κρατούσα άποψη είναι ότι, παρά την εκτεταμένη χρήση των κοινωνικών δικτύων και την σε πολύ μεγάλη κλίμακα ταύτιση του εκάστοτε υποκειμένου με την εικονική του προσωπικότητα, η προσβολή σε αυτήν δεν αντανakλά άμεσα στην πραγματική προσωπικότητα του υποκειμένου και συνεπώς, δεν συντρέχει προσβολή της προσωπικότητάς του⁷⁸. Στην περίπτωση, βέβαια, που η προσβολή επί του διαδικτυακού alter ego θίγει άμεσα εκφάνσεις της προσωπικότητας του δημιουργού της τότε αυτός προφανώς προστατεύεται από την έννομη τάξη. Η παραπάνω άποψη ερείδεται στη θεώρηση ότι η ενασχόληση με τα κοινωνικά δίκτυα είναι κάτι επικουρικό και περιθωριακό της πραγματικής ζωής. Χρόνο με το χρόνο, βέβαια, αυτό, όπως είδαμε, αμφισβητείται έντονα και συνεπώς η αναγνώριση της εικονικής προσωπικότητας ως έκφανση της πραγματικής φαντάζει όλο και περισσότερο επιβεβλημένη.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να γίνει δεκτό ότι αν η εικονική προσωπικότητα συνδέεται άρρηκτα με την πραγματική προσωπικότητα του χρήστη τότε η πρώτη θα πρέπει να αναγνωρίζεται ως ξεχωριστή έκφανση της προσωπικότητας αυτού και να προστατεύεται αυτοτελώς⁷⁹. Πράγματι,

⁷⁵ Όπως ισχύει μετά το ν. 3917/2011, που ενσωμάτωσε τη νέα κοινοτική ρύθμιση του άρ. 2 Οδ. 09/136.

⁷⁶ Καράκωστας Ι., Δίκαιο και Ίντερνετ. Νομικά Ζητήματα του Διαδικτύου, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2009, σελ. 244 επ.

⁷⁷ Φουντεδάκη Κ., Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 273 επ.

⁷⁸ Φουντεδάκη Κ., όπ.π., σελ. 276 επ.

⁷⁹ Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., όπ.π., (Στ').

υπάρχουν περιπτώσεις χρηστών οι οποίοι έχουν δημιουργήσει διαδικτυακές περσόνες στα κοινωνικά δίκτυα ιδιαίτερα γνωστές στο ευρύ κοινό το οποίο και αγνοεί την ταυτότητα του εκάστοτε δημιουργού ή τον έχει ταυτίσει με το διαδικτυακό του alter ego. Οι προσβολές επί μιας τέτοιας εικονικής προσωπικότητας, ακόμη και να μην αντανακλούν με κανέναν τρόπο στο πρόσωπο του δημιουργού της, μπορεί να επηρεάζουν τον ψυχικό του κόσμο ή να θίγουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Σε αυτές τις περιπτώσεις, κατά την γνώμη μου, είναι εύλογο ο χρήστης που είναι ισχυρά συνδεδεμένος με την εικονική του προσωπικότητα να προστατεύεται από την έννομη τάξη.

Συνοψίζοντας, σήμερα η εικονική προσωπικότητα σε ένα κοινωνικό δίκτυο πολλές φορές ταυτίζεται με τον δημιουργό της σε βαθμό που καμιά φορά να καταλήγει να αποτελεί τη βασική εκδήλωση της προσωπικότητας αυτού στις περιπτώσεις εκτεταμένης χρήσης των κοινωνικών δικτύων. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι τόσο σπάνιο όσο κανείς φαντάζεται. Ας μην ξεχνάμε ότι ζούμε στην εποχή όπου η δραστηριοποίηση μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να υποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό τον πραγματικό κόσμο ως προς τις κοινωνικές σχέσεις, πόσο μάλλον σε μία περίοδο πανδημικής κρίσης. Συνεπώς, θα ήταν ασυνεπές με τον ρόλο που έχουν τα κοινωνικά δίκτυα στην ζωή μας να υποτιμήσουμε μία έκφανση της προσωπικότητας που δημιουργείται και δρα μέσα από αυτά.

III. Λόγοι άρσης του παρανόμου της προσβολής

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο είδαμε συνοπτικά τις ιδιαίτερες και πιο συνήθεις εκφάνσεις της προσβολής της προσωπικότητας μέσω των κοινωνικών δικτύων. Ορισμένες από αυτές έχουν πολλά κοινά με τις προσβολές στον πραγματικό κόσμο, ενώ άλλες εμφανίζονται μόνο μέσα στον ψηφιακό κόσμο των κοινωνικών δικτύων και, συνεπώς, αποτελούν ένα εντελώς νέο, και συνάμα αρρύθμιστο, πεδίο για την προστασία της προσωπικότητας του ατόμου. Το μόνο σίγουρο είναι, όμως, ότι η ύπαρξη ενός χώρου, ο οποίος στα μάτια των χρηστών είναι ελεύθερος περιορισμών, όπως το διαδίκτυο, και δη τα κοινωνικά δίκτυα, αποτελεί το ιδανικό περιβάλλον για την ανάπτυξη κάθε είδους προσβολής. Όμως, το χαρακτηριστικό αυτό στοιχείο της «ελευθερίας» των κοινωνικών δικτύων, ως έκφραση άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων, θα πρέπει να διαφυλαχθεί απέναντι στην αλόγιστη και καταχρηστική χρήση των μέτρων προστασίας που παρέχουν οι γενικές διατάξεις ΑΚ 57 επ.. Για τον λόγο αυτόν, είναι χρήσιμο να μελετήσουμε και τους συνηθέστερους λόγους άρσης του παρανόμου των προσβολών, οι οποίοι όταν συντρέχουν, καθιστούν την αμφισβητούμενη συμπεριφορά καθ' όλα νόμιμη, στο πλαίσιο της εύρυθμης λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων και διάδρασης των χρηστών.

Οι λόγοι που δικαιολογούν την επέμβαση στην προσωπικότητα είναι δυνατόν να διακριθούν σε απόλυτους και σχετικούς. Απόλυτοι λόγοι είναι εκείνοι που επιτρέπουν στον δράστη να ενεργήσει όπως ενήργησε, χωρίς να χρειάζεται να προβεί σε προηγούμενη αξιολόγηση ή στάθμιση των αγαθών που συγκρούονται. Οι λόγοι αυτοί αναγνωρίζονται συνήθως από το νόμο, όπως η συναίνεση του θύματος, η ιδιότητά του ως προσώπου του δημοσίου βίου κ.λπ.⁸⁰. Σχετικός είναι ο λόγος που απαιτεί στάθμιση των συμφερόντων, προκειμένου να κριθεί αν υπάρχει ή όχι δικαίωμα επεμβάσεως (π.χ. ανέβασμα φωτογραφίας ατόμου που δεν ανήκει στην κατηγορία των προσώπων της επικαιρότητας). Η σημασία της τελευταίας διάκρισης έγκειται στο ότι, όταν ο νόμος προβλέπει έναν απόλυτο λόγο που δικαιολογεί τη συμπεριφορά του δράστη, η επιλογή ή στάθμιση συμφερόντων μεταξύ της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ελευθερίας έκφρασης γίνεται από τον νομοθέτη

⁸⁰ Καρακώστας Ι., Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 346 επ.

και ο δικαστής καλείται να τον εφαρμόσει στα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά. Όταν, από την άλλη, ο λόγος είναι σχετικός, αρμόδιος είναι ο δικαστής να προβεί στη στάθμιση, με περιορισμένη, όμως, πάντα ελευθερία. Ιδιαίτερος στην περίπτωση των κοινωνικών δικτύων, παρατηρούνται τόσο απόλυτοι λόγοι άρσης του παρανόμου όσο και σχετικοί. Στην παρούσα μελέτη θα αναλύσουμε τρεις λόγους άρσης του παρανόμου της προσβολής, ως τους πιο συνήθεις που συναντώνται στα κοινωνικά δίκτυα: τη συγκατάθεση του υποκειμένου, το δικαιολογημένο ενδιαφέρον αυτού και τη στάθμιση συμφερόντων εν γένει.

α) Συγκατάθεση

Ως νομική έννοια, η συγκατάθεση εντοπίζεται στο άρ. 236 και 238 ΑΚ και απαρτίζεται από τη συναίνεση και την έγκριση. Η συναίνεση δίνεται εκ των προτέρων από το υποκείμενο (άρ. 236 ΑΚ), ενώ η έγκριση παρέχεται εκ των υστέρων (άρ. 238 ΑΚ). Έχει υποστηριχθεί στη θεωρία ότι στις περιπτώσεις προσβολής της προσωπικότητας, η παράνομη προσβολή που υφίσταται το άτομο δεν είναι δυνατό να αρθεί εκ των υστέρων με την έγκριση αυτής. Συγκεκριμένα, όπως γίνεται δεκτό⁸¹, η μετέπειτα έγκριση παράνομης προσβολής δεν αίρει εκ των υστέρων τον άδικο χαρακτήρα της πράξης, ωστόσο αυτή θα μείνει ατιμώρητη λόγω της ταυτόχρονης με την έγκριση έμπρακτης παραίτησης από την ένδικη προστασία της προσωπικότητας. Συνεπώς, ως λόγος άρσης του παρανόμου της προσβολής απομένει στην ουσία μόνο η συναίνεση.

Υπάρχουν δύο θεωρίες σε σχέση με το νομικό χαρακτηρισμό της συναίνεσης. Από τη μία, υποστηρίζεται η άποψη ότι η συναίνεση αποτελεί δήλωση δικαιοπρακτικής βουλήσεως⁸² και, από την άλλη, ότι αποτελεί ενέργεια με οιονεί δικαιοπρακτικό χαρακτήρα⁸³. Έχει δε υποστηριχθεί και η άποψη ότι η συναίνεση αποτελεί απλώς υλική πράξη και δε συνδέεται με την δικαιοπρακτική ικανότητα αλλά με την ψυχολογική ωριμότητα του υποκειμένου. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ως προς αυτή εφαρμόζονται οι διατάξεις περί ελαττωμάτων βουλήσεως, περί ακυρότητας κ.λπ.. Ακόμη, η συναίνεση δεν ταυτίζεται με την παραίτηση, καθώς η παραίτηση αφορά συνολικά το δικαίωμα αυτό, καθ' αυτό, ενώ η συναίνεση αφορά την άσκηση του δικαιώματος που πρόκειται να προσβληθεί σε σχέση με μία συγκεκριμένη προσβολή. Τέλος, η συναίνεση δεν υπόκειται σε συγκεκριμένο τύπο και μπορεί να δοθεί ρητώς ή σιωπηρώς, εκτός βέβαια αν ο νόμος ορίζει διαφορετικά (π.χ. άρ. 9 ΓΚΠΔ - ρητή συγκατάθεση για την άρση του παρανόμου της επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα).

Στα κοινωνικά δίκτυα, όπως είδαμε, η συναίνεση του υποκειμένου αποτελεί ίσως τον σημαντικότερο αλλά και συχνότερο λόγο άρσης του παρανόμου της προσβολής λόγω της αυτοέκθεσης του υποκειμένου στο διαδίκτυο⁸⁴. Η οικειοθελής από το υποκείμενο δημοσίευση στοιχείων της προσωπικότητάς του μπορεί να συνιστά και έμμεση συναίνεση αυτού στην «προσβολή» ορισμένων εξ αυτών, και, άρα το οικειοθελές της δημοσίευσης αυτής αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της εκάστοτε επέμβασης. Βέβαια, το φαινόμενο αυτό, αν και υπαρκτό, αντιμετωπίζει κάποια όρια: τα όρια που θέτει το ίδιο το υποκείμενο στη συναίνεσή του, είτε σιωπηρώς, είτε ρητώς. Για παράδειγμα, το σύνθημα φαινόμενο δημοσίευσης μιας φωτογραφίας του

⁸¹ Βλ. ΕφΘεσ 3424/1989, Αρμ. 1989, σελ. 1205 επ.

⁸² Δωρής Φ., ΑΚ Γεωργιάδη - Σταθόπουλου, άρ. 236, αρ. 2 και 14.

⁸³ Σούρλας Π., ΕρμΑΚ, εισαγ. 57 αρ. 31.

⁸⁴ Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 1^ο, Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας και η χρήση των κοινωνικών δικτύων, ΙV. Η πολιτική προστασίας της ιδιωτικότητας (οι όροι χρήσης) των κοινωνικών δικτύων.

ίδιου του υποκειμένου στο προσωπικό του προφίλ στο Facebook, υπό τη ρύθμιση εμφάνισης αυτής «μόνο σε φίλους», είναι ενδεικτικό για τη σιωπηρή οριοθέτηση της συναίνεσης του υποκειμένου από το ίδιο. Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε πράξη ξεπερνά τα όρια αυτά θεωρείται αυτομάτως προσβολή, ή στο παράδειγμά μας, οποιαδήποτε κοινοποίηση εκτός των φίλων του ατόμου θεωρείται παράνομη προσβολή της εικόνας. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι κάθε συναίνεση παρέχεται για συγκεκριμένη και σαφώς προσδιορισμένη επέμβαση. Επομένως, παρίσταται εσφαλμένη η διαδεδομένη στο ευρύ κοινό άποψη ότι «ό,τι κυκλοφορεί στο διαδίκτυο μπορεί και να χρησιμοποιηθεί ελεύθερα», λόγω απλώς της ελεύθερης πρόσβασης σε αυτό.

β) Δικαιολογημένο ενδιαφέρον

Το δικαιολογημένο ενδιαφέρον, ως λόγος άρσης του παρανόμου της προσβολής, βρίσκει έρεισμα στη διάταξη του άρθρου 367 παρ. 1 ΠΚ κατά την οποία «*Δεν αποτελούν άδικη πράξη: [...]* γ) *οι εκδηλώσεις που γίνονται για την εκτέλεση νόμιμων καθηκόντων, την άσκηση νόμιμης εξουσίας ή για τη διαφύλαξη (προστασία) δικαιώματος ή από άλλο δικαιολογημένο ενδιαφέρον*». Το δικαιολογημένο ενδιαφέρον αποτελεί επί της ουσίας ένα κίνητρο το οποίο εξυπηρετεί υπέρτερους σκοπούς από αυτούς που μπορεί να βλάψει. Για να σκιαγραφηθεί, δε, αν το άδικο μιας προσβολής αίρεται λόγω δικαιολογημένου ενδιαφέροντος απαιτείται στάθμιση συγκρουόμενων εννόμων αγαθών. Όσον αφορά τα κοινωνικά δίκτυα, το δικαιολογημένο ενδιαφέρον ανάγεται στην ελευθερία του λόγου και το δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως αυτά εκδηλώνονται μέσα από τη δραστηριοποίηση στις αντίστοιχες πλατφόρμες. Ως δικαιολογημένο ενδιαφέρον θα πρέπει να νοηθεί, λοιπόν, το ενδιαφέρον του κοινού για πληροφόρηση⁸⁵, η ανάγκη για ενημέρωση και προστασία μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, η ανάγκη αποκατάστασης της αλήθειας που έχει διασαλευθεί (π.χ. δικαίωμα απάντησης) κ.α.. Ως εκ τούτου, προσβολές της προσωπικότητας στοιχειοθετούνται δυσκολότερα στις περιπτώσεις, παραδείγματος χάριν, θεμάτων που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την κοινή γνώμη ή βρίσκονται στην επικαιρότητα, αναγνωρίσιμων ατόμων που συμμετέχουν στην πολιτική, κοινωνική και καλλιτεχνική ζωή και προκαλούν το ενδιαφέρον του κόσμου κ.λπ..

Περαιτέρω, γίνεται δεκτή, η ύπαρξη στους δημοσιογράφους δικαιολογημένου ενδιαφέροντος για τη δημοσίευση μιας πληροφορίας λόγω της φύσεως του επαγγέλματός τους ως λειτουργήματος⁸⁶. Αρκεί βέβαια να λειτουργούν στο πλαίσιο ικανοποίησης του εύλογου ενδιαφέροντος του κοινού και να μην αναπαράγουν ψευδή γεγονότα ή εξυβρίσεις ή να θίγουν τον πυρήνα άλλων δικαιωμάτων του προσβαλλόμενου, όπως η προστασία της ιδιωτικής ζωής. Η παραπάνω θέση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση των χρηστών των κοινωνικών δικτύων λόγω του προαναφερθέντος φαινομένου της «*δημοσιογραφίας των πολιτών*»⁸⁷. Είναι, λοιπόν, εύλογο να αντιμετωπίζουμε τους

⁸⁵ Βλ. ενδ. ΑΠ 79/2010 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΑΠ 614/2009 ΝοΒ 57, σελ. 1717, ΑΠ 345/2009 ΝοΒ 57, σελ. 1427.

⁸⁶ Βλ. ενδ. ΕφΑθ 1143/2016 ΤΝΠ ΔΣΑ, σύμφωνα με την οποία «*Δικαιολογημένο ενδιαφέρον που πηγάζει από τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία και την κοινωνική αποστολή του τύπου και της τηλεόρασης (άρθρα 14 παρ. 1-2 και 15 παρ. 2 του Συντάγματος - σχετικό και το άρθρο 10 παρ. 1 εδ. α και β της ΕΣΔΑ) έχουν και τα πρόσωπα που συνδέονται με τη λειτουργία των πιο πάνω μέσων ενημέρωσης και κατά κύριο λόγο οι δημοσιογράφοι, για τη δημοσίευση και προβολή ή δημοσιοποίηση ειδήσεων, γεγονότων και σχολίων σχετικών με τις πράξεις ή παραλείψεις και τη συμπεριφορά φυσικών ή νομικών προσώπων ή ομάδων προσώπων, που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το κοινωνικό σύνολο. Γι' αυτό μπορούν να δημοσιευθούν ειδήσεις και σχόλια για τη σχετική πληροφόρηση και ενημέρωση του κοινού και με οξεία ακόμη κριτική ή δυσμενείς χαρακτηρισμούς των προσώπων στα οποία αναφέρονται. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, δεν αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της πράξης της εξύβρισης ή της δυσφήμισης, όταν το δημοσίευμα υπερβαίνει το αντικειμενικώς αναγκαίο μέτρο προς ικανοποίηση του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος για την ενημέρωση του κοινού, με βάση αληθινά - και όχι ψευδή ή παραπλανητικά - γεγονότα, ως προς το περιεχόμενο ή και το χρόνο δημοσίευσής του*».

⁸⁷ Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 1^ο, ΙΙΙ. Το νομικό καθεστώς των κοινωνικών δικτύων.

«δημοσιογράφους του ηλεκτρολογίου» και τους επαγγελματίες δημοσιογράφους με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ως προς την ύπαρξη ή μη δικαιολογημένου ενδιαφέροντος σε σχέση με ένα δημοσίευμα;

Θα πρέπει να προβούμε στις αναγκαίες σταθμίσεις. Σίγουρα δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη συμμετοχική δημοσιογραφία ως μία έκφανση της ελεύθερης πληροφόρησης, αλλά ταυτόχρονα δεν μπορούμε να «οπλίσουμε» και τον οποιοδήποτε χρήστη κοινωνικού δικτύου με το «δικαιολογημένο ενδιαφέρον» για κάθε δημοσίευμα. Ορθότερο, κατά τη γνώμη μου, θα ήταν να γίνεται δεκτή η ύπαρξη δικαιολογημένου ενδιαφέροντος στους χρήστες όταν πράγματι δια των δημοσιεύσεών τους συμβάλλουν στη διάδοση μιας αληθούς πληροφορίας, στην ενημέρωση του κοινού για θέμα διεγερμένου ενδιαφέροντος κ.ο.κ., ακόμη και αν αυτή συνοδεύεται από καλόπιστο σχολιασμό γεγονότων⁸⁸ και κατ' αποτέλεσμα, απομακρύνεται από την έννοια του «αμερόληπτου δημοσιογραφικού κειμένου». Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένας αρχιτέκτονας αναρτά δημόσια στο προσωπικό του προφίλ οξεία κριτική προς έναν συνάδελφό του που έχει αναλάβει την διεκπεραίωση ενός έργου που θα κτιστεί στη θέση ενός διατηρητέου μνημείου, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι δρα στα πλαίσια του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος που του αποδίδει, αφενός, το επάγγελμά του και αφετέρου, το πιθανό ενδιαφέρον του κοινού σε σχέση με την πιθανή καταστροφή ενός μνημείου. Ως εκ τούτου, ίσως είναι εύλογο το δικαιολογημένο ενδιαφέρον στο πρόσωπο των απλών χρηστών να ερμηνεύεται ευρέως, γιατί, υπό την αντίθετη εκδοχή, τίθεται υπέρμετρος περιορισμός της ελευθερίας του λόγου σε έναν κατεξοχήν χώρο ελευθερίας, όπως είναι τα κοινωνικά δίκτυα. Αρκεί, βέβαια, να μην υπερβαίνονται και σε αυτήν την περίπτωση τα προαναφερθέντα περί αναληθείας ή εξυβρίσεως όρια.

γ) Στάθμιση συμφερόντων

Το παράνομο της προσβολής μπορεί να αρθεί και όταν ακόμα η επίδικη συμπεριφορά αποτελεί άσκηση δικαιώματος του προσβάλλοντος. Στις περιπτώσεις αυτές, αρχικώς γίνεται προσπάθεια περί εφαρμογής της πρακτικής εναρμόνισης μεταξύ των δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων προκειμένου να μην «θυσιάζεται» κανένα σε βάρος του άλλου, αντιθέτως, θα πρέπει και τα δύο, με αμοιβαίες υποχωρήσεις, να αναπτύσσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εμβέλεια⁸⁹. Στις περιπτώσεις που η πρακτική εναρμόνιση δεν μπορεί να επιτευχθεί και το ένα θεμελιώδες δικαίωμα θα πρέπει να υποχωρήσει υπέρ του άλλου, ο εφαρμοστής του δικαίου προχωρά σε αξιολογική στάθμιση των δύο συγκρουόμενων εννόμων αγαθών. Για να επιτευχθεί αυτή, εφαρμόζεται η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25 παρ. 1 Σ). Ως προς τα κοινωνικά δίκτυα, συγκεκριμένα, οι δύο αξίες που συνήθως συγκρούονται είναι η ελευθερία της έκφρασης και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Πρόκειται για δύο ισότιμες αξίες που τριτενεργούν στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου μέσω της ΑΚ 57 και θεμελιώνουν αξίωση για αποχή από ορισμένη συμπεριφορά ή αξίωση για ενεργητική συμπεριφορά.⁹⁰ Γι' αυτό υποβάλλονται συχνά σε στάθμιση ακόμη και να μην συντρέχει κάποιος από τους παραπάνω λόγους άρσης του παρανόμου της προσβολής.

⁸⁸ Φωτιάδου Α., Σταθμίζοντας την Ελευθερία του Λόγου. Δικαστικές τεχνικές και ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 61 επ.

⁸⁹ Βλαχόπουλος Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα. Ατομικά Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017, σελ. 24 επ.

⁹⁰ Καράκωστας Ι., όπ.π., σελ. 348 επ.

Κεφάλαιο 3^ο – Η ευθύνη χρηστών και διαχειριστών σελίδων/ομάδων

I. Η ευθύνη των χρηστών εν γένει

Το ψηφιακό περιεχόμενο των κοινωνικών δικτύων, όπως είδαμε, δημιουργείται και διαμορφώνεται από τους χρήστες της εκάστοτε πλατφόρμας οι οποίοι αποτελούν ταυτόχρονα και δέκτες του περιεχομένου αυτού. Κύριο χαρακτηριστικό της αστικής ευθύνης των χρηστών από προσβολή προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα είναι ότι η προσβολή είναι ταυτόχρονα κυλιόμενη και διαρκής ως προς τα αποτελέσματά της και όχι στατική και σύντομη, καθώς οι συνέπειές της παραμένουν και διαιωνίζονται στο χρόνο⁹¹ με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Αναλυτικότερα, η προσβολή παρουσιάζει δυνατότητα ασύγχρονης πρόσβασης και διατηρησιμότητα, διαδραστικότητα, ταχύτητα δημοσίευσης και διάδοσης, λόγω της ελεύθερης ροής της πληροφορίας μεταξύ των χρηστών και των ζωντανών (online) συζητήσεων. Ταυτόχρονα, η πιθανή συνδιαμόρφωση του τελικού προσβλητικού περιεχομένου, η συνεχής εναλλαγή διαδικτυακών χώρων όπου εκδηλώνεται η προσβολή (interlinking) και η αδιαφάνεια, πολλές φορές, ως προς το πρόσωπο του προσβολέα, δημιουργούν πολλαπλά ζητήματα ευθύνης των χρηστών για το προσβλητικό περιεχόμενο που ανεβαίνει στα social media.

Νέες τεχνολογικές παράμετροι επηρεάζουν, λοιπόν, την εφαρμογή κανόνων δικαίου για άλλοτε κλασικά και συνήθη θέματα αστικού δικαίου όπως είναι η προσβολή της προσωπικότητας, η αδικοπραξία, η ηθική βλάβη κ.λπ.. Δεν παύουν, βέβαια, ακόμη και υπό αυτές τις συνθήκες, οι κανόνες αυτοί να θέτουν τα θεμέλια στην αντιμετώπιση τέτοιων ζητημάτων. Είναι γεγονός ότι σε κάθε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα, η ευθύνη του χρήστη που την εκφέρει είναι υποκειμενική. Για να ισχύει αυτό, οι έννοιες της παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς πρέπει να εντοπίζονται στο πλαίσιο της διαδικτυακής δραστηριότητας αυτού. Όπου αυτές οι προϋποθέσεις πληρούνται έχουμε το λεγόμενο «αστικό αδίκημα»⁹². Είναι πιθανό δε να εφαρμόζονται και οι διατάξεις περί αδικοπραξιών (ΑΚ 914), αν συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις (ζημία και αιτιώδης σύνδεσμος). Σε σχέση δε με το ζήτημα της ηθικής βλάβης, επί προσβολής της προσωπικότητας, αφενός, ενεργοποιείται η διάταξη του άρ. 59 ΑΚ, ως ειδική επί της παραβίασης του άρ. 57 ΑΚ (μάλιστα για την εφαρμογή της δεν απαιτείται το στοιχείο της υπαιτιότητας, εφαρμόζεται, δηλαδή, και επί αντικειμενικής ευθύνης), αφετέρου ο προσβληθείς μπορεί να προστατευθεί και από το άρ. 932 ΑΚ, το οποίο εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση αδικοπραξίας. Καμία από τις δύο διατάξεις, μάλιστα, δεν προϋποθέτει την παράλληλη πρόκληση υλικής ζημίας από την προσβολή. Το πιο σύνηθες φαινόμενο, λοιπόν, είναι οι διατάξεις αυτές να συρρέουν επί παράνομης προσβολής της προσωπικότητας⁹³ από χρήστη κοινωνικού δικτύου.

Τι είναι αυτό που αλλάζει, λοιπόν, στην περίπτωση κοινωνικών δικτύων από τη στιγμή που οι γενικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα τυγχάνουν εφαρμογής και στις περιπτώσεις αυτές; Στο πλαίσιο λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων, τα στοιχεία της «παράνομης» και «υπαίτιας» συμπεριφοράς παίρνουν άλλη μορφή από τη συνηθισμένη, προσλαμβάνουν διαφορετικά όρια. Για να βρεθεί αν συντρέχουν, στην εκάστοτε εξεταζόμενη περίπτωση, τα στοιχεία αυτά, είναι σημαντικό να αξιολογούνται τα τεχνικά χαρακτηριστικά ή ο τρόπος λειτουργίας μιας πλατφόρμας κοινωνικής

⁹¹ Τασίκας Α., Άρση από Τρίτο της Προσβολής Προσωπικότητας (σε ευθύνη από προσβλητικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2019, σελ. 309 επ.

⁹² Σταθόπουλος Μ., Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, Ε' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 938 επ.

⁹³ Φουντεδάκη Κ., ΣΕΑΚ – Τόμος Ι, άρ. 59, σελ. 151 επ.

δικτύωσης ως επιμέρους ερμηνευτικά εργαλεία στον δικανικό συλλογισμό, ούτως ώστε να είναι ορθότερη η εφαρμογή του νόμου⁹⁴. Για παράδειγμα, προκειμένου να κριθεί αν μια δημοσίευση χρήστη είναι παράνομη, ή για να επιμετρηθεί η αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης που θα επιδικαστεί, θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν η αλλαγή κλίμακας δημοσιότητας στα κοινωνικά δίκτυα. Τούτο σημαίνει ότι διαφορετική αντιμετώπιση πρέπει να έχει ένα συκοφαντικό μήνυμα σε μία προσωπική συνομιλία σε σχέση με τη δημοσίευση του ίδιου ακριβώς περιεχομένου σε μία διαδικτυακή δημόσια ομάδα που απαριθμεί χιλιάδες μέλη.

II. Οριακές περιπτώσεις ευθύνης χρηστών

Είναι γεγονός ότι τα κοινωνικά δίκτυα προσφέρουν στους χρήστες τους πολλαπλούς και διαφορετικούς τρόπους έκφρασης οι οποίοι όμως καθίστανται και εν δυνάμει τρόποι επέμβασης στην προσωπικότητα κάποιου, κατάληξη που δεν μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων. Το πλήθος αυτών των δυνατοτήτων έχει ωθήσει πολλές φορές τον εφαρμοστή του νόμου να υιοθετεί μία εξελικτική ερμηνευτική προσέγγιση προκειμένου να αποδώσει την πρέπουσα δικανική κρίση ως προς την ευθύνη του χρήστη. Στην ενότητα αυτή, λοιπόν θα δούμε κάποιες ενδιαφέρουσες και συνάμα οριακές περιπτώσεις ευθύνης χρηστών στα κοινωνικά δίκτυα.

α) για σχόλια και αναρτήσεις σε κλειστή ομάδα

Σημασία για την ένταση της προσβολής και, κατ' επέκταση, για το μέγεθος αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης έχει σίγουρα η δημοσιότητα που έχει λάβει η προσβολή. Στα κοινωνικά δίκτυα, όπως είδαμε, υπάρχει διαβάθμιση ως προς τη δημοσιότητα μιας δημοσίευσης, τους όρους της οποίας καθορίζει ο δημιουργός της. Υπάρχουν ταυτόχρονα και ομάδες (groups), οι οποίες άλλοτε είναι δημόσιες και το περιεχόμενό τους είναι ορατό σε όλους τους χρήστες ευρύτερα, άλλοτε κλειστές και μόνο οι χρήστες που έχουν πρόσβαση στο περιεχόμενο αυτών είναι τα μέλη τους. Όσο πιο στενός είναι ο κύκλος σε μία κλειστή ομάδα, τόσο δυσκολότερα εφαρμόζονται οι διατάξεις περί τύπου του ν. 1178/1981 (καθώς ελλείπει το στοιχείο της μαζικής απεύθυνσης του δημοσιεύματος), ενώ ταυτόχρονα μπορεί ευκολότερα το περιεχόμενο αυτών να θεωρηθεί ως απόρρητη επικοινωνία (άρ. 19 Σ) και να προστατευθεί. Στην τελευταία αυτή περίπτωση δυσχερώς αποδεικνύεται η ύπαρξη της προσβολής και, κατ' επέκταση, η ευθύνη του προσβολέα χρήστη, λόγω των προϋποθέσεων για άρση του απορρήτου των επικοινωνιών που καθορίζονται λεπτομερώς στην ισχύουσα νομοθεσία (ν. 2225/1994, ν. 3115/2003, ν. 3674/2008, ν. 3917/2011, Π.Δ. 47/2005).

Βέβαια, μία «κλειστή ομάδα» δεν παρουσιάζει πάντα, ως εκ της φύσεώς της, μεγάλες διαφορές σε σχέση με μία «ανοιχτή» ή με ένα «δημόσιο προφίλ». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπ' αρ. 2116/2020 απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την οποία η δημοσίευση ακόμη και σε κλειστή ομάδα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απόρρητη ηλεκτρονική επικοινωνία στην περίπτωση που η επίμαχη ομάδα είναι μεν κλειστή, πλην όμως παντελώς ελεύθερη ως προς την εισαγωγή σε αυτήν νέων μελών⁹⁵. Κατά την ως άνω απόφαση, η υπό κρίση δημοσίευση δεν αποτελεί

⁹⁴ Τάσσης Σ., Μία νέα εποχή για τις επαγγελματικές ιστοσελίδες στο Facebook. Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΕ C-210/2016/5.6.2018, ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2018, σελ. 271 επ.

⁹⁵ Βλ. ΤρΕφΘεσσ 2116/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ: «Η επιθυμία των επικοινωνούντων να μην περιέλθει το περιεχόμενο της επικοινωνίας σε γνώση τρίτων διαπιστώνεται πάντα *ad hoc* στις περιπτώσεις της άμεσης (διμερούς) επικοινωνίας, ενώ στις περιπτώσεις της έμμεσης (πολυμελούς) επικοινωνίας διαπιστώνεται από τη φύση του μέσου διαβίβασης του μηνύματος. [...] Η εξασφάλιση της μυστικότητας εξαρτάται από την επιλογή του μέσου, το οποίο κατά συνήθη χρήση του θα πρέπει να διασφαλίζει το απόρρητο. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως απόρρητο υπάρχει όταν η επιστολή είναι κλειστή, όταν η τηλεφωνική γραμμή είναι απομονωμένη, όταν το ηλεκτρονικό μήνυμα είναι διασφαλισμένο με ειδική διαδικασία διαφύλαξης του

επικοινωνία στο πλαίσιο «οικειότητας και εμπιστευτικότητας», ούτε επικοινωνία κατά τη διάρκεια της «διαδικασίας μετάδοσης» και, συνεπώς, δεν τίθεται θέμα προσβολής της ιδιωτικής ζωής του προσβολέα χρήστη και του απορρήτου και, ως εκ τούτου, μπορεί να αποτελέσει νόμιμο αποδεικτικό μέσο⁹⁶. Ευχερώς, λοιπόν, στοιχειοθετείται η ευθύνη του χρήστη σε αυτήν την περίπτωση. Όμως, δεν θα ίσχυε το ίδιο επί μιας κλειστής οικιακής ή επαγγελματικής χρήσεως ομάδα, η οποία θα αποτελούταν από μικρό, συγκεκριμένο και περιορισμένο αριθμό μελών. Στις ομάδες αυτές είναι πολύ πιθανό να αμφισβητείται και η ίδια η έννοια του παρανόμου της δημοσίευσης, δεδομένου του άκρως περιορισμένου αριθμού δεκτών που πολλές φορές καθιστά μια πιθανή προσβολή ανάξια νομικής προστασίας.

Σε σχέση με την ηθική βλάβη, στο πλαίσιο των άρ. 59 και 932 ΑΚ, το δικαστήριο έχει τη διακριτική ευχέρεια, ύστερα από εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών που οι διάδικοι θέτουν υπόψιν του, ήτοι του βαθμού του πταίσματος του υπόχρεου, του είδους της προσβολής, της περιουσιακής και κοινωνικής καταστάσεως των μερών, και με βάση τους κανόνες της κοινής πείρας και λογικής, να καθορίσει το ποσό της αποζημίωσης που αυτό θεωρεί εύλογο. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί ότι και το είδος, το μέγεθος και ο σκοπός της ομάδας μπορούν να συνεκτιμηθούν από το δικαστήριο ως προς την κρίση του επί του ποσού της αποζημίωσης. Για παράδειγμα, ο σκοπός μιας ομάδας για ενημέρωση σε σχέση με ιατρικά θέματα θα μπορούσε να αυξήσει τη βαρύτητα της προσβολής της προσωπικότητας ενός γιατρού τον οποίο ο προσβολέας χρήστης συκοφάντησε εκεί, ενώ ο μικρός αριθμός μελών σίγουρα συνεκτιμάται αρνητικά.

β) για αντιδράσεις (reactions) – ιδεογράμματα

Έναν ιδιαίτερο τρόπο επικοινωνίας και συνήθους συμπεριφοράς μεταξύ των χρηστών στα κοινωνικά δίκτυα αποτελεί η χρήση ιδεογραμμάτων. Στα περισσότερα κοινωνικά δίκτυα οι επιλογές ως προς τις αντιδράσεις είναι περιορισμένες, αφού υπάρχει η δυνατότητα θέσης μόνο μίας επιδοκιμαστικής αντίδρασης, συνήθως υπό την μορφή «μου αρέσει» (like) ή «τέλειο» (love). Στην πλατφόρμα του Facebook, όμως, προσφέρονται περισσότερες επιλογές εικονιδίων ή ιδεογραμμάτων με τα οποία μπορούν να εκφραστούν διαφορετικά συναισθήματα (επιδοκιμασίας, αποδοκιμασίας, θυμού, ενδιαφέροντος, λύπης, γέλιου κ.λπ. καθώς και η ειρωνική χρήση αυτών, όπως π.χ. με τη χρήση του ιδεογράμματος γέλιου -laugh- μπορεί να εκφραστεί και χλευασμός). Ο τρόπος αυτός συνιστά μία σύντομη και συμβολική μορφή επικοινωνίας, μια τοποθέτηση ή αντίδραση του χρήστη

απορρήτου. Διαφορετικά ισχύει για την επικοινωνία σε δημοσιότητα, όπως σε εφαρμογές ιστοτόπων κοινωνικών δικτύων, τύπου Facebook, Twitter κτλ. από τη στιγμή που το μήνυμα είναι ορατό σε πολλούς και ενίοτε άγνωστους χρήστες [...]. Στο σημείο αυτό όμως πρέπει ιδιαίτερα να σημειωθεί ότι το «προφίλ» του ως άνω ιστολογίου, στις ρυθμίσεις ιδιωτικότητάς του, κατά τη δημιουργία του από τους ως άνω κατόχους - διαχειριστές, ρυθμίστηκε ως κλειστό, με πρόθεση να μην εισέρχεται οποιοσδήποτε στο εν λόγω ιστολόγιο, αλλά να έχουν πρόσβαση σ αυτό και στις αναρτήσεις του μόνο καταχωρημένοι «φίλοι». Οι εν λόγω, πριν την είσοδό τους, υπέβαλαν αίτηση συμμετοχής τους στους ως άνω διαχειριστές, στην πράξη όμως οι τελευταίοι πάντοτε την έκαμαν δεκτή, χωρίς να εξετάζουν οτιδήποτε άλλο. Το εν λόγω ιστολόγιο, επομένως, ήταν κλειστό μεν, πλην όμως παντελώς ελεύθερο ως προς την εισαγωγή νέων μελών, ο αριθμός των οποίων δεν μπορούσε εκ των προτέρων να προσδιοριστεί και πάντως δεν ήταν πεπερασμένος και επομένως, ουδόλως μπορούσε να χαρακτηριστεί ως στενός. Σημειώνεται, ότι η ομάδα αυτή κατά τον κρίσιμο χρόνο των παρακάτω αναφερόμενων αναρτήσεων αριθμούσε 337 μέλη. Σε συνδυασμό δε με το γεγονός ότι ο περιορισμός των προσώπων που είχαν πρόσβαση στην προσωπική ιστοσελίδα ήταν έννοια σχετική, λαμβανομένου υπόψη ότι κάθε καταχωρημένος «φίλος» του χρήστη μπορούσε να αντιγράψει στον υπολογιστή του, να αναδημοσιεύσει στη δική του ιστοσελίδα ή να διαβιβάσει σε άλλες ιστοσελίδες κάθε πληροφορία που συνέλεγε, ή εγγεγραμμένος χρήστης με νόμιμη πρόσβαση μπορούσε να διαδώσει περαιτέρω τις σχετικές πληροφορίες, ουδόλως μπορούσε να δημιουργηθεί στον οποιοδήποτε, ούτε και στον εναγόμενο αυτό, για το εν λόγω μέσο επικοινωνίας, δικαιολογημένη προσδοκία επικοινωνίας σε καθεστώς οικειότητας και ιδιωτικότητας».

⁹⁶ Γιαννόπουλος Γ., Παρατηρήσεις επί της ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ'). Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας», ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2021, σελ. 80 επ.

απέναντι στην εκάστοτε ανάρτηση. Μπορεί όμως η εκδήλωση συναισθημάτων με ιδεογράμματα να προκαλέσει προσβολή της προσωπικότητας;

Το θέμα αυτό έχει ανακύψει πρόσφατα, απασχολώντας αρκετά συχνά μάλιστα και την ελληνική δικαιοσύνη. Σημαντική απόφαση για την θεώρηση των ιδεογραμμάτων ως ικανών να προσβάλουν την προσωπικότητα κάποιου έχει αποτελέσει η υπ' αρ. 1456/2018 του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Βόλου η οποία έκρινε ότι «και ο σχολιασμός με τον ως άνω τρόπο, ήτοι διά της χρήσης ιδεογράμματος (*emoticon*) γέλιου, που ισοδυναμεί με χλευασμό, εμπίπτει στο πεδίο απαγορεύσεων-υποχρεώσεων της με αριθ. 174/2017 απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου Βόλου (Διαδικασία Ασφαλιστικών Μέτρων) σε βάρος του κατηγορουμένου, γιατί σύμφωνα με το διατακτικό της απόφασης ο Α.Α. υποχρεώθηκε να μην προσβάλλει καθ' οιονδήποτε τρόπο την προσωπικότητα της Κ.Γ. [...] Συνεπώς, στο μέτρο που στόχος του ευρύτατου διατακτικού της απόφασης ήταν η διασφάλιση της παράλειψης ενασχόλησης του κατηγορουμένου με την πολιτικώς ενάγουσα υπό όλες τις ιδιότητές της με κάθε μέσο και τρόπο, η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της τεχνολογίας να εκφράζεται-σχολιάζει κάποιος, όπως εδώ ο Α.Α., χλευαστικά-υποτιμητικά εμπίπτει οπωσδήποτε στο ανωτέρω διατακτικό, όπου ασφαλώς δεν μπορούσαν να προβλεφθούν όλοι οι τρόποι προσβολής της προσωπικότητας της υπερ' ης η απόφαση Κ.Γ. και για τον λόγο αυτό απαγορεύθηκε η προσβολή της προσωπικότητάς της γενικά προς πληρέστερη δικαστική της προστασία με πρόβλεψη απαγόρευσης τέτοιας προσβολής και στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης «www.facebook.com».». Σύμφωνα, λοιπόν, με την ως άνω απόφαση, η τοποθέτηση ενός ιδεογράμματος σε μία δημοσίευση είναι ικανή να προσβάλει την προσωπικότητα του χρήστη που προέβη στη δημοσίευση αυτή. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο εξομοιώνει το ιδεόγραμμα «χαχα» με σχόλιο το οποίο πραγματοποιείται συνειδητά με στόχο μάλιστα την εκδήλωση χλεύης προς το πρόσωπο της δημοσιεύσασας⁹⁷.

Στην ίδια λογική κινείται και η υπ' αρ. 3667/2020 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, η οποία αναγνώρισε ύπαρξη παράνομης προσβολής της προσωπικότητας γνωστού βουλευτή και δημοσιογράφου, μέσω της συμπεριφοράς χρήστη του Facebook και μέλους μιας γνωστής σατιρικής ομάδας στην πλατφόρμα αυτή. Συγκεκριμένα, θεώρησε προσβλητική τη χρήση του ιδεογράμματος «τέλειο» σε υβριστικά ή άλλα απαξιωτικά σχόλια σε ανάρτηση που είχε προχωρήσει προηγουμένως η ίδια η χρήστης. Μάλιστα, η απόφαση έκρινε επί λέξει ότι «όλα τα σχόλια, που κοιμίζονται μέσω των σχετικών εκτυπώσεων στο παρόν Δικαστήριο, ήταν χλευαστικά, μερικά εκ των οποίων επιδοκίμασε η εναγομένη, αντιδρώντας με την επιλογή «τέλειο» («Love Reaction»). Συνεπώς, αποδεικνύεται ότι η διαδοχή σχολίων, την οποία εκείνη προκάλεσε, είχε ως αποκλειστικό σκοπό την προσβολή του ενάγοντος, όπως και πράγματι συνέβη, και όχι την έναρξη ενός δημόσιου διαλόγου⁹⁸». Εν προκειμένω, η προσβολέας ουδέποτε αποτύπωσε η ίδια υβριστικά ή χλευαστικά σχόλια προς το πρόσωπο του προσβληθέντα. Απλώς προχώρησε στην επιδοκιμασία υβριστικών σχολίων σε δημοσίευση με τη φωτογραφία του προσβληθέντος, την οποία είχε πραγματοποιήσει η ίδια. Και στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, η τοποθέτηση ιδεογράμματος (τη φορά αυτή όχι απευθείας χλευαστικού αλλά επιδοκιμασίας σε υβριστικά ρητά σχόλια), κρίθηκε ικανή να προσβάλλει την προσωπικότητα ατόμου.

⁹⁷ Αναστασιάδου Ε., Σημειώσεις επί της ΜΠλημΒολ 1456/2018. Facebook. Ανάρτηση σχολίων στο Facebook., ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2019, σελ. 213 επ.

⁹⁸ Αναστασιάδου Ε., Παρατηρήσεις επί της ΠΠρΑθ 3667/2020 (Τμ. Ενοχικό) [Προσβολή προσωπικότητας που συντελείται στο διαδικτυακό τόπο (internet) με καταχωρήσεις σε ηλεκτρονική ιστοσελίδα εφημερίδας], ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2021, σελ. 93 επ.

Η προαναφερθείσα θέση ότι τα reactions μπορούν να θεωρηθούν προσβολή της προσωπικότητας, δεν είναι υπεράνω κριτικής. Με μια πρώτη ματιά επί των ως άνω αποφάσεων μπορεί κανείς να αναρωτηθεί αν η εφαρμογή των διατάξεων για προσβολή της προσωπικότητας είναι επιβεβλημένη στις περιπτώσεις των «προσβλητικών αντιδράσεων-reactions» ή αν κάτι τέτοιο αυστηροποιεί υπερβολικά το πλαίσιο δραστηριοποίησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και παραβιάζει το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Κατά τη γνώμη μου, η τοποθέτηση ιδεογράμματος, είναι αντίδραση αμελητέα και σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να αρκεί από μόνη της για την ενεργοποίηση των άρθρων 57 επ.. Ακόμη και αν θεωρούσαμε εξίσου προσβλητική μία ένδειξη επιδοκμασίας σε μία άκρως προσβλητική ανάρτηση, αυτή θα έπρεπε να θεωρείται ανάξια να απασχολήσει την έννομη τάξη, λόγω, ακριβώς, της τόσο μικρής επιρροής που μπορεί να ασκήσει στην προσωπικότητα ενός ατόμου.

Συναφώς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι και στις δύο ως άνω αποφάσεις η χρήση του ιδεογράμματος δεν αξιολογείται μεμονωμένα από τον δικαστή, αλλά ως ενέργεια που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ήδη προσβλητικής συμπεριφοράς⁹⁹. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση η συμπεριφορά του προσβολέα είχε ήδη κριθεί ως προσβλητική με προηγούμενη απόφαση ασφαλιστικών μέτρων η οποία απαγόρευε την οποιαδήποτε αναφορά ή προσβολή της προσβληθείσας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η προσβολέας προέβη σε μία ανάρτηση με την οποία προκάλεσε την εκφορά προσβλητικού λόγου από άλλους χρήστες την οποία μάλιστα επιδοκίμασε με παρακινητικά σχόλια και αντιδράσεις. Υπό διαφορετικές συνθήκες, μόνη η τοποθέτηση ιδεογράμματος δε θα θεωρούνταν μάλλον ως προσβλητικό σχόλιο. Πάντως, και στις δύο περιπτώσεις αποτιμάται θετικά η προσπάθεια του δικαστή για συνεκτίμηση της τεχνολογικής προόδου και συγκεκριμένα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στη λειτουργία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, προκειμένου να εξαχθεί μία νομική αξιολόγηση.

γ) για τοποθέτηση υπερσυνδέσμων (hyperlinks)

Στον διαδικτυακό χώρο ως σύνδεσμος (link) ή υπερσύνδεσμος (hyperlink) εννοείται ένα σύνολο λέξεων και χαρακτήρων συνήθως μαρκαρισμένο και υπογραμμισμένο, χωρίς κενά ενδιάμεσα, που αποτελεί την ηλεκτρονική διεύθυνση κάποιας ιστοσελίδας και όταν παρατίθεται σε έναν ιστοχώρο εμπεριέχει εντολή να μεταφέρει τον χρήστη που το επιλέγει στην σχετική αυτή ιστοσελίδα της οποίας τη διεύθυνση εμπεριέχει¹⁰⁰. Στα κοινωνικά δίκτυα η χρήση υπερσυνδέσμων αποτελεί πολύ συχνό φαινόμενο, ίσως και μία από τις βασικές λειτουργίες ορισμένων πλατφορμών. Δεδομένου τούτου, θα ήταν παράλειψη να μην αναλύσουμε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης την τυχόν ευθύνη που γεννάται με την παράθεση κάποιου υπερσυνδέσμου με προσβλητικό περιεχόμενο.

Το ζήτημα που δημιουργείται στις περιπτώσεις αυτές έγκειται στη φύση του υπερσυνδέσμου, ο οποίος δεν περιλαμβάνει στο «σώμα» του προσβλητικό περιεχόμενο αλλά αποτελεί απλώς μία παραπομπή σε αυτό. Επομένως, η τοποθέτηση υπερσυνδέσμου που παραπέμπει σε προσβλητικό περιεχόμενο πρέπει να οδηγεί στη θεμελίωση ευθύνης του χρήστη που τον παραθέτει; Παγκοσμίως έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις επί του ζητήματος, ενώ ορισμένες έννομες τάξεις (π.χ. Αυστρία, Ισπανία, Πορτογαλία) έχουν προβλέψει πλήρη απαλλαγή για την παράθεση υπερσυνδέσμων, υπό τη νομική βάση ότι αυτός που τοποθετεί υπερσυνδέσμους δε διαθέτει πάντα

⁹⁹ Αναστασιάδου Ε., Σημειώσεις επί της ΜΠλημΒολ 1456/2018. Facebook. Ανάρτηση σχολίων στο Facebook., ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2019, σελ. 213 επ.

¹⁰⁰ Δεληγιάννη Ε. Δίκαιο και Επικοινωνία στα Ιστολόγια (Blogs) και στα Νέα Μέσα. Νομικά ζητήματα, ηθική δεοντολογία της δημοσιογραφίας των πολιτών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 162 επ.

τον απαραίτητο βαθμό γνώσης ως προς το περιεχόμενο αυτών¹⁰¹. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη και συνεπώς η αντιμετώπιση της ευθύνης των χρηστών που παραθέτουν υπερσυνδέσμους θα πρέπει να βασιστεί σε άλλες διατάξεις ή στη νομολογία. Πάντως, η τάση που ακολουθείται μέχρι στιγμής, κυρίως όσον αφορά προσβολές των πνευματικών δικαιωμάτων, υιοθετεί την άποψη ότι η παράθεση υπερσυνδέσμων θεμελιώνει αστική ευθύνη¹⁰².

Μία απόφαση που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα είναι η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου Καναδά Crookes κατά Newton¹⁰³ η οποία έκρινε ότι ο διαχειριστής ιστολογίου (εδώ εξομοιώνεται με το χρήστη μέσου κοινωνικής δικτύωσης) που παραθέτει υπερσυνδέσμους στο ιστολόγιό του δεν εξομοιώνεται με τον δημιουργό προσβλητικού περιεχομένου. Αντιθέτως, το ως άνω δικαστήριο έκανε δεκτό ότι η παράθεση υπερσυνδέσμου δεν αποτελεί εκ νέου δημοσίευση του παράνομου περιεχομένου, καθώς για να αποκτήσει κάποιος πρόσβαση σε αυτό απαιτείται κάποια επιπλέον δράση (κλικ στον υπερσύνδεσμο). Το γεγονός, λοιπόν, ότι η πρόσβαση στο προσβλητικό περιεχόμενο είναι εμφανώς ευκολότερη λόγω του υπερσυνδέσμου δεν είναι ικανό να θεμελιώσει αυτούσια ευθύνη του χρήστη που τον παραθέτει. Διαφορετικά θα ήταν τα πράγματα, βέβαια, στις περιπτώσεις που στο «σώμα» του υπερσυνδέσμου είναι εμφανής η προσβολή ή στις περιπτώσεις που με την κοινοποίηση του υπερσυνδέσμου καθίσταται εμφανές σε ένα μέρος της δημοσίευσης ολόκληρο το προσβλητικό περιεχόμενο, σαν ενιαία εκ νέου δημοσίευση αυτού. Μάλιστα, το φαινόμενο αυτό παρατηρείται κατά κόρον στα κοινωνικά δίκτυα, αν ο χρήστης που παραθέτει τον σύνδεσμο δεν επιλέξει τη διαγραφή του περιεχομένου και τη διατήρηση απλώς του συνδέσμου. Με την ίδια ως άνω λογική, η κοινοποίηση (share) αυτούσιου του προσβλητικού περιεχομένου δε θα πρέπει να θεωρείται απλώς παράθεση υπερσυνδέσμου αλλά εκ νέου προσβολή της προσωπικότητας.

Πάντως, ενώ η παραπάνω συλλογιστική του Ανωτάτου Δικαστηρίου Καναδά έχει ορθές βάσεις, είναι γεγονός ότι δεν μπορεί να υιοθετηθεί ως γενικός κανόνας. Η *de lege ferenda* προστασία των χρηστών που παραθέτουν υπερσυνδέσμους δεν μπορεί να ισχύσει, δεδομένης της επιλογής των χρηστών να κοινοποιούν συνδέσμους γνωρίζοντας το περιεχόμενο αυτών και επικροτώντας την παράνομη προσβολή που τυχόν παραπέμπουν. Στην πρακτική μάλιστα το φαινόμενο αυτό είναι πολύ πιο σύνθητες μεταξύ των χρηστών των κοινωνικών δικτύων από την κοινοποίηση συνδέσμων με άγνωστο περιεχόμενο απλώς και μόνο για λόγους φιλοξενίας¹⁰⁴. Βάσει των ανωτέρω, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει ο εφαρμοστής του δικαίου να προχωρά κάθε φορά σε *ad hoc* κρίση. Έτσι, στις περιπτώσεις που ο χρήστης απλώς παραθέτει τον υπερσύνδεσμο θα απαλλάσσεται της ευθύνης για προσβολή της προσωπικότητας, εκτός εάν προκύπτει από τη δημοσίευσή του ή από τις περιστάσεις

¹⁰¹ Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 168 επ.

¹⁰² Βλ. αναλ. Καλαβρουζιώτη Ν., Κριτική επί της ΜΠρΑθ 4042/2010, ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2011, σελ. 195 επ.

¹⁰³ 2011 SCC 47, Crookes v. Newton, σύμφωνα με την οποία «Η παραπομπή σε άλλο περιεχόμενο διαφέρει θεμελιωδώς από άλλες πράξεις που αφορούν τη δημοσίευση. Η παραπομπή από μόνη της δεν συνεπάγεται την άσκηση ελέγχου επί του περιεχομένου. Η κοινοποίηση κάποιου πράγματος διαφέρει πολύ από την απλή κοινοποίηση ότι κάτι υπάρχει ή πού υπάρχει. Η πρώτη περιλαμβάνει τη διάδοση του περιεχομένου και υποδηλώνει τον έλεγχο τόσο του περιεχομένου όσο και του κατά πόσον το περιεχόμενο θα φτάσει σε ένα κοινό, ενώ η δεύτερη δεν το κάνει. Ακόμη και όταν ο στόχος του προσώπου που παραπέμπει σε δυσφημιστικό δημοσίευμα είναι να διευρύνει το κοινό του εν λόγω δημοσίευσματος, η συμμετοχή του είναι απλώς επικουρική σε σχέση με εκείνη του αρχικού εκδότη: με ή χωρίς την παραπομπή, οι φερόμενες ως δυσφημιστικές πληροφορίες έχουν ήδη διατεθεί στο κοινό από τις πράξεις του αρχικού εκδότη ή των εκδοτών. Αυτά τα χαρακτηριστικά των παραπομπών τις διακρίνουν από τις πράξεις της διαδικασίας δημοσίευσης, όπως η δημιουργία ή η ανάρτηση του δυσφημιστικού δημοσίευσματος, και από την επανάληψη.» διαθέσιμη σε scc.lexum.org.

¹⁰⁴ Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις διαχειριστών βάσεων δεδομένων όπου απλά στην εκάστοτε πλατφόρμα φιλοξενείται το περιεχόμενο για λόγους εξυπηρέτησης του κοινού (λ.χ. ηλεκτρονικοί κατάλογοι).

η ύπαρξη παρότρυνσης επίσκεψης ή διαφήμισης του παράνομου περιεχομένου¹⁰⁵. Στις περιπτώσεις αυτές, και έπειτα από εξέταση της υπαιτιότητας θα οδηγούμαστε στην ευθύνη του χρήστη.

III. Το πρόβλημα της ανωνυμίας των χρηστών

Στα κοινωνικά δίκτυα, όπως είδαμε, είναι πολύ συχνό το φαινόμενο της ανωνυμίας (ή της ψευδωνυμίας) των χρηστών, αφού οι περισσότερες πλατφόρμες δεν παρέχουν κάποιο σύστημα ταυτοποίησης των χρηστών τους. Ούτως ή άλλως η ανωνυμία είναι δικαίωμα που προστατεύεται συνταγματικά (Σ. 14 παρ. 1, 9, 9^A, 19 παρ. 1), καθώς απορρέει από την ιδιωτικότητα και την ελευθερία της έκφρασης¹⁰⁶. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η ανωνυμία στα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα προσβολής της προσωπικότητας ατόμων κατά τα οποία να είναι αδύνατη η ταυτοποίηση του προσβόλεα και άρα η ικανοποίηση του θιγόμενου. Πιο αναλυτικά, βάσει της ελληνικής νομοθεσίας, για να μπορέσει ο θιγόμενος να εντοπίσει τον ανώνυμο χρήστη που εκφέρει την προσβολή θα πρέπει να γίνει άρση του απορρήτου των επικοινωνιών, δεδομένου ότι το όνομα, η διεύθυνση IP του υπολογιστή, η διεύθυνση του χρήστη μιας σύνδεσης και όλα τα υπόλοιπα στοιχεία ταυτοποίησης αποτελούν απόρρητα στοιχεία¹⁰⁷. Σύμφωνα με τη σχετική συνταγματική διάταξη (άρ. 19 παρ. 1 εδ. β' Σ), η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών επιτρέπεται μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων¹⁰⁸. Οι χρήστες λοιπόν μένουν απροστάτευτοι απέναντι στις καθημερινές πιο «ήπιες» προσβολές της προσωπικότητάς τους από άλλους ανώνυμους χρήστες (π.χ. στις περιπτώσεις εγκλημάτων κατά της τιμής, τα οποία αποτελούν πλημμελήματα).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται ένα καθεστώς «άτυπης ασυλίας»¹⁰⁹ υπέρ των ανώνυμων χρηστών των κοινωνικών δικτύων. Υποστηρίζεται βέβαια και η άποψη ότι η άρση του απορρήτου ως διαδικασία θα μπορούσε να παρακαμφθεί, αν γίνει δεκτό ότι στην επικοινωνία μέσω διαδικτύου και δη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν υπάρχει απόρρητο, λόγω της δημοσιότητας που λαμβάνει μία δημοσίευση. Με τη λογική, λοιπόν, ότι η δημοσίευση σε ένα κοινωνικό δίκτυο μπορεί να μη διαφέρει κατά πολύ π.χ. με τη δημοσίευση σε μία εφημερίδα, στις περιπτώσεις αυτές δεν εφαρμόζεται το άρ. 19 Σ περί απορρήτου επικοινωνίας. Όμως, η άποψη αυτή δεν ευσταθεί. Πρόκειται για μία *contra legem* ερμηνεία η οποία δε βρίσκει κανένα νομοθετικό έρεισμα. Το γεγονός ότι ορισμένες πληροφορίες, όπως μία δημοσίευση σε ένα προφίλ, καθίστανται δημοσίως προσιτές συνεπάγεται μεν ότι δεν πρόκειται για απόρρητη επικοινωνία, αυτό όμως δε σημαίνει ότι και τα συναφή δεδομένα κίνησης/ταυτοποίησης του χρήστη δεν είναι απόρρητα¹¹⁰.

Άλλες πιθανές λύσεις στο πρόβλημα θα μπορούσαν να αποτελέσουν η ειδική νομοθετική ρύθμιση ή η αντιμετώπιση ορισμένων παραβάσεων με την παρέμβαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα¹¹¹. Σε σχέση με τον ρόλο που θα μπορούσε να αναπτύξει η ΑΠΔΠΧ, γίνεται αναφορά στη θεωρία ότι αυτή θα μπορούσε σε περιπτώσεις παράνομης

¹⁰⁵ Γιαννόπουλος Γ., όπ.π., σελ. 175 επ.

¹⁰⁶ Ιγγλεζάκης Ι., Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2011, σελ. 317 επ.

¹⁰⁷ Βλ. αιτιολ. σκ. αρ. 15 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ.

¹⁰⁸ Βλ. κακουργήματα, η τέλεση των οποίων δικαιολογεί την δικαστική άρση του απορρήτου επικοινωνιών στον ν. 2225/1994, ν. 3471/2006 και Π.Δ. 47/2005.

¹⁰⁹ Σωτηρόπουλος Β. Το πρόβλημα της ανωνυμίας των ιστολογίων (blogs) και οι δυνατότητες υπέρβασής του, Νομική Επιθεώρηση 36/2009, σελ. 21 επ. και ΤρΕφΘες 91/2012, ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2012, σελ. 230 επ.

¹¹⁰ Ιγγλεζάκης Ι., όπ.π., σελ. 320 επ.

¹¹¹ Αναστασιάδου Ε., Το νομικό καθεστώς των ιστολογίων (blogs), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 4/2018, σελ. 476 επ.

επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, λόγω των ελεγκτικών αρμοδιοτήτων που ήδη έχει, να αποκτά πρόσβαση σε κάθε απαραίτητη για τους σκοπούς του ελέγχου πληροφορία, παρακάμπτοντας τη διαδικασία άρσης του απορρήτου¹¹². Βεβαίως, η αποκάλυψη των στοιχείων του χρήστη, βάσει της αρχής της αναλογικότητας, θα γινόταν μόνο στην ΑΠΔΠΧ και όχι στον θιγόμενο ή κάποιον τρίτο. Όμως, ακόμη κι έτσι, επί προσβολών ανεξάρτητων από την παράνομη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων η ΑΠΔΠΧ θα ήταν αναρμόδια.

Έχει ακόμη υποστηριχτεί η άποψη να γίνεται υποχρεωτικά ταυτοποίηση στους διαχειριστές των σελίδων/ομάδων των κοινωνικών δικτύων και όχι σε όλους τους χρήστες αυτών¹¹³. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα αναγραφόταν σε κάθε σελίδα ένας «αντικειμενικώς υπεύθυνος¹¹⁴» για το προσβλητικό περιεχόμενο που ανεβαίνει εκεί¹¹⁵, ο οποίος προφανώς θα είχε και αυξημένο καθήκον επιμέλειας για έλεγχο και προστασία από παράνομο περιεχόμενο. Στην περίπτωση, όμως, των κοινωνικών δικτύων, κάτι τέτοιο θα ήταν αλυσιτελές, καθώς η παράνομη δραστηριότητα εκτυλίσσεται με ασύλληπτους ρυθμούς και σε χώρους που δεν είναι εύκολο να ελεγχθούν από ένα φυσικό πρόσωπο, όπως ο διαχειριστής.

Μόνη η δυνατότητα υποβολής σχετικής «αναφοράς» στον πάροχο κοινωνικής δικτύωσης από τον θιγόμενο δεν αρκεί. Κατά πρώτον, η απλή απόσυρση του παρανόμου περιεχομένου καλύπτει μόνο τη μία μορφή προστασίας της προσωπικότητας κατ' αρ. 57 επ. ΑΚ, αυτή της άρσης της προσβολής (η παράλειψη στο μέλλον, η ικανοποίηση της ηθικής βλάβης και η αποζημίωση για υλικές ζημιές δεν μπορούν να διεκδικηθούν από τον προσβαλλόμενο). Κατά δεύτερον, δεν τιμωρείται ο ανώνυμος χρήστης, ο οποίος μπορεί κατ' εξακολούθηση να συνεχίσει την αλλεπάλληλη εκφορά παράνομων προσβολών της προσωπικότητας. Ίσως, λοιπόν, μία νομοθετική μεταβολή που να εντάσσει την κατ' επανάληψη ή την κατ' επάγγελμα προσβλητική συμπεριφορά στους λόγους άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών (ν. 2225/1994, ν. 3115/2003, ν. 3674/2008, ν. 3917/2011, Π.Δ. 47/2005), να ήταν μία ικανοποιητική λύση στο ως άνω πρόβλημα.

IV. Η ευθύνη διαχειριστών ομάδων, σελίδων και ιστολογίων

Διαχειριστές ονομάζονται τα φυσικά πρόσωπα τα οποία ασκούν εποπτική εξουσία επί ενός διαδικτυακού χώρου. Στα κοινωνικά δίκτυα αυτοί οι χώροι μπορεί να είναι σελίδες (fan pages), ομάδες (groups) ή ιστολόγια (blogs) και να αποτελούν μία παράλληλη λειτουργία μιας πλατφόρμας κοινωνικού δικτύου. Η σχέση διαχειριστή και ιστοχώρου διέπεται κυρίως από το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας και λιγότερο από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹¹⁶. Ο διαχειριστής, έχει, επομένως, την υποχρέωση να ενισχύει το συμμετοχικό χαρακτήρα του διαδικτύου και όχι να επιβάλλει λογικές ιδιοποίησης στους «δημόσιους» αυτούς χώρους. Συνεπώς, η ευθύνη αυτών έγκειται σε δύο φαινόμενα: α) στην ανοχή προσβλητικού περιεχομένου από δημοσιεύσεις τρίτων, β) στην αναίτια διαγραφή δημοσίευσης και στην παρεπόμενη αυτής παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης και του δικαιώματος συμμετοχής στην ΚτΠ.

¹¹² Αναστασιάδου Ε., όπ.π., σελ. 478 επ.

¹¹³ Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., Περί της ελευθερίας των ιστολογίων (blogs), οι νέες τεχνολογίες ως εθνική ευρωπαϊκή και διεθνής πρόκληση στην ελευθερία διαδόσεως των ιδεών, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2010, σελ. 107 επ.

¹¹⁴ Θα αντιμετωπιζόταν αυστηρότερα σε σχέση με το καθεστώς ευθύνης των διαχειριστών που θα δούμε στη συνέχεια (IV – Κεφάλαιο 3^ο).

¹¹⁵ Γιαννόπουλος Γ., όπ.π., σελ. 280 επ.

¹¹⁶ Δεληγιάννη Ε., όπ.π., σελ. 150 επ.

Όσον αφορά την ευθύνη των διαχειριστών για προσβλητικό περιεχόμενο που φιλοξενούν στους χώρους που διαχειρίζονται πρέπει να γίνει η εξής διάκριση ως προς το περιεχόμενο αυτό· ανάμεσα στις πληροφορίες που αναρτά και ελέγχει ο διαχειριστής και άρα μπορεί να ευθύνεται αυτοτελώς ως «εκδότης» κατά τη νομοθεσία περί Τύπου (ν. 1178/1981), και στις πληροφορίες που αναρτούν τρίτοι χρήστες, τις οποίες ο διαχειριστής δεν μπορεί (αφού όπως είδαμε έχει υποχρέωση ενίσχυσης του δικαιώματος συμμετοχής στην ΚτΠ) και δεν πρέπει να ελέγχει κατά την απαγόρευση του άρ. 15 της Οδηγίας 2000/31/EK (για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο) και του άρ. 14 Π.Δ. 131/2003. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε αντικειμενική ευθύνη του διαχειριστή, όπως ακριβώς και η ευθύνη του εκδότη ή του ιδιοκτήτη εντύπου κατά το άρ. μόνο του ν. 1178/1981. Στη δε δεύτερη περίπτωση, όμως, έχουμε αντιστροφή του βάρους απόδειξης και η ευθύνη καθίσταται νόθος αντικειμενική¹¹⁷. Πρέπει, δηλαδή, ο διαχειριστής να επικαλεστεί και να αποδείξει τα περιστατικά που αποσείουν την ευθύνη του (όπως για παράδειγμα ότι δεν είχε γνώση της παράνομης δραστηριότητας ή ότι μόλις αντιλήφθηκε αυτήν απέσυρε την επίμαχη πληροφορία κ.λπ.).

Για σχόλια ή αναρτήσεις τρίτων σε ομάδα, σελίδα ή ιστολόγιο πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ευθύνη των διαχειριστών είναι νόθος αντικειμενική, κατά τα ανωτέρω, ακριβώς λόγω της σχέσης «φιλοξενίας» που αναπτύσσεται μεταξύ του περιεχομένου που δημιουργούν τρίτοι και των διαχειριστών. Ο διαχειριστής δεν έχει τη δυνατότητα πάντα να ελέγχει τους χρήστες και το περιεχόμενο που αυτοί ανεβάζουν ή ακόμη και αν την έχει δεν είναι σε θέση να διασταυρώσει αν όντως η πληροφορία είναι παράνομη ή όχι. Η επέμβασή του, λοιπόν, είναι μόνο κατασταλτική. όπως, εξάλλου, δέχεται και η πρόσφατη υπ' αρ. 2116/2020 απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Θεσσαλονίκης, «ο πάροχος φιλοξενίας, για λογαριασμό του πελάτη, προβαίνει στην αποθήκευση ορισμένων πληροφοριών, τις οποίες παρέχει ο αποδέκτης της υπηρεσίας, ήτοι ο εκάστοτε χρήστης του διαδικτύου. Πρόκειται, εν συντομία, για την από πλευράς του παρόχου φιλοξενία ιστοσελίδων τρίτων, στις οποίες έχουν πρόσβαση οι χρήστες. Οι φιλοξενούμενες πληροφορίες αυτές, δηλαδή, προορίζονται για άλλους χρήστες, οι οποίοι κι έχουν αιτηθεί είτε να έχουν πρόσβαση σε αυτές μέσω του διαδικτύου είτε να έχουν τη δυνατότητα να τις κατεβάσουν. Γίνεται ευκόλως αντιληπτό ότι η υπαγωγή του κατόχου ενός συστήματος ομαδικών συζητήσεων στην έννοια του παρόχου φιλοξενίας είναι αυτονόητη, δεδομένου ότι και ο εν λόγω, υπό την εξουσία του κατόχου, διαδικτυακός χώρος φιλοξενεί τις αναρτήσεις των συμμετεχόντων σε αυτόν χρηστών. Επομένως, και οι διαχειριστές ιστολογίων είναι και αυτοί ενδιαμέσοι φιλοξενίας (μεσάζοντες), με την *stricto sensu* έννοια της Οδηγίας 2000/31/EK για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο και, ειδικότερα, υπάγονται στη διάταξη του άρθρου 14 ή άρθρου 13 Π.Δ. 131/2003 για τη φιλοξενία»¹¹⁸. Οι διαχειριστές, επομένως, ταυτίζονται με παρόχους φιλοξενίας (hosting providers) και, όπως θα δούμε και στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, θεμελιώνεται νόμιμος λόγος απαλλαγής τους από την ευθύνη, ενώ ως μεσάζοντες δεν έχουν υποχρέωση ελέγχου των πληροφοριών που φιλοξενούν στους χώρους που διαχειρίζονται, αλλά διακατέχονται από ένα γενικό καθήκον επιμέλειας ως προς την τήρηση της νομιμότητας εντός των χώρων αυτών (π.χ. παροχή δυνατότητας στους χρήστες του ιστοχώρου καταγγελίας παράνομης δραστηριότητας ή απευθείας άρση προδήλως παράνομου περιεχομένου).

Σε σχέση με την ευθεία προσβολή της προσωπικότητας των χρηστών από τον διαχειριστή μέσω της διαγραφής νόμιμου περιεχομένου λεκτέα είναι τα ακόλουθα. Ο έλεγχος ή η διαγραφή σχολίων δεν συμβαδίζει, όπως είδαμε, με τη φύση των κοινωνικών δικτύων και τον συμμετοχικό

¹¹⁷ Γιαννόπουλος Γ., Παρατηρήσεις επί της ΤρΕφΘεσ 2116/2020. Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών «κλειστής ομάδας», ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2021, σελ. 80 επ.

¹¹⁸ ΤρΕφΘεσ 2116/2020 ΤΝΠ Qualex.

χαρακτήρα στη διαδικασία κίνησης της πληροφορίας. Η διαγραφή περιεχομένου, ως το πιο ακραίο μέτρο αντιμετώπισης παράνομης συμπεριφοράς, πρέπει να εναπόκειται σε μία νόμιμη βάση. Πρέπει, δηλαδή, το περιεχόμενο είτε να είναι προδήλως παράνομο (η ανοχή του οποίου μάλιστα δημιουργεί και ζητήματα ευθύνης του διαχειριστή), είτε να παραβιάζει τους όρους χρήσης του εκάστοτε χώρου (λ.χ. μαζικός «ανούσιος» σχολιασμός, επιθετική συμπεριφορά κ.λπ.). Η δε διαγραφή σχολίου για λόγους υποκειμενικούς, που υπάγονται στην προσωπική σφαίρα του διαχειριστή (λ.χ. πολιτική διαφωνία), ισοδυναμεί όχι μόνο με καταχρηστική άσκηση της ελευθερίας της έκφρασής του, αλλά με ευθεία προσβολή της προσωπικότητας του χρήστη, λόγω παραβίασης της ελευθερίας της έκφρασης αυτού και του δικαιώματος συμμετοχής στην ΚτΠ. Στην περίπτωση αυτή, ο διαχειριστής υπέχει υποκειμενική ευθύνη.

Ένα εντελώς διαφορετικό θέμα ως προς την ευθύνη διαχειριστών τίθεται σχετικά με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Ως προς το ζήτημα αυτό ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση του ΔΕΕ C-210/2016/5.6.2018¹¹⁹ περί ευθύνης από κοινού διαχειριστή σελίδας (fan page) και παρόχου κοινωνικής δικτύωσης για παράνομη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Στην ως άνω υπόθεση ένα γερμανικό ακαδημαϊκό ίδρυμα δημιούργησε μία σελίδα στο Facebook και συνέλεγε πληροφορίες για τους χρήστες που επισκέπτονταν αυτή με σκοπό την λήψη στατιστικών στοιχείων και τη δημοσίευση στοχευμένων διαφημίσεων. Η εθνική αρχή προστασίας διαπίστωσε ανεπαρκή ενημέρωση των υποκειμένων και έλλειψη διαφάνειας στην επεξεργασία. Το ίδρυμα αμφισβήτησε την κρίση της αρχής, καθώς, όπως ισχυρίστηκε, δεν είναι το ίδιο υπεύθυνο για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και, κατά τούτο, η αρχή θα έπρεπε να είχε αναλάβει δράση απευθείας κατά του Facebook και όχι κατά του ιδρύματος. Στην σχετική προσφυγή εξετάστηκε κατά πόσον ο διαχειριστής μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος επεξεργασίας ή αν ως τέτοιος θεωρείται πάντα ο πάροχος της υπηρεσίας. Το αρμόδιο δικαστήριο ζήτησε τελικά από το ΔΕΕ να διευκρινίσει ποιος έχει την ιδιότητα αυτή και, συναφώς, ποιον βαρύνουν οι σχετικές ευθύνες και υποχρεώσεις. Το ΔΕΕ, λοιπόν, προχώρησε αρχικά σε μία διάκριση ανάμεσα στην απλή χρήση του Facebook, η οποία δεν καθιστά τον χρήστη υπεύθυνο επεξεργασίας και στη χρήση της εφαρμογής «Facebook Insights», η οποία επιτρέπει στους διαχειριστές σελίδας να συλλέγουν και να μελετούν τα στατιστικά στοιχεία της σελίδας τους, τα οποία αποτελούνταν από τα προσωπικά δεδομένα των επισκεπτών αυτής¹²⁰. Η χρήση αυτή του Facebook καθιστά τον διαχειριστή της σελίδας συνυπεύθυνο επεξεργασίας μαζί με τον πάροχο.

Βάσει αυτής της απόφασης του ΔΕΕ, πλέον οι διαχειριστές σελίδων δεν μπορούν να εξομοιωθούν με τους απλούς χρήστες ως προς την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων των επισκεπτών τους. Δεν μπορούν, συνεπώς, να εφησυχάζουν στη λογική ότι οι πάροχοι κοινωνικής δικτύωσης θα ακολουθούν εκείνοι τους κανόνες του GDPR περί νόμιμης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων¹²¹. Από τη στιγμή, λοιπόν, που υπέχουν ευθύνη υπεύθυνου επεξεργασίας δεδομένων¹²², προς διασφάλισή τους, θα πρέπει να συμπεριλάβουν στη σελίδα σχετική ενημερωτική ανακοίνωση κατά τα άρθρα 13-14 ΓΚΠΔ, ενώ θα πρέπει να ενημερώνουν τους επισκέπτες ότι το Facebook εγκαθιστά cookies στα τερματικά τους καθώς και ότι οι ίδιοι λαμβάνουν τα αντίστοιχα στοιχεία.

¹¹⁹ Διαθέσιμη σε <https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=c-210/16>.

¹²⁰ Κόμνιος Κ., Από κοινού υπεύθυνοι επεξεργασίας δεδομένων – Η περίπτωση του διαχειριστή σελίδας fan page στο Facebook, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2018, σελ. 298 επ.

¹²¹ Τάσσης Σ., Μία νέα εποχή για τις επαγγελματικές ιστοσελίδες στο Facebook. Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΕ C-210/2016/5.6.2018, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2018, σελ. 271 επ.

¹²² Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 2^ο – II. Εκφάνσεις προσβολής της προσωπικότητας, ε) παράνομη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων.

Κεφάλαιο 4^ο – Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης

I. Το ιδιαίτερο καθεστώς ευθύνης των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης

Τα κοινωνικά δίκτυα, όπως έχουμε δει, δεν αποτελούν απλώς πλατφόρμες, υπό την έννοια των ουδέτερων τεχνικών υποδομών που μόνο διευκολύνουν την επικοινωνία των χρηστών τους, αλλά αποτελούν πολύ ορθότερα παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου και συγκεκριμένα υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης¹²³. Η τάση του κοινοτικού νομοθέτη¹²⁴ είναι ο όσο το δυνατόν μεγαλύτερος περιορισμός της ευθύνης των παρόχων υπηρεσιών διαδικτύου, με απώτερο στόχο την υποβοήθηση της ελευθερίας της έκφρασης και της ελεύθερης διακίνησης της πληροφορίας στο διαδίκτυο. Από την καθημερινή πρακτική έχει φανεί ότι τις περισσότερες φορές οι πάροχοι υπηρεσιών διαδικτύου, ως ενδιάμεσοι (ή αλλιώς μεσάζοντες), δεν εμπλέκονται άμεσα ως αυτουργοί σε παραβάσεις, αλλά κυρίως έμμεσα, με την παροχή του μέσου για την διάπραξη της παράβασης από τρίτο πρόσωπο. Παράλληλα, είναι πρακτικώς αδύνατο να ελέγχουν τον τεράστιο όγκο των πληροφοριών που διακινείται στους ιστοχώρους τους. Για τον λόγο αυτόν, έχει γίνει προσπάθεια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, για την καθιέρωση συστημάτων απαλλαγής των παρόχων από την ευθύνη για παράνομη δραστηριότητα τρίτων στη βάση ακριβώς της δυσκολίας να συνδεθεί αιτιωδώς η συμπεριφορά του μεσάζοντος με την παράνομη επελθούσα ζημία.

Πράγματι, με τα παραδοσιακά εργαλεία του Αστικού Κώδικα θα ήταν δύσκολο να σκιαγραφηθεί ακριβώς το ιδανικό καθεστώς ευθύνης των ενδιάμεσων. Τόσο η διάταξη περί ευθύνης περισσοτέρων (άρ. 926 ΑΚ), όσο και αυτή περί ευθύνης του προστήσαντος (άρ. 922 ΑΚ), θα κατέληγαν σε άτοπα αποτελέσματα, δεδομένης της σχέσης που έχει ήδη περιγραφεί, αφενός, μεταξύ ενδιάμεσου και παράνομης δραστηριότητας και αφετέρου, μεταξύ ενδιάμεσου και προσβολέα. Αναλυτικά, η ΑΚ 926, που ρυθμίζει την ευθύνη περισσότερων προσώπων για ορισμένη ζημία, αφορά στην εξωτερική σχέση των προσώπων αυτών απέναντι στον ζημιωθέντα, ενώ καθιερώνει εις ολόκληρο ευθύνη σε τρεις περιπτώσεις: α) αν από κοινή πράξη περισσότερων προήλθε ζημία, β) αν για την ίδια ζημία ευθύνονται παράλληλα περισσότεροι και γ) αν έχουν ενεργήσει περισσότεροι συγχρόνως ή διαδοχικά και δεν μπορεί να διευκρινιστεί τίνος η πράξη επέφερε τη ζημία¹²⁵. Όπως είδαμε, ένας πάροχος, λόγω της ιδιότητάς του ως απλού διακομιστή της πληροφορίας, δεν μπορεί να υπαχθεί ευθέως σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες, έτσι ώστε να ευθύνεται εις ολόκληρον με τον αυτουργό της προσβολής. Η πράξη αυτού (δηλαδή η απλή διακίνηση της πληροφορίας) δεν μπορεί και δε θα έπρεπε να αποτελεί *sine qua non* παράνομη συμπεριφορά και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ίδια την προσβολή, λαμβανομένης υπ' όψιν της διαφορετικής βαρύτητας των δύο αυτών πράξεων. Επιπροσθέτως, η παράλειψη του παρόχου να λάβει τα κατάλληλα προστατευτικά για τους χρήστες του μέτρα θα πρέπει να κρίνεται ως παράνομη ενέργεια, ελλείψει ειδικής πρόβλεψης, αναλόγως των περιστάσεων και βάσει της αρχής της καλής πίστης¹²⁶. Ας μην ξεχνάμε πως ο όγκος του περιεχομένου που διαχειρίζεται ένας πάροχος μπορεί πολλές φορές να είναι πρακτικώς αδύνατο να ελεγχθεί, ή ο έλεγχος αυτός να επιβαρύνει υπέρμετρα οικονομικά αυτόν. Ακόμη, μία τέτοια πρακτική αντικρούει στο δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, δεδομένου ότι περιορίζει υπέρμετρα τον ελεύθερο συμμετοχικό χαρακτήρα του διαδικτύου. Επομένως, ακόμη και αν δεχτούμε ότι, λόγω της παραλείψεως διενέργειας ελέγχου, υπάρχει κατά

¹²³ Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 19 επ.

¹²⁴ Οδηγία 2000/31/ΕΚ (ΟΔΗΛΕ – Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο).

¹²⁵ Γεωργιάδης Γ., ΣΕΑΚ – Τόμος Ι, άρ. 926, αρ. 1.

¹²⁶ Νεζερίτη Ε., Η αδικοπρακτική συνευθύνη κατά τον Αστικό Κώδικα, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2021, σελ. 64 επ.

μία ευρεία έννοια συμμετοχή των παρόχων (ή αιτιώδης σύμπραξη αυτών) στην πρόκληση της ζημίας, δεν είναι δυνατόν να τους καταλογίζεται άνευ ετέρου ευθύνη¹²⁷, διότι τις περισσότερες φορές ελλείπει το στοιχείο του παρανόμου της πράξεως, πολλές φορές δε ελλείπει και το στοιχείο της υπαιτιότητας. Συνεπώς, η ΑΚ 926 μπορεί να τύχει εφαρμογής, συμπληρωματικά και μόνο, στην περίπτωση ειδικής νομοθετικής πρόβλεψης για αντικειμενική ευθύνη των παρόχων.

Ευκολότερο συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί σε σχέση με την μη εφαρμογή της διάταξης ΑΚ 922, στην περίπτωση της ευθύνης των παρόχων. Η σχέση μεταξύ παρόχου και προσβάλλοντος είναι φανερό ότι δε συνιστά σχέση πρόστησης, καθώς ελλείπει το στοιχείο της εξάρτησης μεταξύ τους. Μπορεί η δραστηριότητα του προσβολέα-χρήστη να εντάσσεται, κατά μία έννοια, στον επιχειρηματικό κύκλο δράσης του παρόχου, πολύ περισσότερο, όμως, αποτελεί μία ανέλεγκτη και ανεξάρτητη δραστηριότητα κατά την οποία ο πάροχος δεν παρέχει οδηγίες ή κατευθυντήριες γραμμές στο χρήστη, αλλά απαρτίζει απλώς έναν δίαυλο επικοινωνίας μεταξύ αυτού και άλλων χρηστών. Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές ότι η ΑΚ 922 δεν μπορεί να εφαρμοστεί, όπως άλλωστε δεν μπορεί να εφαρμοστεί άνευ ετέρου και καμία άλλη διάταξη εκ των ΑΚ 914 επ., με αποτέλεσμα να καθίσταται αναγκαία η ειδική ρύθμιση του καθεστώτος ευθύνης των παρόχων.

Με την Οδηγία 2000/31/ΕΚ (όπως αυτή ενσωματώθηκε με το Π.Δ. 131/2003) δεν ρυθμίζεται θετικά η ευθύνη του παρόχου, δηλαδή με καθορισμό νομίμων λόγων ευθύνης, αλλά αποθετικά, δηλαδή με τον καθορισμό λόγων απαλλαγής από την ευθύνη. Μάλιστα στα άρθρα 12-15 της ΟΔΗΛΕ (άρ. 11-14 Π.Δ. 131/2003) προβλέπονται τρεις λειτουργίες των παρόχων που αν υφίστανται, καθιερώνουν την εφαρμογή του συστήματος απαλλαγής αυτών από την ευθύνη. Αυτές είναι: α) η απλή μετάδοση, β) η αποθήκευση σε κρυφή μνήμη και γ) η φιλοξενία¹²⁸. Συγκεκριμένα, με τον όρο «απλή μετάδοση» εννοείται η απλή μεταφορά της πληροφορίας μέσω του παρόχου, ο οποίος είναι απλός αγωγός/δίαυλος, με τον όρο «αποθήκευση» (caching) εννοείται η διαδικασία κατά την οποία αντίγραφα πληροφοριών αποθηκεύονται σε τοπικούς server, προκειμένου να καθίσταται ευκολότερη η μεταγενέστερη πρόσβαση σε αυτά, ενώ, τέλος, με τον όρο «φιλοξενία» (hosting) εννοείται η αποθήκευση πληροφοριών παρεχόμενων από έναν αποδέκτη υπηρεσίας, η παραχώρηση διαδικτυακού χώρου για ανάρτηση ιστοσελίδων ή μεμονωμένων πληροφοριών. Αν οι ενδιαμέσοι λειτουργούν με έναν από τους παραπάνω αυτούς τρόπους, τότε τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις περί της απαλλαγής τους από την ευθύνη.

Τα κοινωνικά δίκτυα εντάσσονται στην τρίτη κατηγορία εκ των ανωτέρω, σε αυτή των υπηρεσιών φιλοξενίας¹²⁹. Μάλιστα, παρέχουν υπηρεσίες νεότερων μορφών φιλοξενίας, υπό την έννοια ότι δεν φιλοξενούν ιστοσελίδες τρίτων, αλλά απευθείας πληροφορία, την οποία έχουν δημιουργήσει οι χρήστες αυτών (συμμετοχική δημιουργία της πληροφορίας). Για να απαλλαγούν, λοιπόν, τα κοινωνικά δίκτυα από την ευθύνη για προσβλητικό περιεχόμενο τρίτων θα πρέπει, αρχικά, να διακατέχονται από πραγματική άγνοια του παράνομου χαρακτήρα των πληροφοριών που φιλοξενούν. Σε περίπτωση, λοιπόν, θετικής γνώσης ή υπαίτιας άγνοιας, δε θα έχουμε απαλλαγή από την αστική ευθύνη. Επιπλέον, απαιτείται στις περιπτώσεις αξιώσεως αστικής αποζημίωσης, ανυπαίτια άγνοια και των γεγονότων ή των περιστάσεων από τα οποία προκύπτει η παράνομη

¹²⁷ Κατσανάκη Φ. Ευθύνη παρόχων υπηρεσιών Internet κατά τη διαμεσολάβηση στη διακίνηση παράνομου υλικού, ΧρΙΔ 2008, σελ. 271 επ.

¹²⁸ Χριστοδούλου Κ., Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2013, σελ. 76 επ. και Ιγγλεζάκης Ι., Η ρύθμιση της ευθύνης των φορέων παροχής υπηρεσιών διαδικτύου, περιεχόμενο, έκταση και φύση αυτής, ΕΕΕυρΔ, 2004, σελ. 625 επ.

¹²⁹ Γιαννόπουλος Γ., όπ.π., σελ. 130 επ.

δραστηριότητα. Τέλος, ο πάροχος κοινωνικής δικτύωσης θα πρέπει απευθείας μόλις αντιληφθεί το παράνομο περιεχόμενο να το αποσύρει ή να καθιστά την πρόσβαση των υπολοίπων χρηστών σε αυτό αδύνατη. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε ότι η απόσυρση του παράνομου περιεχομένου θα πρέπει να γίνεται με τήρηση των αρχών της ελευθερίας της έκφρασης και πληροφόρησης. Απαλλαγή δε από την ευθύνη δε χωρεί όταν ο χρήστης ενεργεί υπό την εξουσία ή τον έλεγχο του παρόχου κοινωνικής δικτύωσης¹³⁰. Για παράδειγμα, η ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia προτού επιτρέψει την τροποποίηση του περιεχομένου που φιλοξενεί ελέγχει το νέο περιεχόμενο και συνεπώς, δεν απαλλάσσεται από τυχόν ευθύνη γι' αυτό.

Επιπλέον, το άρθρο 15 ΟΔΗΛΕ (άρ. 14 Π.Δ. 131/2003) εισάγει την απουσία γενικής υποχρέωσης ελέγχου. Η απουσία αυτή της γενικής υποχρέωσης ελέγχου καθιερώνεται, όπως ήδη έχουμε αναλύσει, αφενός, λόγω της πολύ μεγάλης τεχνικής δυσκολίας για έλεγχο της τόσο μαζικά αναρτώμενης πληροφορίας στο διαδίκτυο και αφετέρου, για την προάσπιση του χαρακτήρα του διαδικτύου ως χώρου ελεύθερης διακίνησης της πληροφορίας και ελεύθερης έκφρασης. Συνεπώς, ο πάροχος κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι υποχρεωμένος να ελέγχει κάθε δημοσίευση ξεχωριστά, αλλά απλώς να μην παραβαίνει ένα γενικότερο καθήκον επιμέλειας ως προς τη διασφάλιση της προστασίας των χρηστών του. Στο γενικότερο αυτό καθήκον επιμέλειας του παρόχου ανήκει για παράδειγμα η διαγραφή προδήλως παράνομου περιεχομένου ή η διατήρηση συστήματος αναφοράς παράνομου περιεχομένου (σύστημα «Notice and Take-Down»¹³¹).

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι ο πάροχος θα ευθύνεται για τις παράνομες δραστηριότητες που τελούνται μέσω των υπηρεσιών του, όταν είτε έχει είτε θα έπρεπε να έχει, σύμφωνα με τις ειδικές κάθε φορά περιστάσεις, γνώση και έλεγχο των πληροφοριών που προέρχονται από τους χρήστες. Επομένως, και με δεδομένο ότι ο πάροχος δεν έχει, σε κάθε περίπτωση, γενική υποχρέωση ελέγχου και αναζήτησης των παρανομιών, αυτός θα υπέχει ευθύνη μόνο σε περίπτωση που βαρύνεται με δόλο ή και βαριά αμέλεια σε σχέση με την ύπαρξη του παράνομου περιεχομένου. Ως εκ τούτου, δεν στοιχειοθετείται ευθύνη των ενδιαμέσων για τυχόν παράνομες πληροφορίες που εισφέρουν οι χρήστες, όταν στο πρόσωπο των παρόχων υπάρχει μόνο ελαφρά αμέλεια¹³².

Κρίσιμο, λοιπόν, για την απαλλαγή του παρόχου είναι το στοιχείο της γνώσης της ενδεχόμενης παράνομης προσβολής και το χρονικό σημείο κατά το οποίο αυτός ειδοποιήθηκε για την ύπαρξή της¹³³. Μετά από την γνώση του πιθανώς παράνομου προσβλητικού περιεχομένου, ο μεσάζων οφείλει να ελέγξει τη βασιμότητα της καταγγελίας και να προβεί στα κατάλληλα μέτρα, ανεκτικά ή κατασταλτικά. Δεν δύναται, δηλαδή, να θεμελιωθεί ευθύνη σε βάρος του μεσάζοντος λόγω μη τήρησης της γενικής υποχρέωσης πρόνοιας και προστασίας της προσωπικότητας τρίτων, αλλά μόνο και εφόσον πραγματοποιηθεί ειδοποίηση (ή η με οποιονδήποτε άλλον τρόπο γνώση) αυτού για την πιθανή ύπαρξη παράνομου περιεχομένου, εκκινεί η υποχρέωσή του να καταβάλλει όλη την απαιτούμενη επιμέλεια του μέσου συνετού επιχειρηματία στις αντίστοιχες συναλλαγές. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, γίνεται δεκτό ότι ο πάροχος ευθύνεται για κάθε μορφή υπαιτιότητας (και για ελαφρά αμέλεια κατ' άρ. 330 εδ. β' ΑΚ)¹³⁴.

¹³⁰ Δεληγιάννη Ε., όπ.π., σελ. 162 επ.

¹³¹ Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 5^ο – Η προστασία της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα, Ι. Εξώδικη προστασία, α) Συστήματα Ειδοποίησης και Απόσυρσης (Notice and Take Down Systems).

¹³² Χριστοδούλου Κ., όπ.π. σελ. 81 επ.

¹³³ Τασίκας Α., Άρση από Τρίτο της Προσβολής Προσωπικότητας (σε ευθύνη από προσβλητικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2019, σελ. 309 επ.

¹³⁴ Τασίκας Α., όπ.π. σελ. 311 επ.

Όμως, ζήτημα αποτελεί το πότε ο εκάστοτε πάροχος φέρει «πραγματική γνώση» για τις παράνομες δραστηριότητες, κατά τις διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 1 α' της Οδηγίας 2000/31/EK (άρθρο 13 παρ. 1 α' Π.Δ. 131/2003). Η γνώση των συγκεκριμένων γεγονότων από τα οποία προκύπτει η παράνομη δραστηριότητα μπορεί, κατ' αρχάς, να προκύψει με οποιονδήποτε τρόπο, είτε μετά από έλεγχο με πρωτοβουλία του παρόχου, είτε μετά από κοινοποίηση στον πάροχο της ύπαρξης τέτοιας δραστηριότητας. Με μια τέτοια κοινοποίηση, όμως, δεν σημαίνει αυτομάτως ότι θα στοιχειοθετείται γνώση του παρόχου και άρα μη απαλλαγή του από την ευθύνη, αλλά η ενημέρωση σχετικά με την παρανομία πρέπει να είναι ακριβής, ειδική και εμπεριστατωμένη.

Η νομολογία έχει θέσει διάφορα κριτήρια ως προς τον προσδιορισμό της «πραγματικής γνώσης». Για παράδειγμα η υπ' αρ. 3016/2018 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹³⁵ έκρινε ότι «η εξώδικη όχληση υπό το παραπάνω περιεχόμενο και χωρίς την επισύναψη των διαλαμβανόμενων σε αυτήν εγγράφων συνιστά απλή κοινοποίηση ισχυρισμών και δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως πληροφόρηση των πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν την αδικοπραξία των παραπάνω πελατών της εναγομένης». Κατά το ως άνω δικαστήριο, λοιπόν, απαιτείται κοινοποίηση δικαστικής απόφασης που να αναγνωρίζει την ύπαρξη παράνομου περιεχομένου και, συνεπώς, η απλή εξώδικη δήλωση δε θεωρείται ειδική και εμπεριστατωμένη ενημέρωση του παρόχου¹³⁶. Επιπλέον, το ΔΕΕ έχει θέσει ένα ακόμη κριτήριο για τον προσδιορισμό της «πραγματικής γνώσης», αυτό του μέτρου αντίληψης του μέσου συνετού επιχειρηματία στις αντίστοιχες συναλλαγές¹³⁷. Κατά τα ανωτέρω, ο πάροχος μπορεί να υπέχει αστική ευθύνη, όχι μόνο εάν πραγματικά γνωρίζει την παρανομία αλλά και στην περίπτωση που, μη επιδεικνύοντας την απαιτούμενη προσοχή του μέσου συνετού επιχειρηματία, υπαίτια αγνοεί τον παράνομο χαρακτήρα της δραστηριότητας. Η θέση αυτή ως προς τη γνώση του μεσάζοντος φαίνεται ενδεχομένως προβληματική, ιδίως ενόψει της απαγόρευσης της γενικευμένης υποχρέωσης ελέγχου των παρόχων¹³⁸. Τέλος δε, η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου Ολλανδίας της 25^{ης}.11.2005 Lycos κατά Pessers¹³⁹, έθεσε ένα ακόμη ενδιαφέρον κριτήριο, αυτό της ικανότητας του παρόχου «χωρίς κανένα περιθώριο λάθους» να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το περιεχόμενο που φιλοξενεί είναι παράνομο. Στην ως άνω υπόθεση το Ολλανδικό Ακυρωτικό απάλλαξε τον πάροχο ακριβώς επειδή το δυσφημιστικό περιεχόμενο άφηνε κάποια περιθώρια αμφιβολίας ως προς την ύπαρξη παρανομίας.

Σε κάθε περίπτωση, το αν συντρέχει πραγματική γνώση ή άγνοια του παρόχου είναι θέμα αποδεικτικό και πρέπει να κρίνεται *ad hoc* λαμβανομένων υπόψιν από τον εφαρμοστή του νόμου όλων των υπαρχόντων στοιχείων. Αν, λοιπόν, ο πάροχος κοινωνικής δικτύωσης καταφέρει να

¹³⁵ Βλ. ΠΠρΑθ 3016/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹³⁶ Αντίθετοι οι Σπυρόπουλος Σ., Η διάκριση των παρόχων υπηρεσιών στο διαδίκτυο και η οριοθέτηση της ευθύνης τους με βάση την κοινοτική Οδηγία 2000/31/EK σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΔΙΜΕΕ τεύχος 3/2005, σελ 372 επ. και Διαμαντή Ε., Ευθύνη των μεσάζοντων παροχής υπηρεσιών στο διαδίκτυο κατά το Π.Δ. 131/2003, ΔΕΕ 10/2004, σελ. 989 επ., σύμφωνα με τους οποίους για τη λήψη γνώσης του παρόχου φιλοξενίας σχετικά με την παρανομία, αρκεί και απλή ειδοποίηση.

¹³⁷ Βλ. ΔΕΕ C-324/09 L' Oreal SA κ.λπ. κατά eBay International AG κ.λπ., σκ. 120, σύμφωνα με την οποία: «εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξετάσει αν η eBay είχε λάβει «γνώση των γεγονότων ή των περιστάσεων από τις οποίες προκύπτει η παράνομη δραστηριότητα ή πληροφορία» σε σχέση με τις επίδικες προσφορές προς πώληση και στο μέτρο που αυτές προσέβαλαν σήματα της L'Oréal. Επί της τελευταίας αυτής πτυχής, αρκεί, προκειμένου ο παρέχων υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας να μην τυχάνει του προβλεπόμενου στο άρθρο 14 της οδηγίας 2000/31 πλεονεκτήματος της εξαιρέσεως από την ευθύνη, να είχε λάβει γνώση των γεγονότων ή περιστάσεων βάσει των οποίων ένας συνετός επιχειρηματίας θα είχε διαπιστώσει τον παράνομο χαρακτήρα και θα είχε ενεργήσει σύμφωνα με την παράγραφο 1, στοιχείο β', του άρθρου 14». Διαθέσιμη σε: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=el&num=C-324/09>.

¹³⁸ Βλ. Σταυρίδου Σ., Σημείωμα επί της απόφασης ΠΠρΑθ 3016/2018, ΧρΙΔ τεύχος 4/2019, 296 επ.

¹³⁹ Διαθέσιμη σε <http://www.rechtspraak.nl/ljn.asp?ljn=AU4019>.

αποδείξει ότι δεν είχε «πραγματική γνώση» του παράνομου προσβλητικού περιεχομένου, ενώ είχε λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα προστασίας που του επιβάλει το γενικό καθήκον επιμέλειας ή ακόμη ότι απέσυρε ταχέως με το που το αντελήφθη το παράνομο περιεχόμενο, τότε απαλλάσσεται από την ευθύνη για προσβολή της προσωπικότητας (νόθος αντικειμενική ευθύνη).

II. Το νέο καθεστώς ευθύνης των παρόχων «διαμοιρασμού περιεχομένου» βάσει του άρ. 17 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/790 DSM

Οι πλατφόρμες των κοινωνικών δικτύων αποτελούν τον κατεξοχήν χώρο παράνομου διαμοιρασμού περιεχομένου πνευματικής ιδιοκτησίας, ενώ η «αγορά» πνευματικού περιεχομένου έχει πληγεί ανεπανόρθωτα εξαιτίας αυτού του γεγονότος. Το περιουσιακό δικαίωμα των δημιουργών, των ερμηνευτών κ.λπ. καταπατάται σφόδρα, καθώς οι πάροχοι, μέσω αυτής της παράνομης δραστηριότητας, καρπώνονται δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό της αξίας του περιεχομένου, ενώ μέρος των εσόδων δεν φτάνει ποτέ στους καλλιτέχνες (πρόκειται για το λεγόμενο «*value gap*»¹⁴⁰, κατά το οποίο σχηματίζεται ένα «κενό αξίας» ανάμεσα στον δημιουργό που συμβάλλει πνευματικά στην δημιουργία του έργου και στον πάροχο που αποκομίζει όλο το κέρδος από την παρουσίαση αυτού στο κοινό). Πέραν, όμως, του περιουσιακού δικαιώματος, παγίως προσβάλλεται και το ηθικό, λόγω πιθανών σφετερισμών, υποκλοπών ή μεταλλάξεων που μπορεί να υποστούν τα έργα στα κοινωνικά δίκτυα. Ακόμη δε, η σε τόσο μεγάλο βαθμό «εκμετάλλευση» των έργων από τρίτους χωρίς τις απαραίτητες άδειες μπορεί να αποτελέσει κατά τα ανωτέρω αναφερόμενα ευθεία προσβολή της προσωπικότητας των δημιουργών (ή άλλων δικαιούχων συγγενικών δικαιωμάτων).

Το θέμα αυτό έχει γίνει προσπάθεια να επιλυθεί με διάφορους τρόπους. Ένας σχετικά αποτελεσματικός εξ αυτών είναι η δημιουργία «επί πληρωμή» (premium) πλατφορμών (π.χ. Netflix, Spotify, YouTube Premium, κ.λπ.), που εκμεταλλεύονται νομίμως έργα και αποδίδουν μέρος των εσόδων στους δημιουργούς ως αμοιβή. Ωστόσο, παρά τη δημοτικότητα, που λόγω των χαμηλών αντιτίμων και την προσφορά στο κοινό καλής ποιότητας περιεχομένου χωρίς διαφημίσεις, οι πλατφόρμες αυτές συγκεντρώνουν, το πρόβλημα δεν έχει αντιμετωπιστεί στη ρίζα του. Η «πειρατεία» στα κοινωνικά δίκτυα συνεχίζει να βρίσκει έδαφος. Για τον λόγο αυτό, στην Οδηγία (ΕΕ) 2019/790 για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά που υπερψηφίσθηκε πρόσφατα περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, μια διάταξη που σχετίζεται αποκλειστικά με την ευθύνη της συγκεκριμένης κατηγορίας παρόχων κοινωνικής δικτύωσης και αφορά το περιεχόμενο πνευματικής ιδιοκτησίας που κυκλοφορεί στους κόλπους τους. Πρόκειται για το άρθρο 17, που φέρει τον τίτλο «*χρήση προστατευόμενου περιεχομένου από παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών ανταλλαγής περιεχομένου*». Σκοπός, λοιπόν, της νέας ρύθμισης, που περιέχεται στο άρθρο 17 της Οδηγίας, είναι να διαμορφώσει ένα πιο εκσυγχρονισμένο πλαίσιο, προσαρμοσμένο στη σύγχρονη διαδικτυακή πραγματικότητα, για την προστασία των δικαιωμάτων των δικαιούχων του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων, να προστατεύσει την προσωπικότητα αυτών και να άρει την ανασφάλεια δικαίου, που ενδεχομένως υπήρχε, ως προς τη νομική αντιμετώπιση της δραστηριότητας των παρόχων υπηρεσιών διαμοιρασμού περιεχομένου για θέματα προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της πρόβλεψης ενός νέου συστήματος ευθύνης των παρόχων αυτών, ειδικά για την περίπτωση προσβολών πνευματικών δικαιωμάτων.

¹⁴⁰ Παραμυθιώτης Γ., Πρόσφατες εξελίξεις στο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Αθήνα 2020, σελ. 64 επ.

Σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 2 παρ. 6 της Οδηγίας πάροχος διαμοιρασμού¹⁴¹ περιεχομένου είναι «ο πάροχος υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας του οποίου ο κύριος ή ένας από τους κύριους σκοπούς είναι να αποθηκεύει και να παρέχει πρόσβαση στο κοινό σε σημαντική ποσότητα προστατευόμενων από την πνευματική ιδιοκτησία ή άλλων αντικειμένων προστασίας που αναφορτώνονται από τους χρήστες του, και τα οποία η υπηρεσία βελτιστοποιεί και προωθεί με σκοπό το κέρδος». Πρόκειται για έναν ορισμό με στενότερο περιεχόμενο από τον όρο «πάροχος φιλοξενίας» και πολύ στενότερο από τον όρο «πάροχος κοινωνικής δικτύωσης». Ωστόσο, όπως αποδεικνύεται στην πράξη, αυτό μικρή σημασία έχει, δεδομένου ότι τις περισσότερες φορές τα κοινωνικά δίκτυα ανήκουν και στις τρεις αυτές κατηγορίες παρόχων.

Η βασική καινοτομία του άρθρου 17 της DSM είναι η ρητή ρύθμιση πρωτογενούς ευθύνης των παρόχων. Ο πάροχος εδώ ευθύνεται ως αυτουργός της προσβολής και όχι ως «τρίτος», όπως υπό το ισχύον καθεστώς¹⁴² και συνεπώς, οφείλει να λάβει και τις απαραίτητες άδειες για το περιεχόμενο που αναφορτώνεται από χρήστες οι οποίοι δεν κατέχουν τα σχετικά δικαιώματα. Αυτό βέβαια δε θα συμβαίνει (σύμφωνα με την παρ. 2 του άρ. 17 DSM) στις περιπτώσεις χρηστών που «ενεργούν σε εμπορική βάση» ή «η δραστηριότητά τους αποφέρει σημαντικά έσοδα». Στόχος της ρύθμισης αυτής είναι να μην επωφελούνται την άδεια που έλαβε ο πάροχος πρόσωπα που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στα κοινωνικά δίκτυα και αποκομίζουν σημαντικά κέρδη από αυτά (όπως οι επαγγελματίες youtubers, influencers κ.λπ.), οι οποίοι θα χρειάζονται ξεχωριστή άδεια εκμετάλλευσης¹⁴³. Πάντως, οι πάροχοι βαρύνονται πλέον με αυξημένα καθήκοντα επιμέλειας ως προς την τήρηση όλων των απαραίτητων μέτρων για την νόμιμη κυκλοφορία περιεχομένου στο εσωτερικό τους. Ρητώς δε ορίζεται στην παρ. 3 του άρ. 17, ότι για τους συγκεκριμένους ως άνω παρόχους και τις ως άνω πράξεις παρουσίας ή διάθεσης στο κοινό, δεν εφαρμόζεται το άρ. 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/31/EK σχετικά με το καθεστώς περιορισμού της ευθύνης των παρόχων υπηρεσιών φιλοξενίας.

Ο πάροχος διαμοιρασμού περιεχομένου οφείλει, λοιπόν, να έχει λάβει άδεια για κάθε έργο που αναρτάται στην πλατφόρμα του. Ωστόσο, σε περίπτωση μη λήψης αυτής, είναι δυνατόν και πάλι να απαλλαγεί από την ευθύνη, αν αποδείξει ότι επέδειξε την πρόπουσα επιμέλεια σε σχέση με τις κάτωθι προϋποθέσεις. Αρχικά, οφείλει να αποδείξει ότι κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την λήψη άδειας χρήσης από τον δικαιούχο. Οφείλει, δηλαδή, να εξαντλήσει κάθε μέσο προσπαθώντας να έρθει σε επαφή με τον δικαιούχο ή τον αντίστοιχο Οργανισμό Συλλογικής Διαχείρισης. Αυτοί βεβαίως δεν είναι υποχρεωμένοι να παραχωρήσουν τη σχετική άδεια στον πάροχο. Στη συνέχεια, οφείλει να αποδείξει ότι έχει καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να εξασφαλίσει την έλλειψη διαθεσιμότητας του προστατευόμενου περιεχομένου, για το οποίο έχει λάβει τις απαραίτητες άδειες από τους δικαιούχους. Η ρύθμιση αυτή φωτογραφίζει τη λειτουργία αυτοματοποιημένων-αλγοριθμικών συστημάτων φιλτραρίσματος του περιεχομένου (upload filters)¹⁴⁴ που θα λειτουργούν με την αναγνώριση πληροφοριών των έργων, όπως το ψηφιακό αποτύπωμα (digital fingerprint). Τις

¹⁴¹ Ο όρος «ανταλλαγή περιεχομένου» αποτελεί μετάφραση του όρου «content sharing» στο αγγλικό κείμενο. Πρόκειται για μία αστοχία ως προς τη μεταφορά του νοήματος στην ελληνική καθώς ο ρόλος των παρόχων δεν είναι η ανταλλαγή του περιεχομένου, όπως στα δίκτυα P2P, αλλά ο διαμοιρασμός αυτού από τους χρήστες (share = μοιράζω). Ορθότερος όρος, λοιπόν, αποτελεί ο «διαμοιρασμός περιεχομένου».

¹⁴² Κοριατοπούλου-Αγγέλη Π., Προς μια κάθετη ρύθμιση της ευθύνης των διαδικτυακών παρόχων: Άρση της ασυλίας για τη διακίνηση προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία περιεχομένου, ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2017, σελ. 212 επ.

¹⁴³ Οριακή περίπτωση αποτελούν οι χρήστες που επιδιώκουν έμμεσο οικονομικό όφελος, όταν δηλαδή η δημοσίευση δεν τους αποφέρει έσοδα από διαφημίσεις αλλά συμβάλλει φερ' ειπείν στην προώθηση της επαγγελματικής τους ιδιότητας.

¹⁴⁴ Quintais, J.P., The New Copyright in the Digital Single Market Directive: A Critical Look, European Intellectual Property Review (2019), July 24, 2019, διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3424770> σελ. 18 επ.

πληροφορίες αυτές θα παρέχουν, με σκοπό την αυτοπροστασία τους, οι δικαιούχοι στους παρόχους.¹⁴⁵ Δικαίως, η ρύθμιση αυτή έχει κατακριθεί δεόντως, λόγω του μη ελεγχόμενου περιορισμού που θα ασκήσει η πρακτική αυτή στην ελευθερία της έκφρασης και του λόγου μέσω του πολύ πιθανού «overblocking» που μπορεί να εφαρμοστεί. Την προβληματική αυτή θα μελετήσουμε αναλυτικά στη συνέχεια¹⁴⁶. Τέλος, προκειμένου να απαλλαγούν της ευθύνης για μη αδειοδοτημένες χρήσεις οι πάροχοι καλούνται, περαιτέρω, να αποδείξουν ότι έχουν ενεργήσει άμεσα, με τη λήψη της επαρκώς τεκμηριωμένης ειδοποίησης από τους δικαιούχους, προκειμένου να απενεργοποιήσουν την πρόσβαση ή να αποσύρουν από τους ιστοτόπους τους έργα ή άλλα αντικείμενα προστασίας στα οποία αφορά η ειδοποίηση. Η προϋπόθεση αυτή (υποχρεωτική και για την απαλλαγή από την ευθύνη των παρόχων φιλοξενίας κατά την ΟΔΗΛΕ) σκιαγραφεί τη λειτουργία των συστημάτων «ειδοποίησης και απόσυρσης» (Notice and Take Down Systems). Στην περίπτωση του άρ. 17 της DSM, όμως, δεν αρκεί η απλή απόσυρση του περιεχομένου αλλά απαιτείται περαιτέρω οι πάροχοι να αποδείξουν ότι έχουν καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να αποτρέψουν μελλοντικές επαναφορτώσεις του (Notice and Stay Down Systems)¹⁴⁷ που στην πράξη δεν θα μπορεί παρά να τηρηθεί μόνο με τη χρήση φίλτρων.

Σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 17, προκειμένου να προσδιοριστεί αν ο πάροχος υπηρεσιών έχει συμμορφωθεί με τις ως άνω υποχρεώσεις της παρ. 4, σε περίπτωση μη λήψη άδειας, θα πρέπει, μεταξύ άλλων, και υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, να λαμβάνονται υπόψη ο τύπος, το κοινό και το μέγεθος της υπηρεσίας, το είδος των προστατευόμενων έργων που αναφορτώνονται από τους χρήστες της υπηρεσίας, καθώς και η διαθεσιμότητα κατάλληλων και αποτελεσματικών μέσων και το κόστος που έχουν αυτά για τους παρόχους υπηρεσιών. Πρόκειται, λοιπόν, για έναν όρο που προσπαθεί να μετριάσει την αυστηρότητα των προηγούμενων προϋποθέσεων καθιερώνοντας μία ad hoc στάθμιση και αξιολόγηση σε κάθε περίπτωση. Τέλος, με την παρ. 6 του άρθρου 17 θεσπίζεται ειδικό, ευνοϊκότερο καθεστώς απαλλαγής από την ευθύνη για «νέους παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών ανταλλαγής/διαμοιρασμού περιεχομένου», οι οποίοι αρκεί να τηρήσουν ορισμένες μόνο από τις προϋποθέσεις που εκτέθηκαν ανωτέρω, προκειμένου να απαλλαγούν από την ευθύνη για πράξεις παρουσίας ή διάθεσης στο κοινό μη αδειοδοτημένων έργων μέσω των υπηρεσιών τους. Δικαιολογητικό λόγο της ειδικής αυτής ρύθμισης αποτελεί η πρόθεση του ενωσιακού νομοθέτη για ενίσχυση της νεοφυούς επιχειρηματικότητας (λ.χ. start-ups)¹⁴⁸. Όσες πλατφόρμες λειτουργούν έως 3 έτη και έχουν ετήσιο κύκλο εργασιών μέχρι 10.000.000€ υποχρεούνται μόνο ως προς την προσπάθεια λήψης προηγούμενης άδειας και τη διατήρηση συστήματος Notice and Take Down, ενώ αν η πλατφόρμα συνδυάζει και περισσότερους από 5.000.000 μοναδικούς επισκέπτες το μήνα πρέπει να διαθέτει και σύστημα Notice and Stay Down. Στην ουσία, με την διευκόλυνση αυτή δίνεται μια περίοδος χάριτος στις νεοσυσταθείσες εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης, που μπορεί όμως να λειτουργήσει και ως αντικίνητρο προκειμένου να αποφευχθεί το αυστηρότερο πλαίσιο ευθύνης που προβλέπεται.

¹⁴⁵ Απόκειται στους δικαιούχους να οχλήσουν τους παρόχους. Οι τελευταίοι δε θα πρέπει να ευθύνονται για μη αδειοδοτημένες πράξεις παρουσίας ή διάθεσης στο κοινό των εν λόγω «μη ταυτοποιημένων έργων». Όμως, αν ο δικαιούχος οχλήσει τον πάροχο, η διάταξη μοιάζει να υποχρεώνει τον τελευταίο να καταρτίσει μαζί του σύμβαση (ετερομερώς αναγκαστική σύμβαση).

¹⁴⁶ Βλ. αναλ. Κεφάλαιο 4^ο – III Το φαινόμενο του «overblocking» - Η προβληματική σε σχέση με την παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης από τους παρόχους κοινωνικής δικτύωσης.

¹⁴⁷ Quintais, J.P., ό.π., σελ. 18-19 επ.

¹⁴⁸ Βλ. αιτ. σκ. 67 Οδηγίας (ΕΕ) 2019/790.

Το καθεστώς ευθύνης του άρ. 17 DSM έχει δεχθεί εντονότατη κριτική η οποία έγκειται κυρίως στην υποχρεωτική λήψη προληπτικών μέτρων έναντι της δημοσίευσης μη αδειοδοτημένου περιεχομένου. Υποστηρίζεται ότι με την καθιέρωση των upload filters ενισχύεται η ήδη υπάρχουσα τάση της παραβίασης θεμελιωδών ελευθεριών, όπως η ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, στο πλαίσιο λειτουργίας των πλατφόρμων κοινωνικής δικτύωσης¹⁴⁹. Επίσης, οι πάροχοι δε θεωρούνται (και ούτε θα έπρεπε να θεωρούνται) ικανοί να κρίνουν επί της νομιμότητας ή μη του περιεχομένου, πόσο μάλλον τα αυτοματοποιημένα αυτά συστήματα που περιγράφονται στην DSM τα οποία είναι πιθανό να μπλοκάρουν μαζικά το ανέβασμα καθ' όλα νόμιμων πληροφοριών. Τέλος, το συγκεκριμένο άρθρο στρέφεται κυρίως προς την προστασία του περιουσιακού δικαιώματος των δημιουργών και όχι τόσο του ηθικού ή της προσωπικότητας, δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμία πρόβλεψη σε αυτό σε σχέση με τον περιορισμό των αθέμιτων επεμβάσεων στα έργα. Παρ' όλα αυτά, είναι σαφές ότι παρά τις όποιες προβληματικές, το νέο αυτό καθεστώς ευθύνης παρόχων θα φέρει σε πολύ καλύτερη θέση κάθε δημιουργό ή άλλο δικαιούχο πνευματικού δικαιώματος απέναντι στην αχανή εκμετάλλευση των έργων τους στις πλατφόρμες των κοινωνικών δικτύων.

III. Το φαινόμενο του «overblocking» - Η προβληματική σε σχέση με την παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης από τους παρόχους κοινωνικής δικτύωσης

Παρατηρώντας τα δεδομένα, διαπιστώνουμε ότι οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελούν πλέον μόνο τεχνολογικές υποδομές που διευκολύνουν την άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης αλλά έχουν εξελιχθεί σε παράγοντα ρύθμισής της. Οι πλατφόρμες μέσω των εταιρειών διαχείρισης και ελέγχου παρανόμου περιεχομένου που αναλαμβάνουν εποπτικό ρόλο (moderators) ή μέσα από τη χρήση συγκεκριμένων αλγορίθμων υιοθετούν την πρακτική της «προληπτικής διαγραφής» περιεχομένου τρίτων προκειμένου να μην αντιμετωπίσουν ζητήματα δικής τους αστικής ευθύνης. Προφανώς, το ζήτημα δε δημιουργείται από τη διαγραφή προδήλως παράνομου περιεχομένου. Άλλωστε κάτι τέτοιο, όπως είδαμε, αποτελεί υποχρέωση των παρόχων βάσει του γενικού καθήκοντος επιμέλειάς τους. Δημιουργείται, όμως, ζήτημα λόγω της διαγραφής εκείνου του περιεχομένου που συγκεντρώνει απλώς υποψία παρανομίας. Η καθόλου σπάνια αυτή πρακτική των πλατφορμών έχει χαρακτηριστεί ως «παράπλευρη λογοκρισία» (collateral censorship)¹⁵⁰ και συνιστά μεγάλη απειλή για την ελευθερία του λόγου και της έκφρασης ειδικότερα στα κοινωνικά δίκτυα που χαρακτηρίζονται ως χώροι ελεύθερης ροής της πληροφορίας.

Είναι οι πάροχοι μέσω των ελεγκτικών τους μηχανισμών αρμόδιοι να κρίνουν αν ένα περιεχόμενο είναι παράνομο ή όχι; Το ζήτημα είναι αφενός πραγματολογικό, αφού απαιτείται εκτίμηση από τους παρόχους των αποδεικτικών στοιχείων για την υπαγωγή στο πραγματικό του εκάστοτε εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, είναι αφετέρου και αξιολογικό, καθώς η όποια κρίση

¹⁴⁹ Βλ. ΔΕΕ C-401/19, Προσφυγή της Πολωνίας, σύμφωνα με την οποία: «η επιβολή στους παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών της υποχρέωσης να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να αποτρέψουν τις μελλοντικές αναφορτώσεις έργων και άλλων αντικειμένων προστασίας, ως προς τα οποία οι δικαιούχοι υπέβαλαν επαρκώς τεκμηριωμένη ειδοποίηση (άρθρο 17, παράγραφος 4, στοιχείο γ', τελευταία ημιπερίοδος της οδηγίας 2019/790) συνεπάγεται –με σκοπό την απαλλαγή από την ευθύνη– την ανάγκη προηγούμενου αυτόματου ελέγχου (φιλτραρίσματος) από τους παρόχους του περιεχομένου που καθίσταται προσβάσιμο προς τους χρήστες στο διαδίκτυο, και κατά συνέπεια την ανάγκη θέσπισης μηχανισμών προληπτικού ελέγχου. Ένας τέτοιος μηχανισμός υπονομεύει την ουσία του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης και δεν πληροί την απαίτηση περί αναλογικότητας και αναγκαιότητας του περιορισμού του εν λόγω δικαιώματος» διαθέσιμη σε <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62019CN0401:EL:PDF>.

¹⁵⁰ Ανθόπουλος Χ., Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online, διαθέσιμο σε www.constitutionalism.gr.

προϋποθέτει αξιολόγηση των περιστάσεων βάσει κανονιστικών κριτηρίων¹⁵¹. Απαιτείται, δηλαδή, μία νομική-αξιολογική κρίση για το αν στοιχειοθετείται ενδεχομένως προσβολή της προσωπικότητας κατ' άρ. 57 ΑΚ. Όμως, οι πάροχοι δεν έχουν ούτε την ικανότητα ούτε το θεσμικό ρόλο για να κρίνουν κατ' αυτόν τον τρόπο. Για τον λόγο αυτόν, η προβλεπόμενη διαδικασία απόσυρσης περιεχομένου για το οποίο ο πάροχος έχει ειδοποιηθεί σχετικώς δεν επιτάσσει την υποχρέωση του τελευταίου για εξαρχής απόσυρση του περιεχομένου, αλλά την προηγούμενη επικοινωνία του παρόχου, αφενός, με τον καταγγέλλοντα και αφετέρου, με τον χρήστη που ανέβασε το επίμαχο υλικό, προκειμένου να δοθεί στον τελευταίο χώρος, ώστε να μπορέσει να αποδείξει τη νομιμότητα της δημοσίευσής του. Στόχος αυτού είναι να επιτυγχάνεται μία ελάχιστη δικαϊκή ασφάλεια με την ικανοποίηση του δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης. Ωστόσο, αυτή η πρακτική τις περισσότερες φορές παραβλέπεται ή διεξάγεται εντελώς τυπικά με αποτέλεσμα να προσβάλλονται εν τέλει θεμελιώδη δικαιώματα των χρηστών από τη δραστηριότητα των παρόχων.

Έτσι, καταλήγει το φαινόμενο του overblocking να είναι ευρέως διαδεδομένο στα κοινωνικά δίκτυα, ενώ πολλές φορές μάλιστα έχει τύχει αυτό να είναι και νομικά αποδεκτό. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα παράνομης διαγραφής δημοσιεύσεων που έχουν λάβει μεγαλύτερη δημοσιότητα ενώ εκφάνσεις της πρακτικής αυτής αντανakλώνται και σε ορισμένα νομοθετήματα. Για παράδειγμα, ο γερμανικός νόμος NetzDG (2017) για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους και των fake news στα κοινωνικά δίκτυα¹⁵² ενισχύει την εξουσία των παρόχων και καθιερώνει ένα μικτό ιδιωτικό-δημόσιο σύστημα ειδοποίησης και απόσυρσης με ανοχή στην απόσυρση ακόμη και νόμιμων ή μη προφανώς παράνομων περιεχομένων, εάν έτσι αποφεύγεται η διάδοση παράνομου περιεχομένου που εμπίπτει στην κατηγορία της ρητορικής μίσους ή των fake news. Στην ίδια λογική επικύρωσης του overblocking των πλατφορμών έχει κινηθεί και η νομολογία. Το ΔΕΕ στην υπόθεση C-18/18 Eva Glawischnig-Piesczek κατά Facebook Ireland Limited¹⁵³ υποχρέωσε το Facebook «να διαγράψει πληροφορίες τις οποίες αποθήκευε και των οποίων το περιεχόμενο ήταν πανομοιότυπο με το περιεχόμενο πληροφορίας κριθείσας προγενέστερα ως παράνομης ή να αποκλείσει την πρόσβαση στις πληροφορίες αυτές, ανεξαρτήτως της ταυτότητας του αιτούντος την αποθήκευσή τους». Βλέπουμε λοιπόν, μία εκ των προτέρων στάθμιση δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων, της προστασίας της προσωπικότητας και της ελεύθερης έκφρασης με την πρώτη να υπερισχύει στις περιπτώσεις αυτές. Αυτό όμως πρέπει να αποτελεί την εξαίρεση στον κανόνα της θεώρησης ως παράνομης της απόσυρσης νόμιμου περιεχομένου.

Η παράνομη δραστηριότητα των παρόχων μέσω του φαινομένου του overblocking, εν συγκρίσει προς τις εθνικές ή διεθνείς εγγυήσεις για την ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης, μπορεί να περιορισθεί με την επιβολή υποχρέωσης συμμόρφωσής τους προς το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία στον ευρωπαϊκό χώρο δεν μπορεί παρά να έχει ως παράμετρο αναφοράς την ΕΣΔΑ και τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Σε αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να στοχεύει και το νεοσύστατο Oversight Board του Facebook. Το OB, γνωστό και ως «*το Ανώτατο Δικαστήριο του Facebook*»¹⁵⁴ συγκροτήθηκε στο πλαίσιο μιας πολιτικής αυτορρύθμισης της πλατφόρμας και αποτελεί ελεγκτικό μηχανισμό, υπό τη μορφή εποπτικού συμβουλίου, με στόχο τη

¹⁵¹ Τασίκας Α., Άρση από Τρίτο της Προσβολής Προσωπικότητας (σε ευθύνη από προσβλητικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2019, σελ. 311 επ.

¹⁵² Διαθέσιμος σε <https://ec.europa.eu/growth/toolsdatabases/tris/el/search/?trisaction=search.detail&year=2020&num=174>.

¹⁵³ Βλ. ΔΕΕ C-18/18 διαθέσιμη σε <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-18/18&language=EL>.

¹⁵⁴ Γιαννακόπουλος Κ., Η κρυφή γοητεία του ιδιωτικού ψηφιακού συνταγματισμού. Σκέψεις με αφορμή την ίδρυση και τη λειτουργία του «Ανώτατου Δικαστηρίου» του Facebook », ΕφημΔΔ, τεύχος 1/2021, σελ. 27 επ..

διασφάλιση της ελευθερίας της έκφρασης στο πλαίσιο της πλατφόρμας. Από τις πρώτες αποφάσεις του που δημοσιεύθηκαν στις 28.01.2021 το OB φαίνεται να αποτελεί μία τομή στην αντιμετώπιση του overblocking στο Facebook, καθώς, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, όχι μόνο λαμβάνει υπόψην του τις διεθνείς επιταγές και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά χρησιμοποιεί αυτά ως βάση ερμηνείας, ή ακόμη και ελέγχου των Community Standards της πλατφόρμας (το λεγόμενο «lex Facebook»). Πράγματι, λοιπόν το OB έχει τα χαρακτηριστικά ενός Ανωτάτου Δικαστηρίου που προάγει έλεγχο συνταγματικότητας στο νομικό πλαίσιο του Facebook. Βεβαίως, παρά τον έντονο ενθουσιασμό του νομικού κόσμου γύρω από το νέο αυτόν θεσμό, το OB δεν απέφυγε να αποτελέσει αντικείμενο έντονης κριτικής¹⁵⁵. Ας μην ξεχνάμε πάντως ότι αν και οι πρώτες ενδείξεις ως προς τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητά του είναι θετικές, είναι πολύ νωρίς για να καταλήξουμε στο αν η συνολική του ύπαρξη αποτελεί κάτι το προκρινόμενο.

Σε κάθε περίπτωση, η παράνομη δραστηριότητα των πλατφορμών μπορεί να θεμελιώσει ευθεία ευθύνη των παρόχων για προσβολή της προσωπικότητας των χρηστών και ελέγχεται, συνεπώς, από τα πολιτικά δικαστήρια. Για τη θεμελίωση ενδοσυμβατικής ευθύνης του παρόχου, κρίσιμο είναι καταρχήν αν έχει συναφθεί σύμβαση παροχής υπηρεσιών μεταξύ παρόχου και χρήστη και αν ο χρήστης στο πλαίσιο αυτής έχει αποδεχθεί (κατά την εγγραφή του στην πλατφόρμα, πιθανώς υπό τη μορφή ΓΟΣ) κάποιον κανόνα περί παρακράτησης από τον πάροχο του δικαιώματος ελεύθερης αφαίρεσης περιεχομένου έπειτα από σχετική ειδοποίηση από έτερο χρήστη. Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει ευθύνη του παρόχου, γιατί η δραστηριότητά του είναι απότοκο συμβατικής δέσμευσης. Την πρακτική αυτή μάλιστα ακολουθούν οι δημοφιλέστερες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης για να μην ευθύνονται αστικώς έναντι των χρηστών των οποίων τις δημοσιεύσεις αφαιρούν. Αν, όμως, δεν υπάρχει σχετική συμβατική δέσμευση ή αν αυτή είναι άκυρη ως παράνομη και καταχρηστική, τότε είναι υπαρκτές κατά συρροή νομίμων βάσεων και η ενδοσυμβατική και η αδικοπρακτική ευθύνη του παρόχου και, συνεπώς, ο χρήστης του οποίου η δημοσίευση αποσύρεται μπορεί να αξιώσει όλα τα προστατευτικά της προσωπικότητάς του μέτρα κατ' άρ. 57 ΑΚ. Μπορούν, λοιπόν, οι χρήστες να ζητήσουν άρση της προσβολής, (στην ουσία την επαναφορά του περιεχομένου) και παράλειψη προσβολής στο μέλλον (διατήρηση αυτού), ενώ αναλόγως τη συχνότητα και το είδος χρήσης του προφίλ τους μπορούν να αποδείξουν υλική ή ηθική ζημία και να αξιώσουν αποζημίωση. Για παράδειγμα, επί επαγγελματικής χρήσης ενός κοινωνικού δικτύου, σύμφωνα με όσα αναλύσαμε προηγουμένως¹⁵⁶, μία παράνομη αφαίρεση περιεχομένου ή χειρότερα ο αναίτιος αποκλεισμός του χρήστη από το προφίλ που χρησιμοποιεί επαγγελματικά μπορεί να δημιουργήσει μεγαλύτερη ζημία (θετική και αποθετική) και, συνεπώς, αντίστοιχη αξίωση προς αποζημίωση κατά του παρόχου.

IV. Η ευθύνη των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης βάσει της Digital Services Act - DSA

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε στις 15.12.2020 την πρόταση για ένα νέο Κανονισμό για τη ρύθμιση των ψηφιακών πλατφορμών (Digital Services Act - DSA), ο οποίος αναμένεται να

¹⁵⁵ Βλ. αναλ. Γιαννακόπουλο Κ., όπ.π. σύμφωνα με τον οποίο «ο OB, καίτοι μπορεί να αυξήσει τη διαφάνεια, κάνοντας το Facebook πιο υπεύθυνο για τις επιλογές του, αποτελεί έναν ιδιωτικό θεσμό, του οποίου η νομιμοποίηση και οι πόροι εξαρτώνται από τον ιδιώτη ιδρυτή του. Ο θεσμός αυτός προωθεί μια μορφή ιδιωτικής απονομής δικαιοσύνης επί ζητημάτων διαδικτυακού περιεχομένου, η οποία περιθωριοποιεί και υβριδοποιεί τις συνταγματικές αξίες και τις δημοκρατικές εγγυήσεις. Η λογική του OB, ενώ φαίνεται να βασίζεται στο διεθνές δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, δεν παύει να επηρεάζεται αναπόφευκτα από τα ιδιωτικά πρότυπα που ορίζονται στις οδηγίες του Facebook. Συναφώς, το OB[...], θα μπορούσε να γοητεύσει και να καθησυχάσει τους δημόσιους φορείς για τις αρετές της αυτορρύθμισης, ενώ συγχρόνως θα διαβρώνει τις δικαιodoτικές αξίες και θα εδραιώνει τομείς εξουσίας που διαφεύγουν της δημοκρατικής εποπτείας».

¹⁵⁶ Βλ. Κεφάλαιο 1^ο - II. Κατηγοριοποίηση και πρόσθετα γνωρίσματα των κοινωνικών δικτύων.

κατοχυρώσει μία σειρά από αυξημένες διαδικαστικές υποχρεώσεις των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης υπό τον έλεγχο μιας εθνικής ανεξάρτητης αρχής¹⁵⁷. Η DSA δεν καταργεί τις βασικές διατάξεις που θεσπίστηκαν στο πλαίσιο της Οδηγίας για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο. Αντιθέτως, στην πραγματικότητα διατηρεί σχεδόν ανέπαφο τον πυρήνα του ισχύοντος καθεστώτος ευθύνης υπό όρους των μεσαζόντων. Συγκεκριμένα, στο άρ. 5 περιέχει πανομοιότυπες διατάξεις σχετικά με τους παρόχους υπηρεσιών φιλοξενίας. Ωστόσο, η πρόταση ενσωματώνει νέα επίπεδα ευθύνης, τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν σε ακόμη πιο δύσκολα ζητήματα ερμηνείας¹⁵⁸.

Στο πεδίο της ελευθερίας έκφρασης οι νέες υποχρεώσεις της DSA περιλαμβάνουν, εκτός των άλλων, την υιοθέτηση κατάλληλου μηχανισμού καταγγελιών (Notice and Take Down) και εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών, καθώς επίσης και τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την αποτροπή ανάρτησης παράνομου και προσβλητικού περιεχομένου στο διαδίκτυο, όπως οι εκούσιοι έλεγχοι για παράνομο περιεχόμενο από τους παρόχους. Η τελευταία αυτή πρόβλεψη καθίσταται ιδιαίτερης σημασίας καθώς ουσιαστικά δίνονται κίνητρα στους παρόχους (π.χ. μερική απαλλαγή από την ευθύνη μέσω της λεγόμενης «*ρήτρας του καλού Σαμαρείτη*»¹⁵⁹), προκειμένου να προβαίνουν σε έλεγχο του περιεχομένου, έτσι ώστε να ενισχύσουν την ψηφιακή ασφάλεια και να προστατεύσουν την προσωπικότητα των χρηστών. Επιπλέον, δεσπόζουσα θέση στην DSA κατέχει η προτροπή για αξιοποίηση της τεχνητής νοημοσύνης, καθώς και η ρητή αναφορά στους μηχανισμούς «αναφοράς και δράσης» (Notice and Action Mechanisms). Στόχο της DSA αποτελεί, άλλωστε, η απόδειξη της διαφάνειας και η απομάκρυνση οποιουδήποτε βλαβερού και παράνομου περιεχομένου. Ωστόσο, παρόλο που ενισχύεται η θέση των παρόχων υπηρεσιών και εξοπλίζονται με αυξημένες αρμοδιότητες, η τελική απόφαση απόσυρσης περιεχομένου από το διαδίκτυο θα πρέπει να λαμβάνεται από ανεξάρτητο διοικητικό όργανο και όχι από ιδιωτική εταιρία, προκειμένου να θωρακιστεί η αξιοπιστία και ουδετερότητα του διαδικτύου. Γίνεται λόγος λοιπόν για την ίδρυση μιας εθνικής ανεξάρτητης αρχής η οποία θα επιτελεί τον ρόλο αυτό. Στόχος επομένως του επόμενου διαστήματος είναι η εύρεση μέσω της DSA της κατάλληλης ισορροπίας ανάμεσα στην προστασία της ελευθερίας έκφρασης και της απομάκρυνσης βλαβερού και παράνομου περιεχομένου.

Περί της πρότασης Κανονισμού DSA, έχουν ήδη διατυπωθεί επιφυλάξεις από τη θεωρία. Ωστόσο, αυτή περιέχει, χωρίς αμφιβολία, πολλές ενδιαφέρουσες και καινοτόμες διατάξεις, αν και σε πολλά σημεία ασαφείς. Με πολλές από αυτές, όπως είδαμε, ενισχύεται η θέση των χρηστών έναντι των παρόχων, ενώ σε άλλες αποδίδεται ενεργότερος ρόλος στους ίδιους τους παρόχους ως προς την διατήρηση της νομιμότητας στους ιστοχώρους. Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη επικαιροποίησης της ρύθμισης περί ευθύνης των παρόχων είναι μεγάλη. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η DSA κινείται προς μία σωστή κατεύθυνση, μένει να δούμε και το τελικό κείμενο του Κανονισμού για να σχηματίσουμε καθαρή εικόνα του νέου πλαισίου ευθύνης παρόχων, το οποίο, δεδομένης της συζήτησης που θα διεξαχθεί γύρω από αυτή, θα είναι σαφώς πιο ολοκληρωμένο.

¹⁵⁷ X. Ανθόπουλος, Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης, όπ.π.

¹⁵⁸ Barata J., The Digital Services Act and the Reproduction of Old Confusions: Obligations, Liabilities and Safeguards in Content Moderation, VerfBlog, 02.03.2021, διαθέσιμο σε <https://verfassungsblog.de/dsa-confusions/>.

¹⁵⁹ Kuczerawy A., The Good Samaritan that wasn't: voluntary monitoring under the (draft) Digital Services Act, VerfBlog, 12.01.2021, διαθέσιμο σε <https://verfassungsblog.de/good-samaritan-dsa/>.

Κεφάλαιο 5^ο – Η προστασία της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα

I. Εξώδικη προστασία

α) Συστήματα Ειδοποίησης και Απόσυρσης (Notice and Take Down Systems)

Οι βασικοί μέθοδοι εξωδικαστικής προστασίας της προσωπικότητας από παράνομες προσβολές στα κοινωνικά δίκτυα επαφίονται κυρίως στις πολιτικές αυτορρύθμισης των παρόχων και πολύ λιγότερο προβλέπονται ρητώς στο νόμο. Διακρίνονται στον προληπτικό (*ex ante*) και κατασταλτικό (*ex post*) έλεγχο, ανάλογα με το εάν αυτός γίνεται πριν ή μετά την ανάρτηση περιεχομένου. Οι έλεγχοι αυτοί διακρίνονται περαιτέρω στον ενεργητικό (αυτεπάγγελτο) και διορθωτικό (κατόπιν αναφοράς από τρίτο) ανάλογα με το πρόσωπο που θέτει σε κίνηση τη διαδικασία ελέγχου, και τέλος, στον αυτόματο και χειροκίνητο έλεγχο, ανάλογα με το εάν την απόφαση λαμβάνει ρυθμισμένος αλγόριθμος ή εάν κρίνεται από υπάλληλο της εταιρείας διαχείρισης και ελέγχου παράνομου περιεχομένου της εκάστοτε πλατφόρμας.

Τα συστήματα ειδοποίησης και απόσυρσης (Notice and Take Down Systems) αποτελούν τον κατεξοχήν *ex post* διορθωτικό χειροκίνητο έλεγχο στο πλαίσιο προστασίας της προσωπικότητας στις διάφορες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης. Επίσης, όπως είδαμε, αποτελούν και έναν από τους βασικούς παράγοντες δημιουργίας «πραγματικής γνώσης» στους παρόχους για την ύπαρξη παράνομου περιεχομένου στους ιστούς τους και κατ' επέκταση είναι σημαντικά για τη θεμελίωση ή μη αστικής τους ευθύνης γι' αυτό, όταν η ειδοποίηση είναι ειδική και εμπεριστατωμένη. Για τα συστήματα αυτά κάνει λόγο η ΟΔΗΛΕ στο τελευταίο εδάφιο της παρ. 3 του άρ. 14, όπου προβλέπεται η δυνατότητα να θεσπισθούν «*διαδικασίες για την απόσυρση πληροφοριών ή την απενεργοποίηση της πρόσβασης σε αυτές*»¹⁶⁰. Η ενσωμάτωση του κανόνα αυτού διαφέρει ανά τα κράτη μέλη. Οι δύο κρατούσες εκφάνσεις της περιγραφόμενης διαδικασίας διακρίνονται βάσει του αν απαιτούν ως προϋπόθεση επίσημη/τυπική ειδοποίηση ή ανεπίσημη ειδοποίηση (βέβαια οι πλατφόρμες συνήθως στα πλαίσια της αυτορρύθμισής τους εμπεριέχουν συστήματα ανεπίσημης ειδοποίησης ανεξαρτήτως κράτους μέλους στο οποίο λειτουργούν). Η βασική διαφορά έγκειται στο ότι μετά την επίσημη ειδοποίηση η πλατφόρμα είναι αναγκασμένη να αποσύρει αμέσως το επίμαχο περιεχόμενο ενώ κατά την ανεπίσημη διαδικασία (που συνήθως γίνεται μέσω των δυνατοτήτων που παρέχει η ίδια η πλατφόρμα για «αναφορά – report»), αυτή προχωράει στον έλεγχο του περιεχομένου και κρίνει επί της παρανομίας ή της νομιμότητας αυτού¹⁶¹, δημιουργώντας βέβαια τα ζητήματα που αναπτύχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Όπως γίνεται δεκτό, η επίσημη ειδοποίηση γενικότερα απαιτεί έγγραφο τύπο (αρκεί και ηλεκτρονικό αίτημα που φέρει ηλεκτρονική υπογραφή), επακριβή προσδιορισμό του προσβαλλόμενου αγαθού και του ιστοχώρου ανάρτησης, δήλωση ότι η ανάρτηση του περιεχομένου απαγορεύεται και δήλωση ότι οι πληροφορίες είναι ακριβείς¹⁶². Ως προς τη διαδικασία που

¹⁶⁰ Βλ. αναλ. Γιαννόπουλο Γ. Ειδοποίηση και Απόσυρση (Notice & Taked-Down). Η επανεμφάνιση της διαδικασίας και η εφαρμογή της, ΔΙΜΕΕ τεύχος 1/2016, σελ. 68 επ.

¹⁶¹ Για παράδειγμα, στη διαδικασία ειδοποίησης και απόσυρσης ενώπιον του Facebook, η φερόμενη ως προσβλητικού περιεχομένου δημοσίευση παραμένει αναρτημένη μέχρι τη λήψη της σχετικής απόφασης από την πλατφόρμα, βλ. Klonick K., The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression, Connecticut, Yale Law Journal, τ. 129, σελ 2433, 30.06.2020, διαθέσιμο σε <https://ssrn.com/abstract=3639234>.

¹⁶² Γιαννόπουλος Γ., όπ.π. σελ 68 επ.

προϋποθέτει επίσημη ειδοποίηση, στο ελληνικό δίκαιο δεν προβλέπεται κάποια ειδική ρύθμιση. Επομένως, τηρείται η παραδοσιακή δικονομική μέθοδος μέσω της επιδόσεως με επιμελητή¹⁶³ εξώδικης δήλωσης. Με τον τρόπο αυτό η ειδοποίηση αποκτά βέβαιη χρονολογία και δυνατότητα μελλοντικής επιβεβαίωσης ύπαρξης αναρτημένου του επίμαχου περιεχομένου. Παρά την αυξημένη προστασία που παρέχει η μέθοδος αυτή λόγω κυρίως της άμεσης απόσυρσης του επίμαχου περιεχομένου από τον πάροχο, είναι φανερό ότι αυτή είναι ιδιαιτέρως αργή ειδικά σε σχέση με τους γρήγορους ρυθμούς του διαδικτύου και συνεπώς μπορεί να προκαλέσει προβλήματα αποτελεσματικότητας ως προς την προστασία της προσωπικότητας του καταγγέλλοντος. Για το λόγο αυτό, κάποια κράτη μέλη δεν απαιτούν τυπικές προϋποθέσεις για να θεωρήσουν την εκάστοτε καταγγελία/αναφορά ως επίσημη ειδοποίηση του παρόχου.

Σε περίπτωση νομότυπης, κατά τα ανωτέρω, ειδοποίησης ο πάροχος ενημερώνει αμέσως το χρήστη που έχει αναρτήσει το πιθανώς προσβλητικό περιεχόμενο και αποσύρει τις επίμαχες πληροφορίες ή καθιστά αδύνατη την πρόσβαση σε αυτές. Αντιθέτως, κατά την ανεπίσημη διαδικασία Notice and Take Down που παρέχεται σαν δυνατότητα από τις πλατφόρμες¹⁶⁴ (στο πλαίσιο της αυτορρύθμισης τους), η απόσυρση του επίμαχου περιεχομένου δεν συμβαίνει αμέσως αλλά ακολουθείται του ελέγχου περί νομιμότητας ή μη που διενεργούν οι πάροχοι. Ο εν λόγω έλεγχος τις περισσότερες φορές εμπλέκει και τους χρήστες, προσκομίζοντας στην πλατφόρμα τα οφέλη της συμμετοχής τους στη διαδικασία ελέγχου, ήτοι τη νομιμοποίηση του αποκλεισμού του φερόμενου ως προσβλητικού περιεχομένου. Συγκεκριμένα, οι χρήστες καλούνται να κατηγοριοποιήσουν το είδος της προσβολής (π.χ. προσβολή της εικόνας, προσβολή πνευματικού δικαιώματος κ.ο.κ.) και ανάλογα με τη σοβαρότητα της προσβολής, εξετάζεται η αναφορά κατά προτεραιότητα. Άπαξ και γίνει αναφορά, ξεκινά η διαδικασία κρίσης του περιεχομένου απ' τα αρμόδια όργανα¹⁶⁵, δηλαδή από επαγγελματίες κριτές περιεχομένου, οι οποίοι έχουν εκπαιδευτεί επί τούτου ώστε να λαμβάνουν αντικειμενικές αποφάσεις ανεξαρτήτως εθνικού και πολιτισμικού υποβάθρου, και οι οποίοι προχωρούν στη λήψη απόφασης με βάση τις εσωτερικές οδηγίες των πλατφορμών (π.χ. lex Facebook, Twitter rules κ.λπ.). Σε σχέση με τα είδη των αποφάσεων επί περιεχομένου, οι υπάλληλοι που κρίνουν επί αναφορών διαθέτουν τρεις δυνατότητες: την αποδοχή, την απόρριψη ή την παραπομπή της υπόθεσης σε ανώτερους υπαλλήλους. Σε περίπτωση δε επαναλαμβανόμενων παραβιάσεων, η βαρύτητα των «κυρώσεων» για τους χρήστες ποικίλλει (π.χ. περισσότερες παραβιάσεις μέσα σε ορισμένο χρόνο επιφέρουν αναστολή λειτουργίας λογαριασμού για συγκεκριμένες ώρες ή μέρες ενώ επαναλαμβανόμενες παραβιάσεις μπορούν να οδηγήσουν σε ολικό αποκλεισμό από την εκάστοτε πλατφόρμα -ban- ή μη δυνατότητα χρήσης του προφίλ ή της σελίδας). Τέλος, κατά των ληφθεισών αποφάσεων, μπορεί να υφίσταται και δυνατότητα άσκησης αίτησης επανελέγχου από τον χρήστη του οποίου το περιεχόμενο αποσύρθηκε.

¹⁶³ Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 154 επ.

¹⁶⁴ Άλλως των «αναφορών» (reports/flagging) κατά την ορολογία των social media.

¹⁶⁵ Οι κριτές επί του περιεχομένου χωρίζονται συνήθως σε επίπεδα ιεραρχικά οργανωμένα. Για παράδειγμα στην πλατφόρμα του Facebook υπάρχουν τρία επίπεδα. Το Επίπεδο 3 αποτελείται από υπαλλήλους (των εταιρειών διαχείρισης και ελέγχου παρανόμου περιεχομένου) που προβαίνουν σε έλεγχο του καθημερινού όγκου αναφορών και βρίσκονται εγκατεστημένοι σε διαφορετικά σημεία ανά την υφήλιο (Φιλιππίνες, Μεξικό, Ιρλανδία, Ανατολική Ευρώπη, Τουρκία, Ινδία). Το Επίπεδο 2 επιβλέπει τους υπαλλήλους του Επιπέδου 3 και κρίνει επί περιεχομένου προτεραιότητας, όπως σοβαρές απειλές βίας, τρομοκρατία, αυτοκτονίες. Το Επίπεδο 1 αποτελείται από δικηγόρους και νομικούς συμβούλους στα κεντρικά γραφεία της εταιρείας στο Texas ή στο San Francisco, βλ. Klonick K., The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech, Η.Π.Α., Harvard Law Review, 10.04.2018, σελ. 1639-1641, διαθέσιμο σε <https://harvardlawreview.org/wp-content/uploads/2018/04/1598-1670>.

Ανεξαρτήτως επίσημης ή ανεπίσημης ειδοποίησης γίνεται σαφές ότι οι πάροχοι κοινωνικής δικτύωσης διαθέτουν τα τεχνικά μέσα να διακόψουν άμεσα οποιαδήποτε προσβολή της προσωπικότητας διενεργείται στους ιστοχώρους τους. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούν στους χρήστες κοινωνική συνείδηση συμμόρφωσης με τις επιταγές των εσωτερικών κανονισμών τους και όχι μόνο. Ο ρόλος τους λοιπόν στη διαδικασία προστασίας και διαφύλαξης θεμελιωδών δικαιωμάτων των χρηστών τους είναι αναβαθμισμένος. Η προστασία αυτή δε, πρέπει να επιδιώκεται πάντα με σεβασμό στην αρχή της αναλογικότητας και των γενικών επιταγών του δικαίου, όπως προηγουμένως αναλύσαμε, προκειμένου να μη δημιουργούνται ζητήματα ευθύνης των παρόχων.

β) Αυτοματοποιημένος έλεγχος (Upload Filters)

Σύμφωνα με το άρ. 15 της ΟΔΗΛΕ, απαγορεύεται η γενική υποχρέωση ελέγχου των παρόχων και κατ' επέκταση ο αυτοματοποιημένος έλεγχος μέσω φιλτραρίσματος περιεχομένου. Η μέθοδος του φιλτραρίσματος περιεχομένου προφανώς συνιστά γενική επιτήρηση που εμπίπτει στην ως άνω διάταξη και συνεπώς κατ' αρχήν απαγορεύεται. Βέβαια μια τέτοια καθολική απαγόρευση θα άφηνε απροστάτευτους τους χρήστες σε μεγάλο βαθμό δεδομένης της αργής διεξαγωγής της χειροκίνητης διαδικασίας ελέγχου. Επομένως, θα πρέπει να ερμηνεύουμε την ως άνω διάταξη τελεολογικά υπό την έννοια ότι αυτή στοχεύει στην απόδοση της καταλληλότερης μορφής ευθύνης στους παρόχους και όχι στην αποτροπή τήρησης συστήματος προστασίας των χρηστών από τους παρόχους. Αντιστοίχως, λοιπόν, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η τεχνική μέθοδος φιλτραρίσματος είναι νόμιμη από τη στιγμή που δεν οδηγεί εκ του αποτελέσματος σε ένα καθεστώς «ανελευθερίας», σε γενική παρακολούθηση των διακινούμενων πληροφοριών¹⁶⁶. Ως εκ τούτου, οι ενδιαμέσσοι μπορούν κατά τα ανωτέρω να χρησιμοποιούν μεθόδους φιλτραρίσματος περιεχομένου, αλλά σε καμία περίπτωση δεν είναι αυτό υποχρεωτικό υπό την έννοια ότι τους αποδίδεται ευθύνη αν δεν διαθέτουν τα αντίστοιχα μέσα ελέγχου (όπως συμβαίνει με τα συστήματα Notice and Take Down).

Αυτοματοποιημένος έλεγχος μπορεί να διεξαχθεί και ex ante, δηλαδή κατά το χρόνο μεταξύ της μεταφόρτωσης του υλικού και της δημοσίευσής του, και ex post, δηλαδή ακριβώς μετά τη δημοσίευση του υλικού στην πλατφόρμα. Ανεξαρτήτως όμως χρονικού σημείου διεξαγωγής του, αυτός συνεπάγεται μία αυτοματοποιημένη, αλγοριθμική διαδικασία κατά την οποία οι αλγόριθμοι¹⁶⁷ ενημερώνονται συνεχώς με βάση τα πορίσματα του ex post χειροκίνητου ελέγχου προς την απομάκρυνση περιεχομένου που έχει κριθεί παράνομο. Μέσα από τη χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης, οι πάροχοι εντοπίζουν φράσεις, εικόνες και μοτίβα παρόμοια με μορφές περιεχομένου, που έχουν ήδη κριθεί ως απαγορευμένες και αφαιρούν αυτά ή αποτρέπουν, εξ αρχής, την ανάρτησή τους¹⁶⁸.

Τα συστήματα Ειδοποίησης και Απόσυρσης, λοιπόν, ως προς την προστασία της προσωπικότητας εξυπηρετούν την άρση της προσβολής κατ' άρ. 57 ΑΚ ενώ η μέθοδος φιλτραρίσματος περιεχομένου εξυπηρετεί το μέτρο της παράλειψης της προσβολής στο μέλλον. Όπως είδαμε, η οδηγία DSM έχει κάνει ήδη λόγο για τις μεθόδους αυτές στο άρ. 17 παρ. 4 στ. γ'

¹⁶⁶ Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, ό.π., σελ. 157 επ.

¹⁶⁷ Τέτοιοι είναι οι αλγόριθμοι για αποκλεισμό spam περιεχομένου, ο αλγόριθμος PhotoDNA για την αναγνώριση εικόνας, καθώς και το geoblocking που βασίζεται στην τοποθεσία του χρήστη για την απαγόρευση ανάρτησης συγκεκριμένου περιεχομένου που έχει ταχθεί από την νομοθεσία του εκάστοτε κράτους στο οποίο βρίσκεται ο χρήστης βλ. K. Klonick, The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech, ό.π., σελ. 1637.

¹⁶⁸ Rosen G., Community Standards Enforcement Report, November 2019 Edition, Facebook Newsroom, 13.11.2019, διαθέσιμο σε <https://about.fb.com/news/2019/11/community-standards-enforcement-report-nov-2019/>.

τελευταία ημιπερίοδος, σύμφωνα με το οποίο, οι πάροχοι θα έχουν την υποχρέωση να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την αποτροπή μελλοντικών αναφορτώσεων των συγκεκριμένων μη αδειοδοτημένων έργων, με βάση τις σχετικές και αναγκαίες πληροφορίες που παρέχονται από τους δικαιούχους. Καθιερώνεται έτσι ένας μηχανισμός «Notice and Stay Down», που στην πράξη δεν θα μπορεί παρά να εφαρμοστεί με τη χρήση φίλτρων για τον έλεγχο και την αποτροπή οποιασδήποτε μελλοντικής αναφόρτωσης του συγκεκριμένου έργου για το οποίο ειδοποίησε ο πάροχος. Αντίστοιχα και η πρόταση κανονισμού DSA αναφέρεται σε αυτοματοποιημένες τεχνικές ελέγχου για την αποτροπή ανάρτησης παράνομου και προσβλητικού περιεχομένου στα κοινωνικά δίκτυα. Παρατηρούμε, λοιπόν, μία τάση της σύγχρονης νομοθεσίας προς την αναγνώριση και τη ρητή ρύθμιση των αυτοματοποιημένων μορφών ελέγχου παράνομου περιεχομένου παρά την όποια κριτική αυτές έχουν δεχθεί. Βέβαια, δεν είναι ξεκάθαρο αν η πρόθεση του νομοθέτη είναι η προώθηση της χρήσης αυτών από τους παρόχους ή η ρύθμιση μιας ήδη υπαρκτής κατάστασης.

Όπως έχει προαναφερθεί, η μέθοδος του φιλτραρίσματος μπορεί πολύ εύκολα να ξεπεράσει τα όρια και να αποβεί παραβιαστική της ελευθερίας της έκφρασης καταλήγοντας στο overblocking και ενισχύοντας μία ήδη υπάρχουσα προβληματική κατάσταση. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου ο αλγόριθμος έχει υποπέσει σε σοβαρά σφάλματα¹⁶⁹ θεωρώντας πλημμελώς ότι κάποιο περιεχόμενο είναι παράνομο. Ακόμη, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η μέθοδος του φιλτραρίσματος μπορεί να είναι αποτελεσματική στην προστασία ορισμένων εκφάνσεων της προσωπικότητας, όπως για παράδειγμα η πνευματική ιδιοκτησία, δεν μπορεί να εφαρμοστεί επιτυχώς όμως για την εξεύρεση άλλων προσβολών όπως για παράδειγμα το υβριστικό/υποτιμητικό περιεχόμενο.

Σε κάθε περίπτωση, είναι φανερό ότι η αυτορρύθμιση των πλατφορμών ως προς την αντιμετώπιση του παράνομου και προσβλητικού περιεχομένου αν και αναγκαία, αφενός, δεν κατορθώνει από μόνη της να περιορίσει στο έπακρον όλα τα φαινόμενα προσβολής της προσωπικότητας, αφετέρου, ως διαδικασία παραγωγής οιονεί κανόνων δικαίου (δεδομένου ότι εμπεριέχουν το στοιχείο του εξαναγκασμού¹⁷⁰) από ιδιωτικούς φορείς οι οποίοι προσπαθούν να επιβάλουν αρχές βάσει των δικών τους κριτηρίων, συνεπάγεται αμέτρητους κινδύνους για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες των χρηστών των κοινωνικών δικτύων. Συνεπώς, η μόνη λύση που προκρίνεται είναι ένα καθεστώς «συν-ρύθμισης»¹⁷¹ το οποίο συνίσταται σε έναν συνδυασμό των μεθόδων αυτορρύθμισης και κρατικής κανονιστικής παρέμβασης, είτε μέσω ειδικών νομοθετημάτων, είτε μέσω των γενικών προστατευτικών διατάξεων.

γ) Δικαίωμα απάντησης

Το δικαίωμα απάντησης προβλέπεται ρητώς στο άρ. 14 παρ. 5 του Συντάγματος το οποίο ορίζει ότι *«Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης [...]»*. Η συνταγματική αυτή διάταξη ανήκει στο άρθρο που προστατεύει την ελευθερία

¹⁶⁹ Βλ. παράδειγμα με τη διαγραφή από το Facebook της ιστορικής φωτογραφίας του Naram Girl που θεωρήθηκε από τον αλγόριθμο ως «άσεμνη».

¹⁷⁰ Δεληγιάννη Ε., Ηθική των ΜΜΕ, εκδ. Σιδέρης Ι., Αθήνα 2004, σελ. 52 επ.

¹⁷¹ Δεληγιάννη Ε. Δίκαιο και Επικοινωνία στα Ιστολόγια (Blogs) και στα Νέα Μέσα. Νομικά ζητήματα, ηθική δεοντολογία της δημοσιογραφίας των πολιτών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 172 επ.

του τύπου και παραπέμπει σε νόμο για την ειδικότερη ρύθμιση αυτού του δικαιώματος. Δικαίωμα απάντησης προβλέπεται στο άρ. 38 ΑΝ 1092/1938¹⁷² για οποιοδήποτε πρόσωπο κατονομάστηκε ή υποδείχθηκε από δημοσίευμα. Ανάλογη είναι και η διάταξη του άρ. 9 Π.Δ. 100/2000 για τα ηλεκτρονικά ΜΜΕ με μόνη διαφορά ότι η τελευταία εφαρμόζεται μόνο επί προσβολής της προσωπικότητας σε αντίθεση με το άρ. 38 ΑΝ 1092/1938 το οποίο εφαρμόζεται και επί μη προσβλητικών δημοσιευμάτων¹⁷³.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι το δικαίωμα αυτό ενυπάρχει στους χρήστες οι οποίοι κατονομάζονται/προσβάλλονται από τον τύπο (είτε έγχαρτο είτε ηλεκτρονικό). Δεδομένης της συζήτησης περί υπαγωγής ή μη των δημοσιεύσεων στα κοινωνικά δίκτυα στις διατάξεις περί τύπου¹⁷⁴, γεννάται το ερώτημα αν δικαίωμα απάντησης έχουν και οι χρήστες που προσβάλλονται μέσω social media. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι μάλλον θετική, δεδομένης της φύσης του δικαιώματος απάντησης ως εξωδίκως ικανοποιήσιμο. Άλλωστε, στο επίπεδο του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Σύσταση R(2004)16 επεκτείνει το δικαίωμα απάντησης στα online μέσα (άρα και στα κοινωνικά δίκτυα)¹⁷⁵. Ωστόσο, η θεσμοθέτηση του δικαιώματος αυτού έχει περισσότερο νόημα ιδίως στην περίπτωση των διαδικτυακών μη διαδραστικών μέσων, δεδομένου ότι ο διαδραστικός και ελευθεριακός χαρακτήρας των κοινωνικών δικτύων επιτρέπει ούτως ή άλλως την άμεση απάντηση των χρηστών στα εκάστοτε προσβλητικά δημοσιεύματα που τους αφορούν. Οι χρήστες που προσβάλλονται μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις τεχνικές δυνατότητες που τους παρέχουν οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. σχόλια, παράθεση συνδέσμων, νέες δημοσιεύσεις κ.λπ.) προκειμένου να ενημερωθεί το κοινό σχετικά με την προσβολή. Επομένως, καθίσταται σαφές ότι η άσκηση του δικαιώματος απάντησης στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί τον ευκολότερο και προσφορότερο τρόπο για την αποκατάσταση της πραγματικότητας. Για το λόγο αυτό, η δικαστική ικανοποίηση του δικαιώματος απάντησης θα αποκτούσε ιδιαίτερη αξία στις περιπτώσεις που ο χρήστης που δημοσιεύει το προσβλητικό περιεχόμενο απαγορεύει την παράθεση σχολίων ή αναρτά τη δημοσίευση σε κάποια ομάδα/σελίδα, στην οποία ο θιγόμενος δεν έχει πρόσβαση και όχι κατά την καθημερινή χρήση των κοινωνικών.

II. Δικαστική προστασία

Η δικαστική προστασία της προσωπικότητας από γενόμενες προσβολές στα κοινωνικά δίκτυα δεν εμφανίζει ιδιαίτερες διαφορές σε σχέση με την άσκηση των κλασικών μέτρων προστασίας που προβλέπει η ΑΚ 57. Άξιο αναφοράς βέβαια είναι το γεγονός ότι με την εισαγωγή του άρ. 614 παρ. 7 ΚΠολΔ με τον ν. 4335/2015 έχει παγιωθεί, όπως είδαμε, όλες οι διαφορές από δημοσιεύματα στο διαδίκτυο (και άρα και οι δημοσιεύσεις στα κοινωνικά δίκτυα) που αφορούν σε αποκατάσταση οποιασδήποτε μορφής ζημίας, ασχέτως αν εφαρμόζεται ο ν. 1178/1981, να εκδικάζονται κατά την ειδική διαδικασία περιουσιακών διαφορών. Επομένως, δικονομικά στις διαφορές από προσβλητικό περιεχόμενο στα κοινωνικά δίκτυα ισχύουν όλες οι διατάξεις περί ειδικών διαδικασιών, επί άσκησης

¹⁷² Διατηρήθηκε σε ισχύ με το ν. 2243/1994.

¹⁷³ Καράκωστας Ι., Προσωπικότητα και Τύπος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα 2000, σελ. 206 επ.

¹⁷⁴ Βλ. Κεφάλαιο 1^ο – III. Το νομικό καθεστώς των κοινωνικών δικτύων

¹⁷⁵ Recommendation R(2004)16 on the right of reply in the new media environment, 15 December 2004.

αγωγής δε κατά την τακτική διαδικασία, το δικαστήριο πρέπει να εκδώσει μη οριστική απόφαση, με την οποία η αγωγή να παραπέμπεται για εκδίκαση με την προσήκουσα διαδικασία¹⁷⁶.

Επί των ως άνω προσβολών, ο θιγόμενος, πέραν της αυτοδύναμης προστασίας του δικαιώματος της προσωπικότητας, που θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, έχει ακόμη τη δυνατότητα, να εγείρει αναγνωριστική αγωγή για τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής (άρ. 70 ΚΠολΔ). Επιπλέον, έχει τη δυνατότητα να ζητήσει ενώπιον του δικαστηρίου τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων (άρ. 682 επ. ΚΠολΔ), εφόσον συντρέχει επείγουσα περίπτωση ή επικείμενος κίνδυνος, στο πλαίσιο της προσωρινής ρύθμισης της κατάστασης (άρ. 731 επ. ΚΠολΔ). Αυτή η επιλογή του θιγόμενου δεν αντίκειται στο άρ. 692 παρ. 4 ΚΠολΔ, κατά το οποίο απαγορεύεται η ικανοποίηση του δικαιώματος του οποίου ζητείται η εξασφάλιση ή η διατήρηση, δεδομένου ότι επί απόλυτων δικαιωμάτων, όπως η προσωπικότητα, η υποχρέωση των τρίτων να μην τα προσβάλλουν ισχύει στο διηνεκές, με συνέπεια, όταν υφίσταται ανάγκη, να είναι δυνατόν να ζητηθεί προσωρινή προστασία χωρίς να κινδυνεύει να ματαιωθεί με τον τρόπο αυτόν ο σκοπός της κύριας δίκης¹⁷⁷.

Όσον αφορά την αυτοδύναμη προστασία του δικαιώματος της προσωπικότητας που προβλέπει η ΑΚ 57 επ., είναι σαφές ότι και στην περίπτωση προσβολής στα κοινωνικά δίκτυα ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να ζητήσει δικαστικά α) την άρση της προσβολής και την μελλοντική της παράλειψη, β) ανόρθωση υλικής ζημίας και γ) ικανοποίηση ηθικής βλάβης, κατά τα αμέσως ακόλουθα:

α) Άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον

Δύο από τις βασικές αξιώσεις του προσβαλλόμενου, τις οποίες ορίζει ρητώς το άρ. 57 ΑΚ, είναι η αξίωση για άρση της προσβολής και η αξίωση για παράλειψη αυτής στο μέλλον. Ο νόμος αρκείται στην απλή αναφορά αυτών των αξιώσεων με συνέπεια ο θιγόμενος να πρέπει να προσδιορίσει επακριβώς με την αγωγή του τόσο την προσβολή που πρέπει αν αρθεί όσο και τον πιθανό τρόπο άρσης αυτής, ενώ θα πρέπει να προτείνει και μέτρα ως προς την παράλειψη της προσβολής στο μέλλον. Το δικαστήριο, δηλαδή, δεσμεύεται από τα αιτήματα του ενάγοντος και δεν είναι δυνατόν να επιδικάσει κάτι διαφορετικό. Στο πλαίσιο των κοινωνικών δικτύων, άρση της προσβολής αποτελεί κατά κύριο λόγο η διαγραφή/αφαίρεση της παράνομης και προσβλητικής δημοσίευσης που παραμένει δημοσιευμένη ακόμη κατά το χρόνο της απόφασης, ενώ ως άρση θα μπορούσε να αιτηθεί και η υποχρέωση του προσβάλλοντος σε επανορθωτική δημοσίευση¹⁷⁸. Από την άλλη μεριά, συνήθως, η παράλειψη της προσβολής επιβάλλεται στον προσβάλλοντα χρήστη υπό την απαγορευτική της διάσταση, ενώ οι πάροχοι στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσαν να υποχρεωθούν σε θετική πράξη, όπως για παράδειγμα η εγκατάσταση φίλτρων που θα αποτρέπουν την επαναδημοσίευση της ίδιας συγκεκριμένης προσβολής.

Βασική προϋπόθεση για τη γέννηση των ως άνω αξιώσεων είναι το παράνομο της προσβολής, σύμφωνα με όσα έχουν ήδη αναλυθεί. Μάλιστα, καθιερώνεται αντικειμενική ευθύνη του προσβάλλοντος προς τις δύο αυτές αξιώσεις δεδομένου ότι ο νόμος δεν προϋποθέτει υπαιτιότητά

¹⁷⁶ Βλ. ΠΠρΠατρ 745/2018, μη οριστική απόφαση «του Δικαστηρίου αυτού (Τακτική Διαδικασία), με την οποία παραπέμφθηκε η αγωγή προς εκδίκαση σε άλλη συνεδρίαση του Δικαστηρίου τούτου κατά την προσήκουσα διαδικασία των άρθρων 591 επ. ΚΠολΔ», ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

¹⁷⁷ Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σελ. 367 επ.

¹⁷⁸ Αντίθετη η Φουντεδάκη Κ., ΣΕΑΚ, Τόμος Ι, άρ. 57, σελ. 149 επ., κατά την οποία η προσβολή της προσωπικότητας με δημοσίευμα είναι ήδη συντελεσμένη, η αντίστοιχη διάψευσή/ανασκευή του δεν μπορεί, λοιπόν, να συνιστά περιεχόμενο της αξίωσης για άρση της προσβολής.

του. Ο παραπάνω κανόνας εκπορεύεται από τον απόλυτο χαρακτήρα του δικαιώματος στην προσωπικότητα, κατά τον οποίο καθένας οφείλει να σέβεται την προσωπικότητα του άλλου. Παράλληλα, απαιτείται η προσβολή να διαρκεί ακόμη ή έστω να είναι πολύ πιθανό να επαναληφθεί ή να επίκειται. Εντούτοις, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να επιτραπεί η αξίωση για άρση της προσβολής ακόμη και αν έχει παύσει η προσβλητική ενέργεια αυτή καθ' αυτή¹⁷⁹. Κατά τα ανωτέρω, είναι δυνατή και η άσκηση «προληπτικής αγωγής» στις περιπτώσεις, όμως, που υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι θα εκδηλωθεί η προσβολή.

β) Ανόρθωση υλικής ζημίας

Πέραν των αμυντικών μέτρων υφίστανται και τα αποκαταστατικά μέτρα, στόχος των οποίων είναι η αποκατάσταση περιουσιακής ζημίας και όχι η προάσπιση αγαθών που χαρακτηρίζονται από την έλλειψη περιουσιακής αξίας όπως τα εκπορευόμενα από την προσωπικότητα αγαθά. Όμως, η αντιδιαστολή μεταξύ περιουσιακών αγαθών και αγαθών της προσωπικότητας δεν είναι απόλυτη και γι' αυτό το λόγο εντάσσεται στο νόμο και η αξίωση αποζημίωσης για προσβολή της προσωπικότητας (ΑΚ 57 παρ. 2). Σε αντίθεση με τις αμυντικές αγωγές οι οποίες προϋποθέτουν απλώς το παράνομο της προσβολής, οι αποκαταστατικές αξιώσεις προϋποθέτουν και υπαιτιότητα δεδομένου ότι στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζονται οι διατάξεις περί αδικοπραξιών.

Για την αξίωση αποζημίωσης, λοιπόν, πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά, ζημία και αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ζημίας του θιγόμενου και πράξης του προσβάλλοντος. Ως προς τη ζημία συγκεκριμένα, αυτή δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιοριστεί επακριβώς ή να αποδειχθεί. Άλλωστε σε αυτή περιλαμβάνεται τόσο η θετική ζημία όσο και η αποθετική (διαφυγόν κέρδος). Για το λόγο αυτό, είναι δυνατόν η αποκατάσταση να μην έχει πάντα τη μορφή χρηματικής αποζημίωσης και αντ' αυτής να διατάσσεται η αυτούσια (in natura) αποκατάσταση¹⁸⁰ (κατ' ερμηνεία του άρ. 297 ΑΚ). Στους χώρους των κοινωνικών δικτύων, ιδιαίτερα κατά την επαγγελματική χρήση αυτών, η in natura αποκατάσταση θα μπορούσε να βρει πολύ εύκολα έρεισμα. Συγκεκριμένα, σε περίπτωση ζημίας ενός επαγγελματία που δραστηριοποιείται μέσω κοινωνικών δικτύων, ο πάροχος, αντί για χρηματική αποζημίωση, θα μπορούσε να αποδώσει σε αυτόν, για παράδειγμα, αυξημένη προβολή ή χώρο στην πλατφόρμα προκειμένου να διαφημίσει τις υπηρεσίες του. Τα μέτρα αυτά θα ήταν δυνατόν να οδηγήσουν πολύ άμεσα σε επανάκαμψη της επαγγελματικής φήμης του προσβαλλομένου και κατά συνέπεια στην πλήρη και ουσιαστική αποκατάσταση της ζημίας¹⁸¹.

Ως προς το δικαίωμα περιουσιακής εκμετάλλευσης των στοιχείων της προσωπικότητας (right of publicity), είναι χρήσιμο να αναφερθεί ότι δεν μπορεί να αποδοθεί μέσω της αξίωσης για αποζημίωση το οικονομικό όφελος που μπορεί να έχει ο προσβάλλων εις βάρος του προσβαλλόμενου, αν δεν προκύπτει από τα πραγματικά περιστατικά ότι ο τελευταίος θα προέβαινε

¹⁷⁹ Για παράδειγμα, στην περίπτωση που μία προσβλητική δημοσίευση λάβει μεγάλες διαστάσεις, η απλή διαγραφή της δεν θα μπορούσε να εξαντλήσει την αξίωση για άρση, δεδομένου ότι η προσωπικότητα του προσβαλλόμενου μπορεί να συνεχίσει να θίγεται ακόμη και μετά την αφαίρεση αυτής. Στην περίπτωση αυτή ζητείται η λεγόμενη «αναπληρωματική άρση».

¹⁸⁰ Ζερβογιάννη Ε., Η επαναφορά της προηγούμενης κατάστασης ως τρόπος αποκατάστασης της ζημίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2006, σελ. 156 επ.

¹⁸¹ Βλ. Καράκωστα Ι., Δίκαιο και Ίντερνετ, Νομικά Ζητήματα του Διαδικτύου, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2009, σελ. 92 επ., κατά τον οποίο «οι πολυποίκιλες δυνατότητες που παρέχει η τεχνική του marketing ακόμα και για την προσβολή άυλων αγαθών, μπορεί να αποβούν αποτελεσματικότερες για την ικανοποίηση του θιγέντος απ' ό,τι η εις χρήμα αποζημίωση».

ο ίδιος στην οικονομική εκμετάλλευση του προσβληθέντος στοιχείου της προσωπικότητάς του και λόγω του γεγονότος της προσβολής δεν μπορεί να πράξει πλέον τούτο¹⁸². Η παραπάνω αναφορά είναι ιδιαίτερως χρήσιμη λόγω της πολύ συχνής παράνομης οικονομικής εκμετάλλευσης από τρίτους στοιχείων της προσωπικότητας, ιδίως της εικόνας προσώπων, στους χώρους των κοινωνικών δικτύων. Η αξίωση αποζημίωσης κατ' άρ. 57 παρ. 2 ΑΚ δεν εμφανίζει προβλήματα, λοιπόν, μόνο στην περίπτωση που ο προσβληθείς έχασε κέρδος που θα αποκόμιζε από το στοιχείο αυτό (διαφυγόν κέρδος, άρ. 298 εδ. β' ΑΚ). Παρ' όλα αυτά, είναι δυνατόν να αξιωθεί και ό,τι ο προσβάλλον απέκτησε από την παράνομη περιουσιακή εκμετάλλευση στοιχείων της προσωπικότητας τρίτου, κατά τις διατάξεις της μη γνήσιας διοίκησης αλλοτρίων (άρ. 739 και 734 ΑΚ). Εδώ, το διαφυγόν κέρδος έχει την μορφή αποδοτέου κέρδους και υπολογίζεται από την πλευρά του οφειλέτη (τι δηλαδή αυτός απέκτησε από την εκμετάλλευση του στοιχείου της προσωπικότητας του θιγόμενου) και όχι από την πλευρά του δανειστή (τι δηλαδή θα αποκτούσε αυτός αν ο προσβάλλον δεν είχε προβεί στην προσβολή)¹⁸³. Στην περίπτωση δε που συντρέχουν και οι δύο αυτές περιπτώσεις διαφυγόντος κέρδους (συρροή αξιώσεων αποζημίωσης κατ' άρ. 57 παρ. 2 και 914 επ. ΑΚ και απόδοσης οφέλους κατ' άρ. 739 και 734 ΑΚ), μόνο η μία αξίωση μπορεί να ικανοποιηθεί. Πέραν τούτων, ο θιγόμενος μπορεί να ικανοποιηθεί ακόμη και μέσω των διατάξεων αδικαιολόγητου πλουτισμού (άρ. 904 επ. ΑΚ), δεδομένου ότι δημιουργείται κέρδος στο πρόσωπο του προσβάλλοντος, ελλειπούσης νόμιμης αιτίας. Εδώ ο πλουτισμός συμπίπτει με το αποδοτέο κέρδος κατ' άρ. 739 ΑΚ¹⁸⁴. Τέλος, στις περιπτώσεις που ο θιγόμενος δε θα επέτρεπε την οικονομική εκμετάλλευση του προσβληθέντος στοιχείου της προσωπικότητάς του, το γεγονός αυτό μπορεί να συνεκτιμηθεί για τον υπολογισμό της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης¹⁸⁵.

γ) Ικανοποίηση ηθικής βλάβης

Η αξίωση ικανοποίησης της ηθικής βλάβης αποτελεί ένα ακόμη αποκαταστατικό μέτρο το οποίο επιτρέπει στον προσβαλλόμενο να επιτύχει την καταδίκη του προσβάλλοντος σε καταβολή χρηματικού ποσού, ως αντιστάθμισμα του φυσικού ή ψυχικού πόνου, που προκάλεσε η συγκεκριμένη παράνομη συμπεριφορά. Διαφέρει, όμως, από την αξίωση αποζημίωσης ως προς τη φύση της προς αποκατάσταση ζημίας. Συγκεκριμένα, εμβαθύνοντας στην έννοια της ηθικής βλάβης διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για την ψυχική στεναχώρια που γεννάται με την προσβολή δικαιώματος, εννόμου αγαθού ή περιουσιακού αγαθού του προσώπου, Επομένως, είναι η μη αποτιμητή σε χρήμα ζημία, που υφίσταται το πρόσωπο όταν διαταράσσονται τα αγαθά που συνδέονται με την κοινωνική, ψυχική ή σωματική ατομικότητά του¹⁸⁶. Έτσι, η καταβολή του χρηματικού ποσού που θα επιδικαστεί έχει σκοπό να μετριάσει τα δυσάρεστα συναισθήματα και εν γένει να αποκαταστήσει την τρωθείσα ηθική ισορροπία και κοινωνική ειρήνη. Υπό την έννοια αυτή, η χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης αποβλέπει στην παροχή προς τον προσβληθέντα των απαραίτητων οικονομικών μέσων, που θα συντελέσουν στην άρση των ηθικών συνεπειών της προσβολής. Κριτήρια προσδιορισμού του ποσού της επιδικαστέας χρηματικής ικανοποίησης είναι το είδος της προσβολής, οι συνθήκες τελέσεως

¹⁸² Φουντεδάκη Κ., Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2012 σελ. 416 επ.

¹⁸³ Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημίωσης επί παρανόμου χρησιμοποίησης της εικόνας προσώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, σελ. 101-102.

¹⁸⁴ Βλ. αναλ. Καραγιάννη Κ., όπ.π., σελ. 113 επ.

¹⁸⁵ Φουντεδάκη Κ., όπ.π., σελ. 417 επ.

¹⁸⁶ Γεωργιάδης Α.-Σταθόπουλος Μ., ΕρμΑΚ, άρθρο 932.

της πράξεως, ο βαθμός της υπαιτιότητας, η περιουσιακή κατάσταση και η κοινωνική θέση των μερών κ.λπ..

Όσον αφορά την αξίωση ικανοποίησης ηθικής βλάβης λόγω προσβολής της προσωπικότητας που προβλέπεται στο άρ. 59 ΑΚ, πρέπει να τονισθεί ότι διαφέρει σε σημεία από την αξίωση ικανοποίησης ηθικής βλάβης του άρ. 932 ΑΚ. Η βασική διαφορά ανάμεσά τους έγκειται στο γεγονός ότι η ΑΚ 59 προασπίζει μη περιουσιακά αγαθά ενώ η ΑΚ 932 προασπίζει την ηθική βλάβη που επέρχεται ταυτόχρονα με προσβολή περιουσιακού αγαθού¹⁸⁷. Συνεπώς, η ηθική βλάβη της ΑΚ 932 υπόκειται στις προϋποθέσεις του κανόνα δικαίου που καθορίζει την ύπαρξη περιουσιακής ζημίας. Αν αυτός προϋποθέτει υπαιτιότητα, τότε υπαιτιότητα θα απαιτείται και για την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης κατ' άρ. 932 ΑΚ. Αντιθέτως, κατά την μάλλον κρατούσα στη θεωρία άποψη, η αξίωση ικανοποίησης ηθικής βλάβης λόγω προσβολής της προσωπικότητας δεν προϋποθέτει υπαιτιότητα¹⁸⁸.

Επίσης, η ΑΚ 59 έχει ευρύτερο περιεχόμενο από την ΑΚ 932, καθώς εκτός από την χρηματική ικανοποίηση, προβλέπει και άλλα μέσα αποκατάστασης της ηθικής βλάβης, όπως το δημοσίευμα. Η δυνατότητα αυτή, όπως είναι φανερό, αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις περιπτώσεις προσβολής της προσωπικότητας μέσω των κοινωνικών δικτύων. Η ηθική βλάβη μπορεί ευκόλως να ικανοποιηθεί μέσω της δημόσιας έκφρασης συγγνώμης, της άσκησης του δικαιώματος απαντήσεως, της δημοσίευσης καταδικαστικής αποφάσεως κ.λπ., ειδικώς στην περίπτωση των κοινωνικών δικτύων όπου μία τέτοια δημοσίευση μπορεί να αποτελέσει τον πλέον πρόσφορο τρόπο αποκαταστάσεως της ηθικής ζημίας, από τη στιγμή μάλιστα που αυτή θα τύχει ίσης ή σχεδόν ίσης δημοτικότητας με την προσβολή. Για το λόγο αυτό, γίνεται δεκτό ότι ο εξαναγκασμός του προσβάλλοντος σε δημοσίευση μπορεί να αποτελέσει είτε αίτημα του θιγόμενου στο πλαίσιο της άρσης της προσβολής, είτε στο πλαίσιο της αποκατάστασης της ηθικής του βλάβης (αναλόγως της φύσεως της δημοσίευσης και το σκοπό που εξυπηρετεί). Η δημοσίευση αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί με δημόσια ανάρτηση, με ειδική καταχώριση σε ομάδα μέσω της οποίας διαδόθηκε το προσβλητικό δημοσίευμα, με καταχώριση σε σελίδα, με παράθεση υπερσυνδέσμου, με αποστολή μηνυμάτων σε χώρους συνομιλίας, με παράθεση άλλων πολυμέσων (όπως βίντεο) κ.λπ.. Τέλος, δέον όπως αναφερθεί ότι η χρηματική ικανοποίηση της ηθικής βλάβης αποτελεί το έσχατο μέσο προστασίας της προσωπικότητας και πρέπει να επιβάλλεται μόνο στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει άλλο προσφορότερο μέσο για την αποκατάσταση της ηθικής ζημίας (π.χ. στις περιπτώσεις προσβολής της ιδιωτικότητας).

III. Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο

Ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερος την επιστήμη είναι αυτό της διεθνούς δωσιδικίας επί αδικοπραξιών που τελούνται στον κυβερνοχώρο, τμήμα του οποίου αποτελούν και οι ιστοχώροι των κοινωνικών δικτύων. Πολύ συχνά, όπως είναι λογικό, τέτοιες προσβολές παρουσιάζουν στοιχεία αλλοδαπότητας, λόγω της αποσύνδεσης της εδαφικής διάστασης από τον κυβερνοχώρο και της συνεπεία αυτής δυσκολίας εφαρμογής των κανόνων δωσιδικίας.

Στις διαφορές που προκύπτουν από προσβολή προσωπικότητας, δύο είναι κατ' αρχήν οι βάσεις στις οποίες μπορεί να θεμελιωθεί η διεθνής δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων. Η

¹⁸⁷ Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, όπ.π. σελ. 383 επ.

¹⁸⁸ Σούρλας, ΕρΜακ, άρ 59 αρ. 6, Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου όπ.π., σελ. 182· Γαζής, ΕΡΝΟΜΑΚ άρ. 59 παρ. 44, Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, 3^η εκδ., 1983, παρ. 28 σελ. 135· Καράκωστας, Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, όπ.π., σελ. 390 επ.

πρώτη είναι η γενική δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου (άρθρο 22 ΚΠολΔ)¹⁸⁹, όταν ο υπαίτιος της προσβολής κατοικεί στην Ελλάδα ή έχει την έδρα του στην Ελλάδα, όταν πρόκειται για νομικό πρόσωπο¹⁹⁰. Η δεύτερη πιθανή βάση της δικαιοδοσίας των ελληνικών δικαστηρίων μπορεί να θεμελιωθεί στη διάταξη του άρθρου 35 ΚΠολΔ¹⁹¹, η οποία παρέχει τη δυνατότητα εκδίκασης της διαφοράς από το δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου έχει τελεστεί η αξιόποινη πράξη. Οι ως άνω διατάξεις όμως μάλλον κρίνονται ανεπαρκείς ως προς το να δώσουν σφαιρική λύση στο πρόβλημα.

Σχετικά με το ως άνω ζήτημα, σταθμό αποτελεί η απόφαση του ΔΕΕ στη συνεκδίκαση των υποθέσεων C-509/09 και C-161/10 (eDate Advertising GmbH v. X και Olivier Martinez and Robert Martinez v. MGN Limited)¹⁹². Στην υπόθεση αυτή εθνικά δικαστήρια της Γερμανίας και της Γαλλίας υπέβαλαν προδικαστικά ερωτήματα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, σε σχέση με την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 3, του κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, στην περίπτωση προσβολής προσωπικότητας μέσω διαδικτύου. Επί των ερωτημάτων αυτών με την από 29 Μαρτίου 2011 πρόταση, ο Γενικός Εισαγγελέας προτείνει στο Δικαστήριο να απαντήσει ότι η έκφραση «τόπος όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός» κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 3, του κανονισμού 44/2001 έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση προσβολής δικαιώματος της προσωπικότητας που διαπράττεται από τη διάδοση πληροφοριών σε διάφορα κράτη μέλη μέσω διαδικτύου, ο φορέας του δικαιώματος της προσωπικότητας μπορεί να ασκήσει αγωγή για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης της βλάβης που υπέστη: α) είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους του τόπου εγκαταστάσεως του εκδότη του δημοσιεύματος, που προσβάλλει το δικαίωμα της προσωπικότητας (τα οποία είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση προς αποκατάσταση του συνόλου της βλάβης που επήλθε, ως συνέπεια της εν λόγω προσβολής), β) είτε ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους, στο οποίο διαδόθηκε το δημοσίευμα και στο οποίο ο φορέας του δικαιώματος της προσωπικότητας προβάλλει ότι εθίγη η υπόληψή του, (τα οποία είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση προς αποκατάσταση μόνον της βλάβης που επήλθε στο κράτος, όπου έχει την έδρα του το επιληφθέν δικαστήριο), γ) είτε, τέλος, ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους, όπου εντοπίζεται το «κέντρο βάρους της συγκρούσεως» μεταξύ των διακυβευόμενων αγαθών και συμφερόντων, (τα οποία είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση για το σύνολο της βλάβης που επήλθε λόγω της προσβολής του δικαιώματος της προσωπικότητας). Σύμφωνα δε με την ως άνω απόφαση, ως κράτος μέλος όπου εντοπίζεται το «κέντρο βάρους της συγκρούσεως» νοείται εκείνο με το έδαφος του οποίου η επίμαχη πληροφορία παρουσιάζει αντικειμενική και ιδιαίτερη συνάφεια και στο οποίο, ταυτοχρόνως, ο φορέας του δικαιώματος της προσωπικότητας έχει το «κέντρο των συμφερόντων του».

Από τη δημοσίευση της απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση eDate ξεκίνησε ο διάλογος σε σχέση με την καταλληλότητα της έννοιας του κέντρου συμφερόντων του θιγόμενου, ως κριτηρίου εντοπισμού του προσήκοντος forum. Αρχικά, υπήρξε έντονη κριτική ως προς την παράλειψη του

¹⁸⁹ Στις περιπτώσεις προσβολής της προσωπικότητας μέσω των κοινωνικών δικτύων έχουμε να αντιμετωπίσουμε τη δυσκολία εντοπισμού του τόπου κατοικίας του εναγομένου, καθώς και το όνομά του, δεδομένου ότι πολλοί χρήστες ενεργούν υπό το καθεστώς ανωνυμίας.

¹⁹⁰ Ο κανόνας αυτός δεν μπορεί να τύχει πρακτικής εφαρμογής στην περίπτωση της ευθύνης των παρόχων κοινωνικής δικτύωσης δεδομένης της αλλοδαπότητας των γνωστών κοινωνικών δικτύων με δεσπόζουσα θέση στην αγορά. Αντιθέτως, επί παθητικής νομιμοποίησης ελληνικής εταιρείας διαχείρισης και ελέγχου παράνομου περιεχομένου του εκάστοτε παρόχου, το άρ. 22 ΚΠολΔ τυγχάνει εφαρμογής.

¹⁹¹ Υπό την προϋπόθεση ότι η προσβολή προέρχεται από αξιόποινη πράξη.

¹⁹² Διαθέσιμη σε <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62009CC0509>

Δικαστηρίου να αξιολογήσει περαιτέρω παραμέτρους, όπως η γλώσσα του προσβλητικού δημοσιεύματος¹⁹³. Παράλληλα, δε υπήρξε συζήτηση σε σχέση με τον προσδιορισμό αυτής της γενικής ερμηνευτικής κατασκευής του ΔΕΕ. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, κέντρο συμφερόντων θεωρείται η κατοικία ή η συνήθης διαμονή του θιγόμενου. Τι γίνεται όμως στην περίπτωση που ο θιγόμενος συνδέεται κοινωνικά ή επαγγελματικά με περισσότερες χώρες; Άραγε ο θιγόμενος μπορεί να επιλέξει το forum της υπόθεσής του μεταξύ πολλών ή θα πρέπει να προσδιοριστεί περαιτέρω η έννοια του κέντρου συμφερόντων του για τη θεμελίωση διεθνούς δωσιδικίας; Βέβαιη απάντηση στο ερώτημα αυτό δε μπορεί να δοθεί. Σίγουρα όμως η έννοια από μόνη της αποτελεί ένα γενικό νομικό κατασκευάσμα για το οποίο υπάρχει ανάγκη ερμηνείας¹⁹⁴. Υπάρχουν παράγοντες που πρέπει να συνυπολογίζονται κάθε φορά για τον προσδιορισμό της έννοιας του κέντρου συμφερόντων. Αδιαμφισβήτητα, λοιπόν, όπως αναφέρθηκε, η γλώσσα της προσβολής αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο παράγοντα που πρέπει να συνεκτιμάται. Στις περιπτώσεις δε που χρησιμοποιούνται περισσότερες από μία γλώσσες, κρίνεται σκόπιμη η συνεκτίμηση και της πρόθεσης του ζημιώσαντος να καταστήσει προσιτή την προσβολή του σε συγκεκριμένο κοινό¹⁹⁵.

Σε εγχώριο επίπεδο, το Εφετείο Δωδεκανήσων με την υπ' αρ. 220/2013¹⁹⁶ απόφασή του συντάχθηκε πλήρως με την ως άνω απόφαση του ΔΕΕ κρίνοντας ότι «το κριτήριο του κέντρου συμφερόντων παρέχει ταυτόχρονα στον μεν ενάγοντα τη δυνατότητα να προσδιορίζει ευχερώς το δικαστήριο στο οποίο μπορεί να ασκήσει αγωγή, στον δε εναγόμενο τη δυνατότητα να προβλέπει ευλόγως το δικαστήριο ενώπιον του οποίου μπορεί να εναχθεί. Δεδομένου λοιπόν ότι η επίδραση ενός δημοσιεύματος του διαδικτύου μπορεί να εκτιμηθεί καλύτερα από το δικαστήριο του τόπου όπου το φερόμενο θύμα έχει το κέντρο των συμφερόντων του, η απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας στο δικαστήριο αυτό εξυπηρετεί τον σκοπό της ορθής απονομής της δικαιοσύνης», ενώ παράλληλα απεφάνθη ότι «το πρόσωπο αυτό έχει επίσης τη δυνατότητα, αντί της αγωγής για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για το σύνολο της προκληθείσας βλάβης, να προσφύγει ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου υπάρχει ή υπήρξε πρόσβαση στο επίμαχο δημοσίευμα που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο. Τα εν λόγω δικαστήρια είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση αποκλειστικά και μόνο για τη βλάβη που επήλθε στο έδαφος του κράτους μέλους όπου έχουν την έδρα τους. Βάσει αυτών, καθίσταται σαφές ότι το κριτήριο του κέντρου των συμφερόντων του θιγόμενου συνυπολογίζεται για την ίδρυση διεθνούς δωσιδικίας και των ελληνικών δικαστηρίων, δεδομένου ότι στην ως άνω υπόθεση, το προσβλητικό δημοσίευμα ήταν γραμμένο στα αγγλικά, η προσβάλλουσα είχε μόνιμη κατοικία στη Μεγάλη Βρετανία, αλλά η προσβαλλόμενη επιχείρηση είχε έδρα και δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Ρόδο. Συνεπώς, παρατηρείται μία πλήρης εναρμόνιση της απόφασης αυτής με την απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση eDate, χωρίς, ωστόσο, να προστίθεται κάτι παραπάνω σε σχέση με τις προβληματικές που αναπτύχθηκαν ως άνω.

Ακόμη, όμως, και αν ξεπεράσουμε το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας, ακολουθεί το πρόβλημα του εφαρμοστέου δικαίου. Για την περίπτωση προσβολής προσωπικότητας θα πρέπει να

¹⁹³ Δεληκωστόπουλος Ι., Εναλλακτικοί δικαιοδοτικοί σύνδεσμοι για διαφορές στο διαδίκτυο, ΕλλΔνη 2012, σελ. 1232 επ.

¹⁹⁴ Βλ. υπόθεση C-194/16 ΔΕΕ, κατά την οποία το ανώτατο δικαστήριο της Εσθονίας υπέβαλλε προς το ΔΕΕ τρία προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρ. 7 σημ. 2 καν. 1215/2012, και της έννοιας του κέντρου συμφερόντων του θιγόμενου, Σταματιάδης Δ, σημειώσεις επί της ΔΕΕ C-194/16 (Bolagsupplysningen OU, Ingrid Ilsjan v Svensk Handel AB), ΧρΙΔ 2018, σελ. 36-42.

¹⁹⁵ Ανθιμος Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο. Η δικονομική διάσταση, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2013, σελ. 359 επ.

¹⁹⁶ Ανθιμος Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο. Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας, ΣΥΝήΓΟΡΟΣ, τεύχος 103/2014, σελ. 70-71.

αναζητήσουμε το εφαρμοστέο δίκαιο, όπως το αναζητούμε στις αδικοπραξίες, δεδομένου ότι τις περισσότερες φορές οι ενέργειες που θίγουν ένα πρόσωπο συνιστούν αδικοπραξία (προσβολή τιμής, δυσφήμιση κ.α.). Σύμφωνα με το άρθρο 26 ΑΚ, όταν ενοχές από αδίκημα έχουν στοιχεία αλλοδαπότητας, αυτές διέπονται από το δίκαιο της πολιτείας, όπου διαπράχθηκε το αδίκημα. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του Κανονισμού 44/2001, ενοχές από αδικοπραξία ρυθμίζονται από το δίκαιο του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός. Ωστόσο, όταν η αδικοπραξία τελείται μέσω κοινωνικών δικτύων, όπου ο τόπος της τελέσεως του αδικήματος δεν είναι σαφής, καλούνται να εφαρμοστούν διάφορες θεωρίες, όπως η θεωρία του τόπου της ενέργειας του ζημιογόνου γεγονότος, η θεωρία του τόπου του αποτελέσματος, η μεικτή θεωρία, κατά την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα επιλογής στον παθόντα ανάμεσα στις δύο προηγούμενες θεωρίες ή η θεωρία του βαρύνοντος τόπου, κατά την οποία λαμβάνεται υπόψη ο τόπος στον οποίο η αδικοπραξία, ως ενότητα, εκδηλώνεται κατά την κύρια σημασία της.

Σύμφωνα πάντως με τη νομολογία του Αρείου Πάγου¹⁹⁷, «στην περίπτωση που τα πραγματικά περιστατικά που υλοποιούν την αδικοπραξία, μεταξύ των οποίων και η επέλευση του ζημιογόνου αποτελέσματος, συντελούνται στο έδαφος περισσότερων πολιτειών, στον ζημιωθέντα απόκειται η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου». Στην περίπτωση, όμως, του διαδικτύου δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί ο τόπος διάπραξης του αδικήματος. Στην πραγματικότητα, στο διαδίκτυο δεν υπάρχει locus delicti. Τόπος του αδικήματος είναι ο κυβερνοχώρος, όπου, βέβαια, δεν εφαρμόζεται συγκεκριμένο δίκαιο. Θα μπορούσε, όμως, να γίνει δεκτό ότι επί προσβολής της προσωπικότητας με τη δημοσίευση πληροφοριών μέσω ιστοσελίδας του διαδικτύου, τόπος τελέσεως της αδικοπραξίας είναι τόσο ο τόπος όπου είναι εγκατεστημένος ο πάροχος φιλοξενίας των επίμαχων πληροφοριών, όσο και κάθε τόπος όπου υπάρχει ή υπήρξε πρόσβαση στο επίμαχο δημοσίευμα που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο και επήλθε η ζημία (lex cause της αδικοπραξίας)¹⁹⁸. Βέβαια, η νομολογία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο τόπος της συνήθους διαμονής του προσβληθέντος αποτελεί τον τόπο στον οποίο κατά κύριο λόγο επήλθε η ζημία. Την παραπάνω άποψη ενστερνίστηκε και η υπ' αρ. 220/2013 απόφαση του Εφετείου Δωδεκανήσων, η οποία έκρινε ως εφαρμοστέο ουσιαστικό δίκαιο επί της προαναφερόμενης διαφοράς από αδικοπραξία το ελληνικό δίκαιο (κατ' αρ. 26 ΑΚ), δεδομένου ότι η ζημία (δηλαδή, η προσβολή της προσωπικότητάς τους από την ανάρτηση του δημοσιεύματος μέσω κοινωνικού δικτύου) επήλθε κατά κύριο λόγο στην Ελληνική Επικράτεια, όπου κατοικούν οι ενάγοντες¹⁹⁹. Η παραπάνω συλλογιστική εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα εκτός εάν ο προσδιορισμός του δικαίου προκύπτει από ειδική ρύθμιση (όπως, για παράδειγμα, επί προσβολών δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, το αρ. 67 του ν. 2121/1993).

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι ενώ έχουν τεθεί, μέσω κυρίως της νομολογίας, ορισμένες βάσεις περί ενιαίας εφαρμογής κοινών κριτηρίων στη διαδικασία θεμελίωσης της κατάλληλης δικαιοδοσίας, το φαινόμενο του νομολογιακού μωσαϊκού δε σταματάει να υφίσταται διεθνώς. Για το λόγο αυτό, η σταδιακή ομογενοποίηση του δικαίου στον χώρο των κοινωνικών δικτύων αλλά και εν γένει στο διαδίκτυο, μέσω διεθνούς νομοθετικής ρύθμισης, φαντάζει ως κάτι το αναγκαίο.

¹⁹⁷ Βλ. ΑΠ 903/2010, ΧρΙΔ 2011, σελ. 353 επ.

¹⁹⁸ Χριστοδούλου Κ., Αστική ευθύνη του παρόχου δικτύου ως μεσάζοντος στην παροχή υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας, ΔΙΜΕΕ, 2004, σελ. 350 επ.

¹⁹⁹ Ανθιμος Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο. Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας, ΣΥΝήΓΟΡΟΣ, τεύχος 103/2014, σελ. 70-71

Συμπέρασμα

Μελετώντας σφαιρικά τη φύση και τις ιδιαιτερότητες των κοινωνικών δικτύων, ως παρόχων υπηρεσιών διαδικτύου, κατέστη σαφές ότι η εύκολη και καθημερινή πρόσβαση και η ελεύθερη συμμετοχική κυκλοφορία της πληροφορίας σε αυτά ευνοούν και την ανάπτυξη φαινομένων προσβολών της προσωπικότητας. Ειδικότερα, όπως προεκτέθηκε, κατά πρώτον, τα κοινωνικά δίκτυα, αφενός μεν αντικατοπτρίζουν τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, αφετέρου δε, την επηρεάζουν και την διαμορφώνουν, δεδομένου ότι υπεισέρχονται με πολύ δυναμικό τρόπο στην καθημερινότητα όλο και περισσότερων προσώπων. Κατά δεύτερον, ο παγκόσμιος χαρακτήρας τους, η ταχύτητα διάδοσης ιδεών και απόψεων και η δυνατότητα ανωνυμίας των χρηστών τους, αλλά και η ενδεχόμενη παραμονή του διακινούμενου υλικού επ' αόριστον στις πλατφόρμες, καθιστούν ευκολότερη, αλλά και μεγαλύτερης έντασης, την προσβολή προσωπικότητας, ενώ η έννομη προστασία του θιγόμενου παρίσταται ανεπαρκής. Έτσι, το δίκαιο της Κοινωνίας της Πληροφορίας καλείται να ρυθμίσει συμπεριφορές και να αποτρέψει κινδύνους σε ένα χώρο που χαρακτηρίζεται, ενόψει των ανωτέρω, από απουσία σαφών ορίων και στον οποίο τα εθνικά νομικά συστήματα αδυνατούν να ασκήσουν αποτελεσματικό έλεγχο, λαμβανομένου ιδίως υπόψη ότι τα φαινόμενα προσβολής πολλές φορές ξεπερνούν τα εδαφικά όρια ενός κράτους. Πέραν τούτων, οι προσβολές αυτές είτε πλήττουν τις ήδη γνωστές, από την κείμενη νομοθεσία και ιδίως το γενικό αστικό δίκαιο, εκφάνσεις της προσωπικότητας, με διαφορετική βέβαια ένταση και τρόπο, είτε εισβάλλουν σε εντελώς πρωτόγνωρα αξιακά πεδία, θίγοντας εκφάνσεις της προσωπικότητας που μόνο μέσω των κοινωνικών δικτύων μπορούν να αναδειχθούν. Επιπλέον, η (τουλάχιστον) τριμερής σχέση που δημιουργείται επί περιπτώσεων προσβολής της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα, μεταξύ προσβάλλοντα-χρήστη, προσβαλλόμενου-χρήστη και παρόχου φιλοξενίας του προσβλητικού περιεχομένου, παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες, και, κατά τούτο, αποκλίνει από το «παραδοσιακό» σύστημα απονομής ευθύνης του Αστικού Κώδικα, οι δε πολιτικές αυτορρύθμισης των παρόχων κρίνονται ανεπαρκείς.

Με την παρούσα, λοιπόν, μελέτη επιχειρήθηκε η καταγραφή και η ανάλυση όλων των ανωτέρω νομικών ζητημάτων που σχετίζονται με την προσβολή της προσωπικότητας στο περιβάλλον της ολοένα διευρυνόμενης χρήσης των κοινωνικών δικτύων. Κατέστη δε σαφές ότι δεν είναι εφικτό τα ερωτήματα που γεννώνται να απαντηθούν με ενιαίο τρόπο. Επισημαίνεται, καταρχάς, ότι η προστασία της προσωπικότητας στα κοινωνικά δίκτυα είναι, σύμφωνα με τα αναφερόμενα ανωτέρω, αναγκαία και επιβεβλημένη. Κατά τούτο, η προσπάθεια που γίνεται σε διεθνές επίπεδο για προσαρμογή της νομοθεσίας στα νέα τεχνολογικά δεδομένα κινείται στη σωστή κατεύθυνση, υπό το φως και της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οποιαδήποτε νομοθετική πρωτοβουλία θα πρέπει να σέβεται την ιδιαιτερότητα της διάδρασης των χρηστών μέσω των κοινωνικών δικτύων, ενόψει του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας και της ελευθερίας της έκφρασης, υπό την έννοια ότι ο ψηφιακός κόσμος των κοινωνικών δικτύων πρέπει να παραμείνει, κατ' αρχήν, ελεύθερος, ώστε να μην απωλέσει το ταυτοτικό του χαρακτηριστικό, αυτό της συμμετοχικής κυκλοφορίας της πληροφορίας. Περαιτέρω δε, η επιστημονική συζήτηση επί του ζητήματος πρέπει να συνεχιστεί, καθώς οι πτυχές που μπορεί να εκλάβει το περιγραφόμενο φαινόμενο δεν είναι, έως σήμερα, πλήρως χαρτογραφημένες. Από τα ανωτέρω, λοιπόν, συνάγεται ότι, παράλληλα με τις καταβαλλόμενες προσπάθειες προστασίας της προσωπικότητας των χρηστών στα κοινωνικά δίκτυα, είναι διακύβευμα για την έννομη τάξη μας να μην καταλήξει η προστασία αυτή «προκάλυμμα» μιας γενικευμένης και αυθαίρετης διαδικτυακής λογοκρισίας.

Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία

Ελληνική:

Άνθιμος Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο. Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας, ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ, τεύχος 103/2014, σελ. 70-71.

Άνθιμος Α., Προσβολή προσωπικότητας στο διαδίκτυο. Η δικονομική διάσταση, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2013, σελ. 359 επ.

Ακριβοπούλου Χ., Το Δικαίωμα στην Ιδιωτική Ζωή. Από τη γέννηση, στη σύγχρονη διαμόρφωση και προστασία του, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2012.

Αναστασιάδου Ε., παρατηρήσεις επί της ΠΠρΑθ 3667/2020 (Τμ. Ενοχικό) [Προσβολή προσωπικότητας που συντελείται στο διαδικτυακό τόπο (internet) με καταχωρήσεις σε ηλεκτρονική ιστοσελίδα εφημερίδας], ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2021, σελ. 93 επ.

Αναστασιάδου Ε., Σημειώσεις επί της ΜΠλημΒολ 1456/2018. Facebook. Ανάρτηση σχολίων στο Facebook., ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2019, σελ. 213 επ.

Αναστασιάδου Ε., Το νομικό καθεστώς των ιστολογίων (blogs), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 4/2018, σελ. 476 επ.

Ανθόπουλος Χ., Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online, διαθέσιμο σε www.constitutionalism.gr.

Βαθρακοκοίλης Β., Ερμηνεία-Νομολογία Αστικού Κώδικα (ΕΡΝΟΜΑΚ), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010.

Βλαχόπουλος Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα - Ατομικά Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017.

Γεωργιάδης Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2012.

Γεωργιάδης Α., Ενοχικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2^η εκδ., 2015.

Γεωργιάδης Α., Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα (ΣΕΑΚ), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2013.

Γεωργιάδης Α. – Σταθόπουλος Μ., Ερμηνεία κατ' άρθρο Αστικού Κώδικα (ΕρμΑΚ), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2^η εκδ., Αθήνα 2016

Γιαννακόπουλος Κ., Η κρυφή γοητεία του ιδιωτικού ψηφιακού συνταγματισμού. Σκέψεις με αφορμή την ίδρυση και τη λειτουργία του «Ανώτατου Δικαστηρίου» του Facebook », ΕφημΔΔ, τεύχος 1/2021, σελ. 27 επ.

Γιαννόπουλος Γ., Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2018.

Γιαννόπουλος Γ., Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.

Γιαννόπουλος Γ., Παρατηρήσεις επί της ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ'). Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας», ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2021, σελ. 80 επ.

Γιαννόπουλος Γ. Ειδοποίηση και Απόσυρση (Notice & Taked-Down). Η επανεμφάνιση της διαδικασίας και η εφαρμογή της, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 1/2016, σελ. 68 επ.

Δεληγιάννη Έ., Δίκαιο και Επικοινωνία στα Ιστολόγια (Blogs) και στα Νέα Μέσα. Νομικά ζητήματα, ηθική δεοντολογία της δημοσιογραφίας των πολιτών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.

Δεληγιάννη Ε., Ηθική των ΜΜΕ, εκδ. Σιδέρης Ι., Αθήνα 2004.

Δεληκωστόπουλος Ι., Εναλλακτικοί δικαιοδοτικοί σύνδεσμοι για διαφορές στο διαδίκτυο, ΕλλΔνη 2012, σελ. 1232 επ.

Διαμαντή Ε., Ευθύνη των μεσαζόντων παροχής υπηρεσιών στο διαδίκτυο κατά το Π.Δ. 131/2003, ΔΕΕ 10/2004, σελ. 989 επ.

Ζερβογιάννη Ε., Η επαναφορά της προηγούμενης κατάστασης ως τρόπος αποκατάστασης της ζημίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2006.

Ιγγλεζάκης Ι., Δίκαιο Πληροφορικής, εκδ. Σάκκουλα, 3^η έκδ., Αθήνα 2018.

Ιγγλεζάκης Ι., Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2011, σελ. 317 επ.

Ιγγλεζάκης Ι., Η ρύθμιση της ευθύνης των φορέων παροχής υπηρεσιών διαδικτύου, περιεχόμενο, έκταση και φύση αυτής, ΕΕΕυρΔ, 2004, σελ. 625 επ.

Ιγγλεζάκης Ι., Παρατηρήσεις στη ΜΠρΑθ 2110/2002, ΕπισκΕΔ 2003, σελ. 259 επ.

Καλαβρουζιώτης Ν., Κριτική επί της ΜΠρΑθ 4042/2010, ΔΙΜΕΕ τεύχος 2/2011, σελ. 195 επ.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα – ΙΙ, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), τεύχος 2/2012, σελ. 196 επ.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Το δίκαιο της πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2004.

Καράκωστας Ι., Δίκαιο και Ίντερνετ. Νομικά Ζητήματα του Διαδικτύου, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2009.

Καράκωστας Ι., Διαδικτυακά ΜΜΕ και προστασία της προσωπικότητας, εισήγηση στο συνέδριο που διοργάνωσε η Επιστημονική Ένωση Δικηγόρων «e-θέμις» με θέμα «Το διαδίκτυο ως χώρος δημιουργίας, ελευθερίας και ασυδοσίας. Προστασία και Προσβολή του Ιδιωτικού Βίου», 05-06.03.2010, Αράχωβα, όπως δημοσιεύθηκε στο ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2010, σελ. 315 επ.

Καράκωστας Ι., Προσωπικότητα και Τύπος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2000.

Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο των ΜΜΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.

Καράκωστας Ι., Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.

Καραγιάννης Κ., Η αξίωση αποζημιώσεως επί παρανόμου χρησιμοποιήσεως της εικόνας προσώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007.

Κατσανάκη Φ., Ευθύνη παρόχων υπηρεσιών Internet κατά τη διαμεσολάβηση στη διακίνηση παράνομου υλικού, ΧρΙΔ 2008, σελ. 271 επ.

Κοριατοπούλου-Αγγέλη Π., Προς μια κάθετη ρύθμιση της ευθύνης των διαδικτυακών παρόχων: Άρση της ασυλίας για τη διακίνηση προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία περιεχομένου, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2017, σελ. 212 επ.

Κορνηλάκης Π., Διαδίκτυο και Αστικό Δίκαιο, Αρμ. 2007, σελ. 997

Κοτσίρης Λ., Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας και Κοινοτικό Κεκτημένο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2017.

Κόμνιος Κ., Από κοινού υπεύθυνοι επεξεργασίας δεδομένων – Η περίπτωση του διαχειριστή σελίδας fan page στο Facebook, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2018, σελ. 298 επ.

Μήτρου Λ., Προστασία της ιδιωτικότητας και τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών. Νομικά και τεχνικά θέματα, εκδόσεις Παπασωτηρίου, 2010.

Νεζερίτη Ε., Η αδιοπρακτική συνευθύνη κατά τον Αστικό Κώδικα, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2021.

Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., Περί της ελευθερίας των ιστολογίων (blogs), οι νέες τεχνολογίες ως εθνική ευρωπαϊκή και διεθνής πρόκληση στην ελευθερία διαδόσεως των ιδεών, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2010.

Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα – Ι, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2012, σελ. 186 επ.

Παπαζήση Θ., Προστασία της Προσωπικότητας, Προστασία της Προσωπικότητας και Διαδίκτυο, ΑΠΘ - Τμήμα Νομικής – Τομέας Αστικού, Αστικού Δικονομικού και Εργατικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008.

Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3η εκδ., 1983.

Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2009.

Παπαχρίστου Θ., Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002.

Παραμυθιώτης Γ., Πρόσφατες εξελίξεις στο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Αθήνα 2020.

Πισκοπάνη Α.-Μ., Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του Facebook, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ), Τεύχος 3/2009, σελ. 338 επ.

Πισκοπάνη Α.-Μ., Το φαινόμενο Facebook: αποδομώντας το δίκαιο προστασίας της ιδιωτικότητας, διαθέσιμο στο <http://www.icsd.aegean.gr>.

Σπυρόπουλος Σ., Η διάκριση των παρόχων υπηρεσιών στο διαδίκτυο και η οριοθέτηση της ευθύνης τους με βάση την κοινοτική Οδηγία 2000/31/ΕΚ σχετικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο, ΔΙΜΕΕ τεύχος 3/2005, σελ. 372 επ.

Σταθόπουλος Μ., Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, Ε' Έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2018.

Σταματιάδης Δ, σημειώσεις επί της ΔΕΕ C-194/16 (Bolagsupplysningen OU, Ingrid Ilsjan v Svensk Handel AB), ΧρΙΔ 2018, σελ. 36-42.

Σταυρίδου Σ., Σημείωμα επί της απόφασης ΠΠρΑθ 3016/2018, ΧρΙΔ τεύχος 4/2019, 296 επ.

Σωτηρόπουλος Β. Το πρόβλημα της ανωνυμίας των ιστολογίων (blogs) και οι δυνατότητες υπέρβασής του, Νομική Επιθεώρηση 36/2009, σελ. 21 επ.

Τάσσης Σ., Μία νέα εποχή για τις επαγγελματικές ιστοσελίδες στο Facebook. Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΕ C-210/2016/5.6.2018, ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 2/2018, σελ. 271 επ.

Τασίκας Α., Άρση από Τρίτο της Προσβολής Προσωπικότητας (σε ευθύνη από προσβλητικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο), ΔΙΤΕ (π. ΔΙΜΕΕ) τεύχος 3/2019, σελ. 309 επ.

Τομαράς Κ., Η προβληματική της αναλογικής εφαρμογής του νόμου περί αστικής ευθύνης του τύπου (Ν. 1178/1981) στο διαδίκτυο και ιδίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ΧρΙΔ τεύχος 3/2021, σ. 172 επ.

Φουντεδάκη Κ., Φυσικό Πρόσωπο και Προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2012.

Φωτιάδου Α., Σταθμίζοντας την Ελευθερία του Λόγου. Δικαστικές τεχνικές και ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2006.

Χριστοδούλου Κ., Αστική ευθύνη του παρόχου δικτύου ως μεσάζοντος στην παροχή υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας, ΔΙΜΕΕ, 2004, σελ. 350 επ.

Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020.

Χριστοδούλου Κ., Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2013.

Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2018.

Ξενόγλωσση:

Barata J., The Digital Services Act and the Reproduction of Old Confusions: Obligations, Liabilities and Safeguards in Content Moderation, VerfBlog, 02.03.2021, διαθέσιμο σε <https://verfassungsblog.de/dsa-confusions/>.

Castells M., Ο γαλαξίας του διαδικτύου. Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2005.

Findla D., Recent Development: Tag! Now You’ re Really “It” What Photographs on Social Networking Sites Mean for the Fourth Amendment, 10 N.C.J.L. & Tech., 2008.

Hashemi Y., Σημείωση: Facebook’ s privacy policy and it’s third-party partnerships, 15 B.U. J. Sci. & Tech. L., 2009.

Hogben G., Position Paper No. 1 Security Issues and Recommendations for Online Social Networks, 2007, διαθέσιμο σε www.enisa.europa.eu.

Klonick K., The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression, Connecticut, Yale Law Journal, τ. 129, σελ 2433, 30.06.2020, διαθέσιμο σε <https://ssrn.com/abstract=3639234>.

Klonick K., The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech, H.P.A., Harvard Law Review, 10.04.2018, σελ. 1639-1641, διαθέσιμο σε <https://harvardlawreview.org/wp-content/uploads/2018/04/1598-1670>.

Kuczerawy A., The Good Samaritan that wasn't: voluntary monitoring under the (draft) Digital Services Act, VerfBlog, 12.01.2021, διαθέσιμο σε <https://verfassungsblog.de/good-samaritan-dsa/>.

Quintais, J.P., The New Copyright in the Digital Single Market Directive: A Critical Look, European Intellectual Property Review (2019), July 24, 2019, διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3424770>.

Rosen G., Community Standards Enforcement Report, November 2019 Edition, Facebook Newsroom, 13.11.2019, διαθέσιμο σε <https://about.fb.com/news/2019/11/community-standards-enforcement-report-nov-2019/>.